

HATÁRTALAN

RÉGÉSZET

ára: 890 Ft
előfizetve 750 Ft

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

II. évfolyam 1. szám – 2017

www.hatartalanregeszet.hu

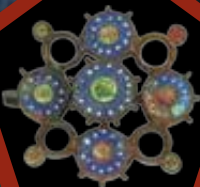
ÉSZAK FARKASAI: A VIKINGEK

- ◆ Egy viking vezér temetése
- ◆ Hajóval a túlvilágra
- ◆ Magyarok és vikingek
- ◆ Sárkányhajók

Egy titok-
zatos temp-
lom nyomában

Az Alföld
barbárjai

Mit csinál
az archeo-
zoológus?

EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINK:

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

A háborúk régészete

Sokan úgy tartják, hogy az emberiség története egyenlő a háborúk történetével. Akik így vélik, feltehetően nem gondolnak a kultúrák, a művészet változásaira vagy a kereskedelem történetére, esetleg az egyszerű hétköznapok históriájára. Mindazonáltal a háborúk valóban meghatározó szerepet töltek be a világ alakulásában. A fegyveres konfliktusok forrásai sorában a régészet mindinkább kitüntetett helyet foglal el, nemcsak az egyéb forrásokban szegényes időszakok kutatásában, de az írott és más forrásokban jóval gazdagabb középkori, modern- és jelenkori háborúk vizsgálata során is.

Magazinunk nyári száma a háborúk régészetének titkait tárja fel, kitérve az antik görög harcosok étrendjétől kezdve a középkori csataterék izgalmas vizsgálatán át olyan nyugtalanító kérdésekre is, hogy vajon miért fejezték le fogságba esett katonák egész sorát egykoron Magyarországon. Megjelenés: 2017. június.

Előfizetve a magazin 890 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!

Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum

Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004

A közlemény rovatban kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészeti

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 890 Ft
Előfizetésben: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmegi Gábor

Szerkesztő
Szilágyi Kata

Képszerkesztő
Berta Adrián

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)
Donka Gergely (Móra Ferenc Múzeum)

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049
E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregeszeti.hu

A magazin Facebook-oldala
www.facebook.com/hatartalanregeszeti

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető
Hunya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása
HIRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: +36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:
e-mail- len: hatartalanreg@posta.hu címen,
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

továbbá a szerkesztőségben:
e-mail- len: hatartalanreg@gmail.com
és telefonon a +36-20-310-8707 számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.
éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

Észak farkasai

Az észak-angliai lindisfarne-i kolostor gyertyái-
nak fényében 793. június 8-án hajnalban a szer-
zetesek épp zsolozsmázhattak, amikor az Atlan-
ti-óceán sötét, tarajos hullámai által ostromlott
part menti sziklák között gomolygó ködből
előbb egy, majd több sárkányfej sziluettje bon-
takozott ki. A kecses hosszúhajók sárkányt for-
mázó orrdíszei egy új korszak jelképeivé váltak.

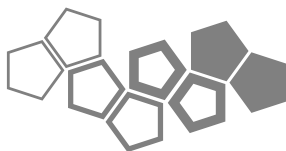
A következő két évszázadban e gyors, alacsony
merülésű hajók és a bennük utazó marcona harcosok képe szinte elválaszthatat-
lanná vált Európa part menti vizeinek, sőt nagyobb folyóinak látványától. De en-
nek az ott lakók a legkevésbé sem örültek.

Mint egy hatékony és vérszomjas farkasfalka, úgy csaptak le északról e harc-
dedett férfiak, akiket hol normannként, hol varégként, hol ruszként vagy más ne-
veken említettek a rettegő európaiak. Manapság leginkább vikingként ismerjük
őket. A kutatók persze régóta tudják, hogy maga a 'viking' kifejezés alapvetően e
zsákmányszerző, fosztogató csoportok megnevezésére szolgált, korántsem hív-
ták így Skandinávia összes középkori lakóját, így a földműveseket, kereskedőket,
kézműveseket. De a vikingek kora ma már fogalomná vált; olyan fogalomná,
amelyben csodálatos indadíszes tárgyaik, nagyszerű fegyvereik, egyedülálló sa-
gaik, halálmegvető bátorsággal végrehajtott tengeri utazásaik keverednek.

A kor viszonyai között tevékenységük szinte egyedülálló módon Kijevtől
és Bizánctól (azaz a mai Isztambultól) Észak-Afrikán, a mai Spanyol- és Franciaor-
szágban, valamint Nagy-Britannia területein át egészen Izlandig, Grönlandig, sőt
Észak-Amerika keleti partvidékéig terjedt. Régóta kutatják persze, hogy a mai dá-
nok, svédek és norvégok középkori ősei miért is voltak ennyire sikeresek. Ennek
technikai (pl. kiváló hajóépítők voltak), gazdasági (pl. széleskörű kereskedelmi
tevékenységet folytattak) és társadalmi (pl. militáns, magas fokú egyéni szabad-
ságot biztosító közösségek) okai egyaránt voltak. Bár vannak olyan vidékek, ahol
végül a vikingek csupán átmeneti látogatóknak bizonyultak (pl. Észak-Amerika
vagy Bizánc), de vannak olyan területek is bőséggel, ahol alapvetően és máig ha-
tárolták meg az adott régió további sorsát (pl. Normandia vagy Izland).

Magazinunk legújabb száma e marcona harcosok nyomába ered nem-
csak földrajzi értelemben, olyan régiókon át, mint a mai Svédország, Norvégia,
Oroszország és Ukrajna földje, a francia Loire-völgye vagy épp az Újvilág,
de szellemi, kulturális értelemben is, a viking mitológia istenségeitől kezdve,
egyedülálló hajós temetkezési szokásaikon keresztül, egészen írott forrásaikig,
így a sagáig vagy az *Eddá*kig, nem is beszélve virágzó tárgyi kultúrájukról,
beleértve az első viking városokat, a jellegzetes viking fegyvereket vagy épp
a világhírű rúnaköveket.

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

◆ Címlapsztori	5
Fikció vagy valóság? – NICKLAS LARSSON	5
Magyarok és vikingek – FONT MÁRTA	8
Hajóval a túlvilágra? – GYÖNKI VIKTÓRIA	12
A viking sárkányhajók – KASZA CSABA	17
Észak istenei a Kárpát-medencében? – KISS P. ATTILA	21
Egy viking vezér temetése – ZIMONYI ISTVÁN	27
◆ Kontextus	31
Normannok a Loire-vidéken – GÁLFFY LÁSZLÓ	31
A viking világ keleten – POLGÁR SZABOLCS	35
Vikingek az Újvilágban – BÁCSMEGI GÁBOR – FOGAS OTTÓ	39
Rúnák régészete – Z. KARVALICS LÁSZLÓ	42
◆ Lelő-hely	48
Skandinávia első városai – GUBA SZILVIA	48
◆ „Fegyvert, s vitézt”	52
A vikingek fegyverei – HARAMZA MÁRK	52
Viking testőrségek – KATONA CSETE	56
◆ Kincsásás halottal	60
Egy titokzatos templom nyomában – ANDRÁSI RÉKA – WILHELM GÁBOR	60
◆ Archeokaland	64
A viking királyok táblája a hnefatafl – LUKÁCS NIKOLETTA	64
A viking mitológia „kisokosa” – MÉSZÁROS BOGLÁRKA	67
◆ Helló, tudomány!	70
Zoológia régész módra – CSIPPÁN PÉTER	70
Viking napkövek és napiránytűk rejtélyei – FARKAS ALEXANDRA – HEGEDŰS RAMÓN – HORVÁTH GÁBOR	74
„Az Alföld barbárjai” – VÖRÖS GABRIELLA	78
◆ Blogoló	81
Hogyan lettem viking – TÓTH GYÖRGY	81
◆ Mizújs?	84
Rövid hírek ... a világból – BÁCSMEGI GÁBOR	84
◆ Indiana Jones és barátai	88
A History csatorna vikingjei – Bálint Csaba	88
Hősök hat úron – SZÜCS MELINDA	91
Drakkarok keleten – FELFÖLDI SZABOLCS	94
Viking sisak – SZILÁGYI KATA	96
Rúnák titka – SZILÁGYI KATA	97
Recept – SZILÁGYI KATA	98

Fikció

Nicklas Larsson

vagy valóság?

A vikingeket ma leginkább azzal az észak-európai barbár népcsoporttal azonosítjuk, akiket távoli vidékekre vezetett expedícióik és félelmetes tengeri portyáik tettek halhatatlanná. Alakjuk számos szórakoztatóipari alkotásban felbukkan, nem utolsósorban animációs és mozifilmekben, de viszontlátjuk őket monumentális televíziós sorozatok főhőseiként is. Ezek az alkotások valóban szórakoztatóak, de csak erősítik azt a sztereotip képet, amely Dél-Skandinávia 8–11. századi lakóiról kialakult.

Az igazi vikingek

A legtöbb népszerűsítő vagy romantikus viking ábrázolás egyik fő motívuma a szarvval ellátott harci sisak, melynek mítosza még a 21. századi tömegkultúrában is erős gyökerekkel rendelkezik. Az első ábrázolások a 19. századi romantika, a svéd nacionalizmus és identitás kialakulása korának alkotásaiban bukkantak fel. A híres romantikus festő, August Malmström nemcsak szarvval, de szárnyal ellátott sisakkal is ábrázolta vikingjeit. A motívum később Richard Wagner *A Niebelung gyűrűje* operáinak köszönheti az igazi átöröslést, amelyekhez a jelmeztervező, Carl Doepler az összes addig fellelhető, óskandináv ábrázolást egyetlen eklektikus, ám történetileg hiteltelen képpé ötvözte. A kérdés tudományos megközelítése alapján ma úgy vélik, hogy nem léteztek a viking korban szarvval ellátott sisakok, amit az is alátámaszt, hogy csupán néhány ábrázolás és igen kevés sisaklelet ismert Skandináviából.

Kjell Ove Storvik: Lofotr Vikingmuseum, Norvégia

Késő viking kori, ún. Trelleborg típusú hosszúház rekonstrukciója (Fyrkat, Észak-Jütland, Dánia)

A vikingek és a korszak kutatását nagymértékben befolyásolták a mindenkori kulturális és történelmi eszmék. A nemzetállamok kialakulásával és megszilárdulásával a 19. században és a 20. század elején egy harcias, hős viking emlékezet fogalmazódott meg, amely gyakorta nélkülözött történelmi hűséget és mindennemű racionalitást. A második világháború utáni kutatás főként a földművelő és kereskedő vikingek bemutatására koncentrált. Az utóbbi 20 év régészeti kutatásai az új módszereknek köszönhetően egy sokkal árnyaltabb és részletesebb képet adnak a vikingek koráról, társadalmi és politikai berendezkedéséről és az egykori gazdasági és kereskedelmi folyamatokról.

Oláfr Tryggvason által 995-ben vert érme

A viking kor kezdetét és lezárását nem lehet egyetlen, konkrét évszámhoz kötni, így a korszak kezdetének a 8. század közepét-végét tekintjük, a vége pedig a 11. század közepére keltezhető. A korszak kutatói között a mai napig nincs egyet-

értés a viking szó eredetét illetően. Skandinávia egykori lakói nem nevezték magukat vikingnek, hiszen maga a szó sem egy népre vonatkozott. A ma leginkább elfogadott értelmezés alapján a szó eredetét az óskandináv *víkingr* – "tengeri harcos" szóra vezetik vissza, amely később a *víking* – „katonai (tengeri) expedíció” értelemben és szóalakban terjedt el. A viking szónak egy népcsoporttal való azonosítása egy későbbi, mesterséges szóalkotás eredménye.

Skandinávia 8. századi lakói olyan közösségeket alkottak, amelyek jól körülhatárolható, adott területen (*land*=megye) éltek, közös jogrendszerrel (*l-g*) ismertek el, amelyeknek a gyűlés, azaz *þing* (ting) volt a legfontosabb hatalmi és döntéshozói szerve. Ezek a területi alapon szerveződő közösségek kisebb fejedelemségeket, királyságokat alkottak, amelyek eredete feltehetően a viking kor előtti időkre (kb. Kr. u. 6–8. század) nyúlik vissza. Az írásos források hiányában nehéz pontos képet festeni ezekről a korai „királyságokról”, amelyek vezetőit hol előljárnak (*jarl*), hol királynak (*dróttinn*) hívták. E korai királyságok között folytonos és meglehetősen dinamikus hatalmi és területi viszályok feszültek, amelyek hol az egyik, hol a másik terület megerősödésével jártak. A 10. századra Norvégia és Dánia területén a viszályok végül egyetlen király hatalmának megszilárdulását és a területek egyesülését eredményezték, a legkorábbi királyaik nevét pedig már a történelemkönyvek is ismerik (Kékfogú Harald dán király vagy Széphajú Harald norvég király).

Viking expanzió: sötétpiros: 700-as évek, pink: 800-as évek, napsárga: 900-as évek, citromsárga: 1000-es évek (normann hódítás), zöld: területek, amelyeket a viking kalandozások érintettek

Késő vaskori, valószínűleg viking kori temetkezési halmok (Blomsholm, Svédország)

Ugyanez a folyamat Svédország területén jóval később zajlott le, és bár a hatalmi harcok konszolidálódtak, a kisebb hatalmi központok egyfajta konföderációt hoztak létre, amelyek még a 13. században is nyomon követhetők.

A viking kori paraszti gazdálkodásban az állattartás jóval nagyobb szerephez jutott, mint a növénytermesztés. A legfontosabb haszonállat a szarvasmarha volt, amelynek tej- és húshasznát egyaránt felhasználták. Kisebb arányban sertést és lovat is tartottak. A gabonanövények közül bizonyítottan árpát, zabot és búzát termesztettek.

A viking kori településszerkezet nem sokat változott az 500–800 évvel korábbi mintához képest. Az elsősorban földművelésre alkalmas területek környezetében nagyobb és közepes méretű falusias településeket találunk, míg a hegyvidéki területeken, erdős vidékeken vagy fjordok mentén a kisebb falvak, illetve tanyaszerű települések a jellemzőek. A települések általában szabálytalan elrendezésűek voltak, a telkek mérete, formája és egymáshoz viszonyított távolsága változatos és rendszertelen. A telkek között közösségi tereket találunk, melyeken keresztül például az állatállományt hajtották a közös legelőre.

A települések építményei sem különböztek a több száz vagy akár ezer évvel korábban használt lakóépületektől: háromszatú hosszúházaikat több generáció lakta. A házak hosszanti tengelyére merőlegesen több sorban, kettesével álltak a tetőszerkezetet tartó oszlopok, a házak falait azokból a nyersanyagokból építették, amelyek rendelkezésre álltak. Készültek agyaggal tapasztott vesszőfonatos falak, alapárkos deszkafalak vagy kőből, földből és tőzegtől álló vegyes falazatok is. A viking kori házak hossza 5 és 50 méter között változott, a szélességük 6 és 7,5 méteres lehetett. A házak belső szerkezete több helyiségre oszlott, és az egyes területeknek különböző funkciója volt. Elkülönült egy lakórész, ahol a mindennapi tevékenységek zajlottak, itt főztek, étkeztek, aludtak. Külön helyiséget tartottak fenn állataiknak, és külön teremben őrizték értékeiket, terményeiket.

A különböző méretű építmények a ház lakóinak társadalmi státuszát is tükrözték: a legnagyobb méretű telkek hosszúházaiban az arisztokrácia élt, míg a kisebb méretű házakban

földművesek, kézművesek és családjaik laktak. A viking társadalom hierarchikus szerkezete több évszázadig visszamenőleg jól nyomon követhető. A különböző társadalmi státuszú emberek vagy specializált foglalkozást űzők újfajta települési struktúrákat is létrehoztak, ezzel egy időben megindult Skandinávia urbanizációja. A városiasodás folyamatát erőteljesen befolyásolta a helyi és távolsági kereskedelem élénkülése. A viking kori kereskedelem működését egy hálózatként kell elképzelnünk, amely egy jól ellátó, egységes rendszerként működött. A távolsági kereskedelem nagy mennyiségű árut szállított, és csak kevés, de fontos helyszíneket érintett, ahol az árut mozgatták. Ezek az árucsera szempontjából fontos helyszínek, vagyis az első városias települések a szárazföld belső területén található kisebb településekkel, közösségekkel álltak szoros kapcsolatban, vagyis ellátták áruval a helyi piacokat is. Dinamikus rendszerként kell elképzelnünk, amely békésebb időszakokban fejlődött és nagyobb területekre is kiterjedt, míg háborúskodások, helyi viszályok a kereskedelmi kapcsolatokat kiépülését megakasztották.

A 8. században a Balti-tenger partján keleten Tusó (Lengyelország), északon Birka (Svédország) között, valamint az Északi-tenger partján nyugaton Hartwickig (Anglia) számos erődítés nélküli kereskedelmi központ jött létre szinte egy időben. A Balti-tenger keleti része kulcsfontosságú területe volt a Közel-Kelettel folytatott kereskedelmi tevékenységben, melynek régészeti nyomait (arab feliratos ezüstérmék, tömeggyártású üveggyöngy) a viking kori településeken is megtaláljuk. Ez az expanzió csúcspontját a 9. század első évtizedében éri el, és újabb viking városok alapításához vezet (Hedeby Dániában és Kaupang Norvégiában). A 9. század közepétől, a Frank Birodalom gyengülésével visszaszorult a vikingek kereskedelmi tevékenysége, és egyúttal megsokasodott az európai területek elleni zsákmányszerző hadjáratok száma. Csak a keleti kereskedelemre specializálódott centrumok folytatták továbbra is virágzó tevékenységüket.

Az európai írott történelemben is ekkor tűnik fel a kevésbé békés szándékú, harcias, vére szomjazó északi barbár nép, amely szinte végigfosztogatja Nyugat-Európát. Az első írásos források viking ábrázolása és a későbbi romantikus felfogás időszakában kialakult hős vikingek képe mellett létezik egy olyan, régészeti módszerekkel dokumentált viking világ, amely alapján sokkal árnyaltabb képet kapunk Skandinávia korai történelméről.

Jellegzetes viking hajó © Ruben Schipper/Lofotr Vikingmuseum, Norvégia

Magyarok és Vikingek

a 9–10. századi Kelet-Európában

8

A

magyarok és a vikingek 9–10. századi kelet-európai története kapcsán számos probléma mellett két igen izgalmas kérdést vizsgálhatunk: 1. kapcsolatba kerültek-e a kelet-európai vikingek (azaz a varég-ruszkok) és a magyarok; 2. vannak-e párhuzamosságok, hasonlóságok a két csoport 9–10. századi kelet-európai történetében.

1. A magyar törzsszövetség a 9. században függetlenedett a kazár fennhatóság alól, és vált önálló politikai tényezővé a Fekete-tenger északi partvidékén. A magyarokról ekkoriból származnak az első információk, alapvetően muszlim és bizánci forrásokból; az északi varég-ruszkokról viszont az *Annales Bertiniani* 839. évi adata a legkorábbi.

A skandinávok keleti szláv térségbe érkezésének hagyományát, a három testvér „tengeren túlról hívása” néven ismert történet tartotta fenn. A varég-ruszkok első csoportjai Novgorod/Polock, illetve Rosztov körül éltek. Egy muszlim forrás szerint a „Roszkok országa egy sziget a tengerben”, és feje a *hakan* (kagán). Ez a leírás talán a későbbi Tmutarakany környékével azonosítható. (Az első hadjáratot 866-ban gyaníthatóan egyébként a Tmutarakany környékiek vezették Bizánc ellen.). Ettől azonban különbözött a későbbi Kijev környéki hatalmi központjuk. A három említett

helyen kívül egyébként elképzelhető, hogy még több stratégiai fekvésű vidéken is megvetették lábukat a kelet-európai térségben.

Sok azonban a térséget övező kronológiai bizonytalanság, amit a kevés korabeli forrás, illetve a Kijevi Rusz első krónikája, a *Régmúlt idők elbeszélése* (PVL) 12. század elejéről származó, többnyire ellenőrizhetetlen adatai okoznak.

A vikingeknek a mai Svédország déli részéből származó Kelet-Európában megjelenő csoportjait a bizánci források *rhos* néven említik (például a korai magyarokról megemlékező Bátorbanszületett Konstantin is). A *varang* névvel pedig a bizánci hadsereg viking elemeit illették. A bizánci forrásokból átvett információk nyomán a keleti szláv írásbeliségben ment végbe a *varang* > *varég* nyelvi átalakulás. A *rhos* népnév ugyanabból a szótövből származik, mint a Rurik személynév és a Rusz, ami, a Kijev környékén ekkoriban létrejövő államalakulat neve volt. A szó skandináv eredetű, de etimológiája nem tisztázott. Egyértelmű azonban, hogy mindkét szó skandináv etnikumra vonatkozik, és nem a szlávokat jelöli.

A Levédia/Etelközben létrejött magyar törzsszövetség a kazároktól a szláv népek egy csoportjának adóztatását is átvette, amint arról muszlim források is beszámolnak. A PVL ezzel ellentétben csak a kazároknak fizetett adókról szól, és a magyar-keletiszláv érintkezésnek egy hibás dátumú (898) és igen kései nyomát őrizte meg a magyarok Kijev melletti elvonulásáról.

Azok a szlávok ugyanakkor, akiket a magyarok a kazároktól való függetlenedésük után adóztattak, azonosak lehetnek azokkal a szlávokkal, akiket a PVL kazár adófizetőként említ: ezek az erdős steppe szomszédságában élő szláv törzsek lehetnek. Bátorbanszületett Konstantin császár munkája (*A birodalom kormányzásáról*) a szláv törzsek közül felsorolja a dregovicokat, a szeverjanokat és „egyéb szlávokat”. A PVL szerint Kijev körül a poljanok törzse lakott,

róluk azonban nem tud sem Konstantin császár, sem más forrásunk. A jelenség azzal magyarázható, hogy a lakóhelyük jellegzetessége alapján formálódott szláv törzsneveknek (poljan = sík vidéki, sík vidéken lakó) nincs etnikai tartalma.

Elképzeltető, hogy a Kijev környékén élő poljan törzs a varég-ruszkok és a helybeli szlávok összeolvadása során

Viktor Vasnetsov *A varégek meghívása* című műve (1909)

dett a varég-ruszkok dél felé történő elmozdulásának, később pedig Bizánc elleni támadásainak, valamint a besenyőkkel való hol ellenséges, hol békés, szövetségi viszony kialakulásának és a Kazária elleni katonai akcióknak.

Így bár korábbról nem, de a magyar honfoglalás utáni időből azonban már vannak adataink

A Kijevi Rusz rekonstruált erődtípméne egy témaparkból, Ukrajnából

Szv-jatoszlav (962–972) neve szláv, de ő maga varég-rusz szülőktől (Igor, Olga) származik.

jött létre, és a 12. századi krónikáiról ezt az elnevezést vetítette vissza a régmúltba.

Adataink tehát arról tanúskodnak, hogy a Kazár Birodalomból kivált magyar törzsszövetség levédiai/etelközi tartózkodása idején köztük és a térségben megjelenő varég-ruszkok között nem alakult ki konfliktus. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar törzsek csak a szláv népséggel találkoztak, őket adóztatták Kijev körül, és ez a szláv népesség még nem lehetett azonos a poljánokkal, mivel ez utóbbi csoport csak később, a szlávok és a varég-ruszkok egymás mellett élése, összeolvadása során alakult ki. A varég Oleg fejedelem a PVL máshol sajnos nem ellenőrizhető adatai szerint 882-ben Novgorodból indult el és foglalta el Kijevet; első támadását pedig 907-ben vezette Bizánc ellen. A magyarokkal való konfliktus hiányából azonban inkább arra gondolhatunk, hogy a PVL bizonytalan adatától eltérően a varég-ruszkok Oleg vezette csoportja csak azt követően jelent meg a Kijev körüli térségben, amikor a magyarok már elhagyták Etelközt, azaz 896 után.

Valójában a magyar törzsszövetség nyugat felé való elmozdulása (azaz a Kárpát-medencébe történő beköltözés) után keletkezhetett olyan hatalmi vákuum, amely teret enge-

Aranyfüggő. Sigtuna, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

A Régmúlt
idők elbeszélése,

a Kijevi Rusz első ismert krónikája, a 12. század elején keletkezett kompiláció, azaz más művekből összeszerkesztett mű, amely 14–15. századi kódexekben maradt fenn. A szláv nyelvű szöveget kezdőszavaiból (Poveszty vremennih let) PVL-ként nevezi mindenütt a történeti szakirodalom. Kezdetben Nyesztor-krónika névvel illették, mivel 18. századi felfedezésekor a szövegben említett Nyesztor szerzetest gondolták a mű szerzőjének. Nyesztor szerzőségének bizonytalansága miatt végül ez a megjelölés háttérbe szorult. A krónika olyan középkori keleti szláv nyelven íródott, amely különbözik mindhárom ma ismert keletiszláv nyelvtől, emiatt került be a szóhasználatba az orosz terminus.

Újabbban előfordul az ókeletiszláv megjelölés is vele kapcsolatban.

a magyarok és a kijevi varég-ruszok közötti kapcsolatról. Például 970-ben a kijevi rusz fejedelem, Szvjatoszlav egy olyan Bizánc-ellenes koalíciót tudott összekovácsolni, amelyben a besenyők és a magyarok is részt vettek.

Az eredmény mégis kedvezőtlenül alakult: Bizánc elsöpörő győzelmét hozta. Ez a bizánci győzelem (Arkadiopolisznál) eredményezte azt, hogy a magyar kalandozások a Balkánon is véget értek. De elképzelhető az is, hogy a vereség hozzájárult a besenyő törzsszövetség (vagy egy része) és a Szvjatoszlav közötti konfliktus kialakulásához is.

Nyikolaj Roerich 1915-ös festménye a hajókat egyik folyóról a másikkra vontató varég-ruszokról

Varég hajórekonstrukció
Ukrajnából

Ezüstedény másolata, orientális és viking elemekkel.
Rute, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

2. A két csoport közötti első fontos hasonlóság, hogy esetükben az úgynevezett „kalandozó” hadjárataikról adnak hírt elsőként a források. A varég-ruszok is épp olyan zsákmányszerző hadjáratokat folytattak, mint a magyar törzsszövetség, csak erre nem szokták alkalmazni a „kalandozás” elnevezést. Különbséget igazából a két csoport mobilitását biztosító eszközökben látunk. A steppe lovas nomádjaival, így a magyarokkal ellentétben, akik alapvetően lóháton támadták meg kiszemelt célpontjaikat, a Skandináviából érkező varég-ruszok hajókkal közlekedtek, és a folyókon, illetve a tengerpart mentén hajóva érték el Konstantinápolyt. A „kalandozó” hadjáratok gazdasági „hiánypótló” szerepe mindkét esetben tetten érhető. A zsákmányszerzés metodikája is hasonló: a béke megvásárlása, fogolykereskedelem, luxuscikkek iránti igény. A varég-ruszok a zsákmányszerzés mellett azonban kereskedelmi megállapodásokat is kötöttek Bizánccal (így 907-ben, 912-ben és 944-ben).

A PVL által megőrzött kereskedelmi megállapodások hitelét erősíti, hogy később Bizánc az itáliai kereskedőkkel is hasonlóra törekedett. Legfeljebb

Az
Annales
Bertiniani a mai Franciaország területén található Saint-Omerben található Szent Bertin-apátság egykori évkönyve, a Karoling-kori Frank Birodalom kiemelkedő forrása.

Részlet a *Manassész-krónikából* (egy jelenet Szvjatoszláv bulgáriai hadjárataiból)

Oleg az első történeti személy a PVL-ben. Nevének skandináv eredete (*Helgi* > *Oleg*) és Novgorod környéki szerepe egyértelműen a varég-rusz voltára utal.

A *Radziwill-krónika* egy lapja, alul a Kijev alatt elvonuló magyarok ábrázolásával

a konkrét évszámokkal kapcsolatban fogalmazódhatnak meg kétségek. A varég-ruszok erdei javakkal (méz, viasz, prémek), a magyarok viszont lovakkal és a zsákmányból származó ezüsttel (lásd a PVL adatát) kapcsolódtak be a távolsági kereskedelemben. Kijev és Novgorod a kelet-európai térségben jelentős kereskedelmi centrummá vált, a Kárpát-medencében ilyen központ már nem alakult ki, a közelben Prága és az Al-Duna menti bizánci települések töltötték be ezt a szerepet.

A zsákmányszerző hadjáratok lezárulása a magyarok esetében a szállásváltás, azaz a Kárpát-medencébe történő beköltözés utáni vereségekhez köthető (933-ban Merseburg, 955-ban Augsburg, 970-ben Arkadiopolisz), a varég-ruszok esetében a Bizánc elleni támadások végpontját a kereszténység felvételével (988-ban) húzhatjuk meg. A zsákmányszerző hadjáratok egyik mozgatórugója a varég-ruszoknál a társadalmi differenciálódást jelző uralkodói kíséret volt, amelynek heterogén összetételéről a Kijevi Rusz esetében a PVL-ből is számos in-

formációval rendelkezünk: a Bizánccal kötött kereskedelmi megállapodásban például felsorolják a kísérettagok nevét is. A magyar fejedelmek kíséretének etnikai összetételét azonban egyáltalán nem ismerjük. A két hadszervezet különbözősége szembeötlő: a magyarok a steppei hagyomány szerint kiterjedt segédnépi hálózattal rendelkeztek, ilyen a varégoknak nem volt, noha egyes steppei csoportok átmeneti alárendelése erre való törekvésként is felfogható.

A Kijevet elfoglaló varég-ruszok – hasonlóan a magyarokhoz – visszaszorították a kazár adóztatást, és számos alkalommal konfliktusba keveredtek a besenyőkkel is. Bíborbanszületett Konstantin a besenyők és a ruszok viszonyát így jellemzi: a besenyők zsákmányt szereznek a ruszok országából, de a ruszok néha megvásárolják a békét állatokkal. Amikor a besenyők a bizánciakkal szövetségben állnak és harcolnak a ruszokkal, sok rabszolgát hurcolnak el tőlük. A kijevi Szvjatoszlav fejedelem volt az, aki végül a varég-ruszok (és a hozzájuk kötődő szlávok), a besenyők, valamint a kazárok közötti hatalmi versengésben a saját javára tudta billenteni a mérleg nyelvét, és a besenyőkkel szövetkezve 965-ben végül legyőzte Kazáriát.

Tehát két fontos folyamat, a magyar törzsszövetség 830/850 körüli kiválása a Kazár Birodalomból, valamint a varég-ruszok 9. század második felében megindult kelet-európai térnyerése indította el azt a hatalmi átrendeződést, amely 965-ben végül Kazária megszűnését és egy új közép- és kelet-európai hatalmi struktúra kialakulását eredményezte, melyben fontos szerepet kapott a kereszténnyé lett Magyar Királyság, illetve a viking ősöket magának tudható, de ugyancsak kereszténnyé lett Kijevi Rusz is.

Kelet-Európa a 10. században

HAJÓVAL A TÚLVILÁGRA?

12

A VIKING HAJÓS TEMETKEZÉSEK

GYÖNKI VIKTÓRIA

A 19. század végén Skandináviában is felerősödött a múlt iránti érdeklődés, ami az irodalom- és történettudomány felvirágzását hozta magával. Megkezdődött a középkori források tanulmányozása, ami az akkoriban még újdonságnak számító régészeti kutatásokat is segítette. Norvégiában jelentős feltárások sora indult meg ekkoriban, s így kerülhetett napvilágra az a három, 9. századból származó hajó is, amelyeknek manapság az oslói Viking Hajómúzeum ad otthont.

A múzeumban látható hajók a skandinávok által lakott területeken előforduló úgynevezett hajós temetkezések legfontosabb elemét képezték. A földbe ástott nagy méretű hajók fölé halmot emeltek, ami elvben védelmet biztosíthatott az eltemetett magas rangú személyeknek. Ennek ellenére e temetkezések – nem meglepő módon – áldozatul estek a későbbi évtizedek, évszázadok sírrablóinak, akik gyakorta alagutakat fúrtak a halomsírok oldalába, majd módszeresen kifosztották azokat. Régészeti és kulturális szempontból azonban még így is felbecsülhetetlen értékek maradtak e sírokból. Nem csupán maguk a hajók őrződtek meg ugyanis, hanem rengeteg használati tárgy is, amely a 9. századi norvégok anyagi kultúráját tárja elénk. Ezek a hajók emlékműként is értelmezhetők: a skandináv kereskedők és harcosok hajókkal jutottak el szerte Európába, és kincseket halmoztak föl. Ennek a gazdagságnak a nyomai bukkannak elő e hajós sírokból.

A gyűjtemény legrégebbi darabját, a tunei hajót 1867-ben a Nedre Haugen-farmon találták, Fredrikstad közelében. A 80 méteres halomsírt már a feltárás előtt megbontották, ami a hajó részleges pusztulását idézte elő. Végül az Oluf Rygh régészprofesszor által vezetett ásatás két hét alatt a felszínre hozta a hajót, amely azonban sokáig a szabad ég alatt várta,

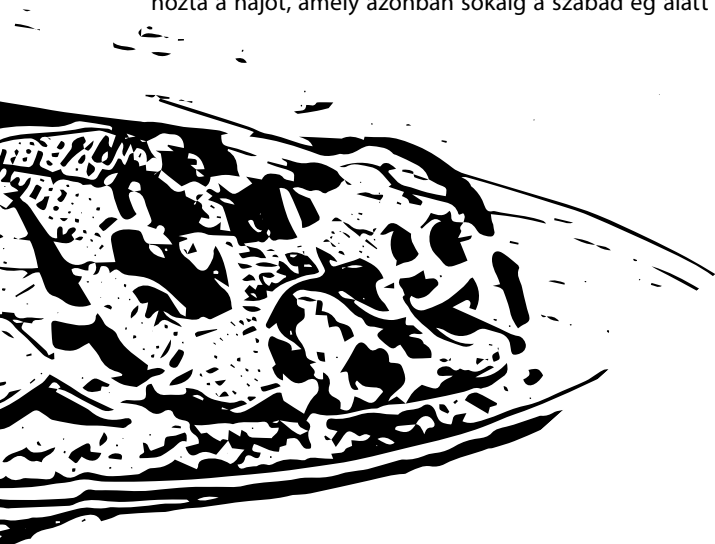

A tunei hajó

13

hogy épületet emeljenek neki. A kezdetleges régészeti feltárás óriási károkat okozott a fából épített hajóban. Sajnos mind az abban eltemetett holttest, mind az útravalóul mellé adott további tárgyak elvesztek vagy megsemmisültek. De ugyanezre a sorsra jutottak a feltárás során Oluf Rygh által készített jegyzetek is.

Azt azonban ezen nehézségek ellenére is tudjuk, hogy a hajó közepén állt egykor a halott számára készült kamra. Feltehetően elég módos lehetett az ide helyezett férfi, akinek

Az osebergi hajó az oslói hajómúzeumban

A gokstadi hajó

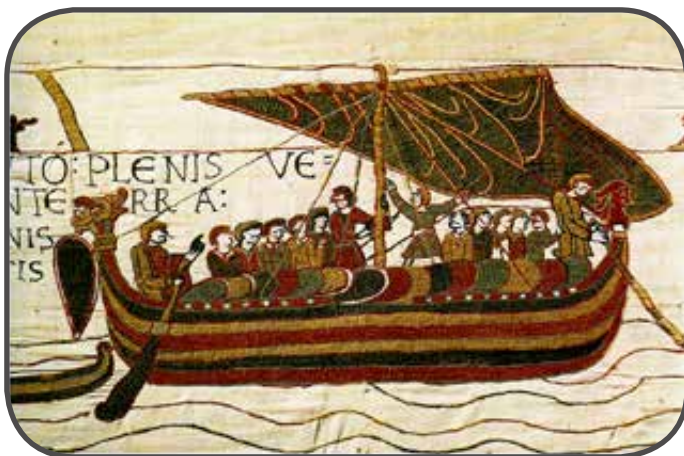
Hajóval a túlvilágra? – A viking hajós temetkezések

14

a sírját valószínűleg még a középkorban kirabolták. Személyes tárgyai és fegyverei mellett három lovat is mellé temettek. A hajó hossza 18,7 méter, ezzel a Viking Hajómúzeumban található hajók közül ez a legkisebb. Építését 900 körülre datálják, s eredetileg inkább hadi, semmint kereskedelmi célokat szolgálhatott. A következő, gokstadi hajót két unatkozó fiú találta meg még 1879-ben, amikor egy dombon ásni kezdtek. Az egykori halomsír a Gokstad-farmon került elő, Sandefjord közelében. A feltárás idején 45 méter átmérőjű halomsír eredetileg még nagyobb lehetett. 1880-ban Nikolay Nicolaysen, a Nemzeti Régészeti Gyűjtemény munkatársa a helyszínre utazott, hogy megnézzé a hajót.

Az ott eltemetett ugyancsak előkelő férfi sírkamráját a hajó tatjára építették. A halotti ágyon fekvő férfi 180 centi magas volt és a 40-es éveiben járhatott, amikor több sebesülést is szenvedve meghalt. A sírt még a középkorban kirabolták, de így is előkerültek a férfi használati tárgyai, egy táblajáték, továbbá

fegyverek és 64 darab kerek pajzs. Utóbbiakból összesen 32 a hajó oldalára volt felerősítve. Több állatot, köztük két pávát is a sírba helyeztek. Ezeken kívül konyhai tárgyak és egy szán is feltárára került itt. A hajó a 850-es években épülhetett, de a temetkezést magát – csakúgy, mint a tunei hajó esetében – 900 körülre datálják. A vízi jármű kereskedelmi és hadi célokra egyaránt alkalmas volt, s körülbelül 34 fős legénységgel működhetett. A viking hajók egyik jellegzetessége, a sárkányfej azonban sajnos itt nem került elő. A nagy sajtóvisszhangot kiváltó hajót elszállították innen, majd restaurálták. Igyekeztek minél jobb állapotban megőrizni, és a korhadt részeket új

Viking hajó a bayeux-i faliszőnyegen

fával kicserélni. Ez a törekvés a hajótesten ma is jól látható.

1903. augusztus 3-án Gabriel Gustafson professzort, az Oslói Egyetem antikvitásgyűjteményének vezetőjét a Lille Oseberg-farm tulajdonosa, Knut Rom kereste fel azzal, hogy a birtokán található halomsírban érdekes leletre bukkant. Állítása

Az osebergi hajó feltárása

Kecses ívek és vonalak

Az osebergi szán

szerint ez a lelet egy hajó volt, amiről Gustafson a helyszínre utazva meg is győződhetett. Az ásatásra azonban csak a következő évben került sor. Három hónap alatt sikerült a felszínre hozni teljes egészében a hajót, de a restaurálása összesen további 21 évet vett igénybe. A hosszadalmas folyamat oka az volt, hogy a restaurátorok igyekeztek minden eredeti darabot a legjobb állapotban megőrizni és felhasználni, így a múzeumban ma őrzött hajó 90%-ban valóban az eredeti faanyagából áll, s így a legépebbnek számító eredeti viking hajóról van szó.

Az osebergi hajós temetkezést 834-re datálják. Ekkor halt meg ugyanis az a két nő, akik fölé egy sírkamrát alakítottak ki az árbóc mögötti, központi részen. Az idősebb nő 70-80 év körüli lehetett, a fiatalabb alig több mint 50. Az idős, minden bizonnyal magas rangú nő testét egy ágyra fektették. A testet körbevevő falakat szőttesek borították. A nők kiléte, ahogyan a hajó eredeti funkciója is máig ismeretlen. A személyes tárgyakon és a ruhákon kívül rengeteg állatcsont, földműves eszközök és konyhai tárgyak voltak a hajó hátsó részében. Gazdagon díszített szánok, és egy kocsi is megtalálható volt a halomsírban a hajóorrnál. A négy szán közül három díszes utazóeszköz, míg a negyedik, egyszerű teherhordásra szolgált. A kocsi az egyetlen, amely az úgynevezett viking korból ránk maradt.

A hajós temetkezéseket kétség kívül egy összetett, bonyolult rituálé is kísérte. A sírmellékletek vizsgálata önmagában

sajnos nem adhat pontos válaszokat a felmerülő kérdéseinkre. Az osebergi hajós temetkezés gazdag sírmelléklete kapcsán azonban megfigyelhető, hogy a hajóra helyezett kocsi és a szánkókat öt-öt szörny- és emberfej is díszíti. Szájukban kötél volt, amin csengők lógtak. Ezek valószínűleg a halott viszatérő lelkének elijesztésére szolgálhattak. Szerencsére írott források is segítségünkre lehetnek a rítusok feltárásában, bár ezek száma is csekély. A leginkább részletes forrásunk az 1923-ban Iránban előkerült *Risalah*, amelynek szerzője a muszlim Ibn Fadlán (877–960). Más népek mellett a varégokat (azaz a keleti vikingeket) is bemutatja, kezdve külsejükkel és mindennapi életvitelükkel. Részletesen ír a hajós temetkezésekről is, és úgy tűnik, hogy maga is részt vett az egyik ilyen szertartáson. Leírásából kiderül, hogy a társadalmi helyzet is befolyásolta a temetés fényét. A gazdagok vagyonát a rokonok felosztották: egyharmad jutott a családnak, egyharmad a temetés kellékeinek beszerzésére, a maradék pedig a halotti torhoz kellett, amia temetés napján volt. A halottal egy rabszolgát is a túlvilágra kellett küldeni, hogy gazdáját szolgálja. Erre a szerepre önként jelentkeztek a rabszolgák, többnyire nők. A ceremóniamester a „Halál Angyala” volt, aki megölte az urával halálba induló rabszolgánőt. Ibn Fadlán leírása szerint a nő se nem öreg, se nem fiatal volt. A hajót díszes párnák és kelmék borították belülről. A halottat legjobb és legdíszesebb ruháiba öltöztették, és a hajóba fektették, fölé pedig egy sátrat állítottak. A halott mellé étel, háziállatok és használati tárgyak kerültek. A rabszol-

A gokstadi hajó feltárása

Emberábrázolás az osebergi hajóról

A bayeux-i faliszőnyeg egyik részlete

ga megölését hosszas procedúra előzte meg, melynek során feláldozott egy tyúkot, majd pedig a halott rokonaival közösült. Azután a „Halál Angyala” kötéllel megfojtotta. Kiáltásait a felsorakozott harcosok pajzsaik és kardjaik összecsapkodásával fojtották el. Végül pedig a halott legközelebbi férfi rokona meztelenül, egy fáklyával a kezében meggyújtotta a máglyát. A hajót háttal közelítette meg, egyik kezével eltakarva ánusztát – valószínűleg a szellemek ellen védekezett így. A tűz elhamvadása után a hajó fölé dombot emeltek.

Napjainkban új kihívással kell szembenéznünk a tudósoknak. A századelőn restaurált osebergi hajó egyre rosszabb állapotba került az elmúlt években. Az eredeti konzerválás

A „Saving Oseberg” projekt 2015-ös állása:
<http://www.uniforum.uio.no/nyheter/2015/11/ikke-penger-til-a-redde-osebergfunnet.html>

a 20. század eleji ismereteknek megfelelően lett végrehajtva. A restaurátorok által felvitt timsó miatt azonban mára a hajó faanyaga mállani kezdett, és a szétporladás fenyegeti. A hajó megmentésére elindított „Saving Oseberg” célja, hogy a timsóval kezelt fatárgyak romlását megelőzzék, és állagukat megóvják. A projekt második felének finanszírozását azonban egyelőre nem fogadták el. Ha azonban újabb támogatást kapnak, a restaurálási munkálatokat még 2019-ig be kell fejezniük, mert az új múzeum felépítését 2020-ra tervezik.

Állatfejet mintázó orrdísz

A múzeum honlapja:
<http://www.khm.uio.no/english/visit-us/viking-ship-museum/>

A viking sárkányhajók

Kasza Csaba

17

Skandinávia őslakói először a bronzkorban kezdtek el hajót építeni. Évszázadok alatt az egyszerű, fatörzsből vajt csónaktól jutottak el a komolyabb, jóval összetettebb hajók építéséig, miközben rengeteg tudást és tapasztalatot halmoztak fel. Azt, hogy a vikingek sikerének zálogát jelentő hosszú, keskeny, tengeri utazásokra is alkalmas, az orrukat díszítő, faragott sárkányfejekről *drakkarnak*, azaz „sárkányhajónak” nevezett hajótípust és annak alapvető szerkezeti elemét, a zsendelypalánkos építési módszert pontosan mikor kísérletezték ki, nem tudjuk, de a kora középkorban már ismert volt a technológia, mely a viking korra, nagyjából a 9. század elejére kristályosodott ki igazán. De mit is jelent a zsendelypalánkos – angolul *clinker-built* (ezt „magyarítják” néha klinker palánkosnak is) – kifejezés? E hajóépítési módszer lényege, hogy a hajó alját és oldalait alkotó deszkákat (azaz palánkokat) úgy erősítik a bordákhoz, hogy legyen átfedés a deszkák között, csakúgy, mint a zsendelytető zsendelyeinél. Ettől eltérő építési módszer a zömmel a későbbi évszázadokban elterjedő, úgynevezett karvel palánkozás, amikor is a deszkák között nincs átfedés, hanem pontosan az élekhez illesztik őket, majd a köztük lévő esetleges rést vagy hézagot tömítőanyaggal töltik ki.

Természetesen egy jó hajó építéséhez nem elegendő egyetlen technikai fogás: szakértelem, megfelelő anyagok és jó tervek is kellene hozzá. A viking kor kezdetén ez már mind rendelkezésre állt, a hajóépítést jól szervezetter, szinte iparszerűen végezték. A mesterek specializálódtak: apránként különváltak a hajóépítő, a vitorlakészítő, a kötélverő és az ezeket kiszolgáló kovácsmester feladatkörei is. Ezzel párhuzamosan pedig több hajótípus is megjelent, amelyek más és más célokat szolgálták. Alapvetően két hajótípust készítettek tengeri használatra: hadi- vagy utasszállító hajókat, ezek hosszabbak, keskenyebbek, alacsonyabbak, s ezáltal gyorsabbak is voltak; illetve teher szállítókat. Ez utóbbiak rövidebbek, szélesebbek és magasabbak, de egyúttal lassabbak is voltak. A fennmaradt leletek alapján a vikingek hajói általában 13–30 méter hosszúak, és 2,6–6 méter szélesek voltak, attól függően, hogy melyik fenti két fő típusba sorolhatjuk őket. A két eltérő alaptípus kialakítása ugyanakkor nagyon hasonlóan történt. Miután a hajóépítő mester megkapta a megrendelést, hogy milyen hajót is építsen, hadi- vagy teherhajót, elsőként meghatározta a hajó fő méreteit (a méreteik alapján a két fő típust idővel további altípusokba sorolták), és ehhez összeválogatta a megfelelő faanyagot. Általános gyakorlat volt, hogy ahol csak lehetett, természetesen görbült fát használtak, hogy a lehető legkevesebbet kelljen a fát megmunkálni, és ezáltal a faanyag szerkezetét szükségszerűen meggyengíteni. A hajók fő elemeit tölgyfából faragták, de például az evezőket és az árbócot a rugalmasabb, így a fellépő erőhatásoknak jobban ellenálló fenyőből készítették. A hajógerincet (a *keelt*) egy darabból faragták ki, majd ehhez toldották hozzá a gyakran művészi faragott orr-részt és a fartőkét. Ezt a fenékpálánkok lefektetése követte. Többnyire a *keelre* merőlegesen rögzítették a fenékbordákat, majd azokhoz toldották a felmenő bordákat, végül pedig ezekhez erősítették a megfelelő vastagságúra faragott, egymást rész-

A gokstadi hajó

Hajórekonstrukció építése közben

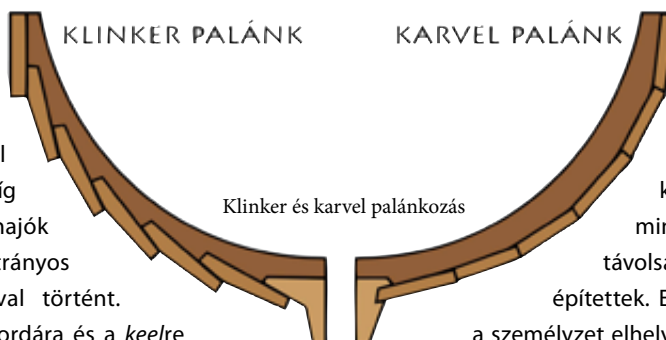

Hagyományos módszerekkel épített sárkányhajó

ben átfedő oldalpalánkokat. A fenékpálánkok általában 2,5 cm vastagok voltak, és szurokfenyő gyökerével vagy bálnabőr szíjjakkal rögzítették őket a fenékbordákhoz. Ezek nagyban növelték a hajó hajlékonyságát. A vízvonalnál lévő palánk 4,5 cm, az evezőnyílások palánkjá 3,5 cm, míg a perempalánk 12 cm vastagságú volt. A palánkokat kerek fejú vasszőgcecsekkel rögzítették egymáshoz és a függőleges bordákhoz. A fát egyébként szálára munkálták meg fejszével vagy szekercével; fűrész – amíg lehetett – nem használtak. A hajók illesztéseinek tömítése kátrányos állati szőrrel vagy gyapjúval történt. Az árbócfészek négy fenékbordára és a keelre támaszkodott a hajó közepén, és ebbe tették a szintén egy darabból kifaragott kb. 10 méter magas árbócot. Az utóbbit négy irányban is rögzítették, de ha szükséges volt, le is lehetett hajtani azt.

Széphajú Harald hajóreplikájának építése 2011-ből

hiszen ha a hajó alján ültek vagy jártak volna, ez az alj gyorsan kiszakadt, és a hajó elsüllyedt volna. Ezek a szintén fenyőből készült fenékeszkák szilárdabbá is tették a hajót, de igazi fedélzetnek azért nem tekinthetjük őket. A fedélzet „megspórolása” könnyebbé, s ezáltal gyorsabbá, jobban manőverezhetővé tette a hajót. A teherhajók azonban ettől eltértek. Úgynevezett „félfedélzettel” épültek. Ez annyit tesz, hogy a hajó orrától és farától az árbóc irányába kb. egyméteres magasságban, mintegy egyharmad hajóhossznyi távolságon, vízszintesen fedélzetet építettek. Ezeken a „félfedélzeteken” volt a személyzet elhelyezve, s ott voltak az evezőnyílások is. A hajó árbóc körüli egyharmadnyi része fedélzet nélkül maradt, ez volt egyúttal a rakodótér is. Ilyen módon ez a típusú hajó jobban terhelhető, rakodható volt (például ide rakták az állatokat is), és jobb volt az állékonyasága (stabilitása)

Viking hajóból származó vasszőgek. Ultuna, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Ácsbárd. Fjals, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Eddig a pontig minden hajó egyformán készült, innentől azonban már eltért a hadihajók és a kereskedelmi hajók építése. A hadihajókat ugyanis fedélzet nélkül építették tovább. Ez azt jelentette, hogy bár nem alakítottak ki külön fedélzetet, a bordákra felülről úgynevezett fenékeszkákat raktak,

A múzeumokban kiállított viking hajóknak már többször elkészítették a pontos másolatait, sőt ezekkel tesztelték használhatóságukat is. Az első ilyen kísérlet 1893-ban volt, amikor is Magnus Andersen a gokstadi hajó másolatával 28 nap alatt áthajózott Bergenből (Norvégia) a kanadai Új-Fundlandra. Azóta számos további másolat készült, amelyek hasonló sikereket értek el.

is, ami a nyílt vízen nagyon fontos szempont volt. Egy ilyen kereskedelmi hajó legénysége 5-7 ember volt, rakományának összömege pedig – mérettől függően – akár a 15-20 tonna is lehetett. A hadihajók legénysége ugyanakkor akár a 100 főt is elérhette.

A viking sárkányhajók

20

A hajókat – úgy a hadihajókat, mint a kereskedelmi vitorlásokat – alapvetően egy nagy méretű négyszögletes vitorlával és evezőkkel is felszerelték, bár a hadihajóknak jóval több evezője volt, köszönhetően a rajtuk szolgáló jóval nagyobb számú vikingnek. E harcosok pajzsait többnyire a hajók palánkjának peremére erősítették. Ha hosszabb útra ment egy hajó, felszerelték egy kisebb csónakkal is, amit vagy a fedélzeten vitt, vagy maga után vontatott kötélén. A gyapjából készült vitorla kurtítható volt, ami erős szélben lényeges szempont. A vitorla kezelésére összetett kötélzet szolgált, ami lehetővé tette a lavírozást is (azaz a szembe fújó szélben cikcakkvonalon történő előrejutást). A hajók kötélre erősített vashorgonnyal voltak ellátva. A mesterek tehát ilyen módon építették meg e hajókat, gondosan kiszámítva mindent, tervrajzok és sablonok nélkül, csak a szemükre és a kezükre hagyatkozva!

Ezek a máig tetszetős vonalvezetésű, elegáns hajók a korabeli hajóépítészet csúcsteljesítményei voltak. Ideális, harmonikus jellemzőik nem csupán sok száz kilométeres nyílt tengeri utakra, de part menti sekély vizeken és folyókon történő kereskedelmi tevékenységre és természetesen erőszakos támadásokra, rajtaütésekre is alkalmassá tették őket. E hajóknak elvitathatatlan szerepük volt a vikingek elképesztő sikereiben, legyenek azok felfedezőutak, kereskedelmi missziók avagy katonai akciók. Nem meglepő tehát, hogy rettegés járta át a korabeli európaiak szívét, amikor a tenger vagy a folyók felől e kecses hajókra szerelt sárkányfejek bukkantak elő újra és újra...

Svéd hajórekonstrukció

ÉSZAK ISTENEI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN?

A SKANDINÁVIAI BRAKTEÁTÁK

Kiss P. Attila

A sutton hooi előkelő sírjából előkerült 7. századi sisak másolata, melyen Wodan kultuszával összefüggésbe hozható jelenetek láthatóak

22

Az ún. háromalakos brakteáták, melyeken feltehetően Baldr meggyilkolása látható

A frankfurti dóm alatt nyugvó előkelő lány viseletének rekonstrukciója (7–8. század fordulója), nyakában brakteátákkal

A vallástörténeti kutatás számára komoly problémát jelent egy-egy írott kultúrával nem rendelkező társadalom hiedelemvilágának és istenképzeteinek rekonstrukciója. Az ókor és kora középkor germán nyelvet beszélő csoportjainak a különböző magas kultúrákkal (így a görögökkel vagy a rómaiakkal) vívott fegyveres harcainak ismertetése mellett az antik szerzők révén megörökítésre került a barbárok hitvilága is. Ezek a tudósítások azonban sok esetben egyfajta szűrőn mentek keresztül, hiszen a görög és latin nyelven író szerzők gyakorta saját isteneikhez hasonló rendszerbe próbálták meg a germánok által tisztelt mitikus alakokat is beilleszteni. Igen komoly problémát és kihívást jelent a kutatás számára az a jelenség is, hogy a belső keletkezésű, a saját kultúrát megőrkítő leírások igen kések. A germán kultúrkör kozmológiájára vonatkozó belső keletkezésű munkák (az *Eddák*) a 12–13. században íródtak, amikor már a korábbi vad vikingek leszármazottjai is a keresztény hitet vallották.

Eddának nevezzük a 12–13. században Izlandon lejegyzett északi istenekkel és hősökkel (pl. a *Nibelung-ének* Sigfridje) foglalkozó történeteket. Maga a szó pontos jelentését eddig nem sikerült megfejteni, több lehetséges megoldás is kínálkozik magyarázatára ('dédanya', 'nő', 'költészet'). Alapvetően két *Eddát* különböztethetünk meg: a verses és prózait. A verses *Edda* egyes darabjai feltehetően még a 9–10. században keletkeztek (ilyen pl. a *Jósnő szava*), de már csak a 13. században jegyezheték le őket. A prózai *Edda* esetében ismerjük magát a szerzőt is, aki a 12–13. században élt polihistor, Snorri Sturluson (1178–1241) volt. Érdekességnek tekinthető, hogy Snorri művét alapvetően tanköteménynek szánta, mégis a későbbi kutatás számára a germán mitológia kincseshányójává vált. Az *Eddák* jelentik a korai germán és skandináv kultúrkör istenképzeteinek legteljesebb összefoglalását, azonban esetükben mindenképpen számolnunk kell a kereszténység erőteljes hatásával is.

Sajnálatos módon a korábbi szakmunkákban sok esetben az ezekben olvasható történetek szereplőit mindenfajta változtatás nélkül megpróbálták sokkal korábbra, a népvándorlás korába is átültetni. Természetesen az *Eddák*ból ismert mitológiai elemek egy része – ha más formában is – már a korai időszaktól kezdve létezhetett, amire több, a lejegyzések megszületése előtt több száz évvel korábban készült képi ábrázolás is utal. Az antik és kora középkori szűkszavú és gyakorta „ismét és ismét visszatérő motívumokra” épülő leírások mellett szerencsés módon több, a 4–7. században született képi ábrázolást is ismerünk, melyek java része ékszerek és fegyverek díszeként maradt fent. Az írás nélküli kultúrában ezek az ábrázolások nagyon gyakran egy különálló közvetítő csatornaként funkcionáltak, melyek a hitvilág, azaz az adott közösség identitásrendszerének egyik meghatározó elemének részét is képezhették. A képi jelenetekkel díszített tárgyak ugyanakkor a társadalmi reprezentáció kifejezői is lehetnek.

Az 5. század második felében a skandináviai területeken kialakult egy egyedi tárgytípus, melyet a szakirodalom már a 19. század kezdete óta brakteátának (latin *bracteata* – 'érem') nevezett. Az aranyból és ezüstből készült tárgyak gyakorlatilag kerek érmék voltak, melyeknek csak az egyik oldalán volt kép, s egy függesztőfüllel is ellátták őket. A tárgytípus alapformája a késő császárkori császárportrés pénzekből alakult ki (ezeket a Római Birodalom feltehetően az egyes barbaricum szövétségeinek elismerés gyanánt küldte el). A legkorábbi példányok tehát még a profilból ábrázolt római uralkodók arcával díszített érméket utánozták. A mediterrán kapcsolatok azonban olyan szívósnak mutatkoztak, hogy gyakorta még a későbbi darabok ábrázolásain is felfedezhetők. Ezeket a vezető presztízsük és a rómaiakkal ápolts kapcsolataik kifejezéseként a nyakukban hordva viselték. Az idő előrehaladtával azonban a császárok képeit és a medalionokon látható antik ábrázolásokat a skandináviai ötvös mesterek a saját kultúrájuk igényei szerint kezdték el átalakítani. A motívumok egy részét megtartották, de már önálló elemeket is illesztettek hozzájuk, melyek feltehetően összefüggésben lehetnek az északi csoportok vallási képzeletével is (erre utalhatnak a tárgyakon található mágikus rúnafeliratok is).

A várpalotai 21. sír arany B típusú brakteátája

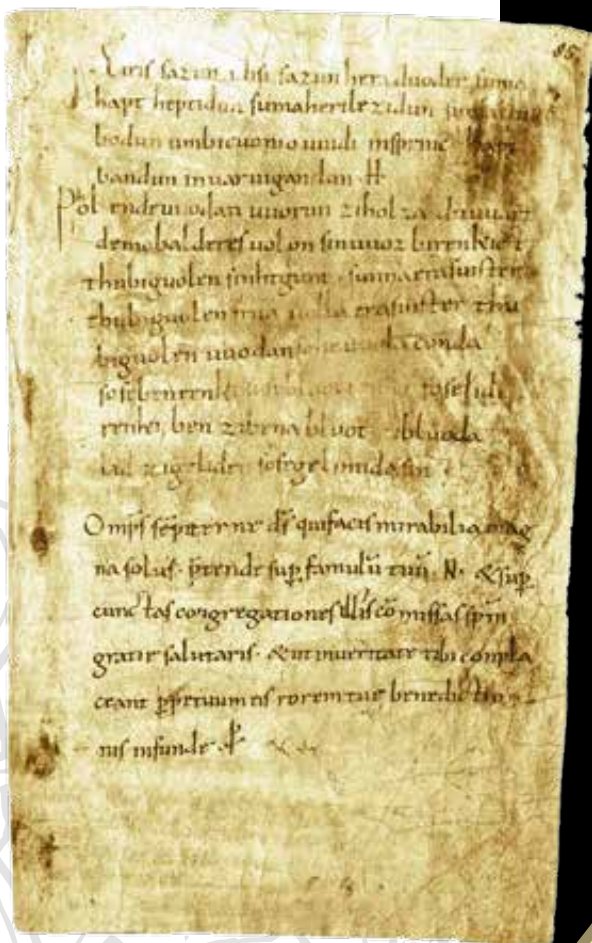
A trollhätteni brakteata, Tyr hősi tettének ábrázolásával

A rúnairás a germán nyelvet beszélő csoportok önálló írásbeliségének első terméke volt, ami feltehetően a latin ábécé betűiből fejlődhetett ki valamikor a Kr. u. 2. században (a rúna szó jelentése: 'titok', 'mormogás', 'bűvös cselekedet'). Az apró tárgyakra, fára, fémre és kőre rótt szögletes karakterekből álló írás szakrális jellegét sugallhatja, hogy az *Eddákban* Odinhoz kötik feltalálását. A brakteátákon látható feliratokat az úgynevezett 24 karakterből álló futhark-al (a rúnabécé első elemeivel) jegyezték le. Az ismert szövegek döntő hányada jókívánságokat, neveket, ezek kombinációját, vagy éppen az önmagában is mágikus tartalommal bíró futhark sort jeleníti meg. Emellett természetesen ismerünk önmagukban álló vagy talán anagrammaként értelmezhető véseteket is. A Szatmár lelőhelyről származó brakteátán a *tualet Ini* rúnasor olvasható, mely szintén anagrammaként értelmezhető. Az egyes rúnakarakterek feltételezhetően magukban is hordozhattak egyfajta önálló jelentést, vagy feltételezhetünk esetükben betűmágiát is.

A híres szilágysomlyói kincslelet Gratianus- (367/375) medalionja. Az ehhez hasonló érmék jelentették a legkorábbi brakteáták előképét

Az ún. második merseburgi varázsrólvásás 11. századi kézírata, az istenek neveivel

A poysdorfi langobard temető brakteátája a szarvasszerű mitikus lényvel

Az egyes rokon motívumokat rendszerezve a régészeti-ikonográfiai kutatás hat csoportot különített el, melyeket a latin ábécé betűivel (M, A, B, C, D, F) jelölnek. Napjainkra már több mint 1000 darab ismert ezekből a tárgyakból, melyeknek döntő hányadát az 5–6. században készíthették. Az északi medalionok kutatásában jelentős áttörést az 1960-as, 1970-es évek hoztak, amikor Karl Hauck vezetésével egy külön kutatócsoport alakult, mely a nagy mennyiségű leletanyag széleskörű feldolgozását tűzte ki céljává. Az 1980-as évekre megszülettek az első ikonológiai katalógusok, melyekben az egyes darabokat és típusokat minden részletre kiterjedő vizsgálat alá vetették és rendszerezték. Az időrendi és tipológiai rendszerezésük mellett Karl Hauck foglalkozott az egyes fő motívumkörök mögött rejlő szellemi háttér, a „mondanivaló” megfejtésével is. A germán hiedelemvilágra vonatkozó írott kútfőket jól ismerve az egyes jeleneteket a mai napig tartó érvénnyel sikerült megfejtetnie. A B típusú brakteáták három alakot felvonultató darabjait például Baldr isten halálának legendás történetéhez kötötte.

A
12–13.
századi kései skandináv elbeszélésekben Baldr Odin és Frigg istennő fiaként jelenik meg. Az ifjú istenség egy alkalommal megálmódja halálát, mire édesanyja megesketi az összes élőlényt, hogy azok nem fognak ártani fiának. A sebezhetetlen Baldrt ezt követően az istenek különböző tárgyakkal próbálják megtámadni, de ő sértetlen marad. A tréfás, táncba forduló játék a csalfa és viszálykeltő istenségnek, Lokinak nem tetszik, ezért nyomozásba kezd, mely során megtudja, hogy a teremtmények közül egyedül a jelentéktelennek tűnő fagyöngyöt nem eskették meg az istenek. Loki fagyöngyből dárdát/nyílhegyet farag, melyet a játékból kirekesztett vak Höldr istennek ad át, aki a fegyverrel megöli Baldrt. A gyászoló Odin és Frigg miután elhamvasztják fiukat, megpróbálják visszahozni a Helből (Alvilág), de próbálkozásukat újfent Loki hiúsítja meg. A Ragnarök (a viking világvége) után Baldr mégis visszatér az alvilágból, és új aranykort hoz magával. Feltehetően ez a motívum már erőteljes keresztény hatás (Krisztus feltámadása) révén épült be a kései lejegyzésű történetbe is. Más nézetek szerint Baldr mitikus feltámadása beilleszthető a természet megújulását, és a fény győzelmét hirdető archaikus mítoszok sorába.

Egy másik, ehhez a típushoz sorolható csoportot pedig Thor önfeláldozó tettehez kapcsolt, melynek során az istenség jobb kezét – a becsület és a jog jelképét – a gonosz Fenrir farkas szájába helyezte.

A brakteáták jelentős részét és a hozzájuk kapcsolódó kultikus tartalmakat azonban egyértelműen a 6. század időszakára egyre jelentősebb szerepet játszó és végül a germán panteon főistenévé váló Wodan (a későbbi mitológia Odinja) istenfigurájával hozta összefüggésbe. A Wodan ábrázolásaival díszített darabok főként Dél-Skandinávia azon területein (pl. Fyn szigete) kerültek elő, melyeken a germán panteon fő istenének kiemelkedő tisztelete a helynévanyag alapján már a korai időszakban (azaz az 5–6. században) is sejthető.

Tyr feltehetően a germán-skandináv kozmológia korábbi fő istenalakja (hadis-tenség, az igazságosság istene) lehetett, aki jelentőségét a népvándorlás korára veszthette el. Ezt szemléltetheti a prózai Eddákban is fennmaradt története. A mitologikus elbeszélés szerint az istenek az egyre félelmetesebb fenevadat, Fenrir farkast – aki a jóslat szerint lenyeli majd a Napot, amivel megindítja a világvégét – csellel akarták megkötni. A farkast eleinte csak számára könnyen eltérhető bilincsekkel béklyózták meg, de az egyre erőteljesebbé váló láncok felkeltették a szörny gyanúját is. Fenrir az utolsó kötelék felhelyezése előtt azt kérte az istenektől, hogy biztosítékként egyikük helyezze kezét a szájába. A bátor tette egyedül Tyr vállalkozott, akinek jobbját a csapdába esett farkas leharapta. Egyes vallástörténészek szerint feltehetően a jog és igazságosság jelképeként is számon tartott jobb kéz elvesztése jelezhetette egyben a korábbi istenség kiemelkedő szerepének elvesztését is. Éppen ezért talán nem véletlen, hogy szinte alig ismerünk hozzá kapcsolódó beszámolót a kései keletkezé- sű forrásokban.

A brakteáták főként női temetkezé- sek anyagából, valamint a Skan- dinávia 6. százada során nagy számban elrejtett kincsleletekből kerültek elő. Az elit és a vezető réteg kultuszát megtestesítő isteni alakok és hiedelemleányok a nemzetségeik kultuszának szimbólumai, valamint a női elit hatalmának védői is lehettek. A brakteáták feltételezhetően óvó-védő-bajelhárító funkcióval is bírhat- tak, így nem véletlen, hogy főként a női és gyermeksírokból kerülnek elő (a férfiak sírjaiból érdekes módon ilyen tárgyak nem kerültek elő). Az északi vidékek mellett a mai Anglia, Németország, Ausztria, Lengyelország és Magyarország területén az 5–7. század során eltemetett előkelő nők vise- letében és sírjaiban is egyaránt megtalálhatóak ezek az ék- szerek. Döntő hányaduk feltehetően eredeti skandináviai készítmény volt, de a kontinensen előkerült darabok esetén több ízben is feltételezhető a másolat lehetősége.

A Kárpát-medencéből a hun kort követően az itt tar- tósabban királyságot alapító gepidák és langobardok régészeti anyagából ismerünk hasonló ékítményeket. Az egykori gepida régióból (azaz a Kárpát-medence keleti feléből) eddig 3 szörványként [tehát nem hiteles régészeti ásatásról – a szerk.] előkerült darab ismert, melyek Debrecen és Szatmár lelőhelyekkel szerepelnek a gyűjtemények leltárkönyveiben. Mind a három példány az úgynevezett C típusba sorolható, melyeknek közös ismertetőjegye, hogy egy lovon (esetleg szarvason) ülő alakot ábrázol- nak. Karl Hauck aprólékos elemzésében ezt a brakteátatí- pust az úgynevezett második merseburgi varázsrólvásás egyik leírásával (lásd alább) kapcsolta össze. Véleménye szerint a lovas alak maga Wodan, aki a forrásban Baldr lo- vának törött bokáját gyógyítja csodás művészettel.

Brakteáták a Kárpát-medencéből

25

Odin ábrázolása egy 17. századi izlandi prózai Edda kéziratából

Vágtatott az erdőn Phol és Wodan.

Baldur csikájának lába akkor kibicsaklott.

Rábűvölt Sinhtgunt, rá húga. Sunn,

rábűvölt Frija, és rá húga, Volla.

Rábűvölt Wodan, aki jól értette

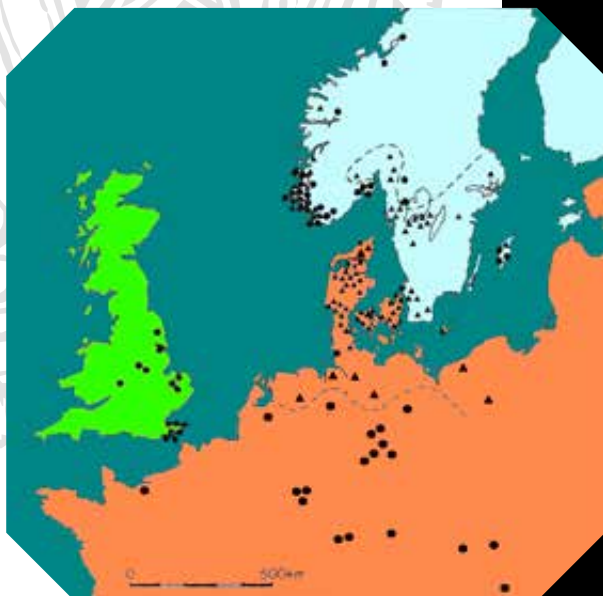
a csontbicsaklást, érbicsaklást. tagbicsaklást:

„Csont a csonthoz ér az érhez,

tag a taghoz, enyvként ragadjatok!”

Bernáth István fordítása

Paulus Diaconus (725–799) langobard krónikás, szerzetes. Előkelő germán nemzetség sarja, aki a 8. századi Itáliában élt és alkotott. Fő műve a Langobardok története (*Historia Langobardorum*), ami a középkor legtöbbet másolt írásai közé sorolható. A mitikus kezdeteket bemutató fejezeteiben nagyon sok, a vallástörténeti kutatás számára is hasznos adatot megőrzött az utókor számára.

A brakteáták elterjedési térképe,
●: sírleletek; ▲: kincsleletek

A langobard területekről származó példányok között megtalálhatóak a B típusba sorolható emberalakos és a D típushoz tartozó, mitikus állatábrázolásokat (kígyót/sárkányt, szarvast) a középpontba helyező darabok is. A Várpalotán előkerült egyik B típusú brakteáta közepén elhelyezkedő alakot és kísérő állatait (madarak, farkas) a korábbi kutatás szintén Wodannal azonosította. A várpalotai példánnyal kapcsolatban fontos kiemelni, hogy egy eddig párhuzam nélküli brakteátával állunk szembe. A hasonló ikonográfiai sablon alapján készült darabokon a középpontban álló alak általában elkeseredett küzdelmet folytat a várpalotai brakteátán is ábrázolt állatfigurákkal, míg a langobard temetőből származó ékszeren ennek nyomát biztosan nem fedezhetjük fel. Másik három – ugyancsak Várpalotán előkerült – brakteátán különböző kígyószerű testtel és csőrrel ábrázolt mitikus állatalakok fonódnak össze, míg a Poysdorffban előkerült példányon pedig egy visszafelé forduló, hullószerű nyelvvel ábrázolt szarvast jelenített meg az egykori ötvösmester. A mitikus állatalakok egyszerre értelmezhetőek ártó lényként (pl. Midgard kígyó), valamint óvó-védő alakként is. Az utóbbi magyarázatnak feltehetően nagyobb valószínűséget tulajdoníthatunk, amit több írott forrás (Paulus Diaconusnál a kígyó segítő szellemként jelenik meg) és régészeti lelet (kígyófejekkel díszített koporsók) is bizonyíthat.

Brakteáta a Kárpát-medencéből (Szatmár)

Felmerül a kérdés, hogy vajon a fentebb említett, javarészt Dél-Skandináviában készült brakteátákon ábrázolt isteneket tisztelték vagy ugyanezeket a hiedelemlényeket félték a helyi, Kárpát-medencei germánok is? Az utóbbi időben a brakteáták vizsgálata kapcsán felmerült a kutatásban az az eshetőség is, hogy azok talán nem is annyira az egységes vallási képzetek megtestesítői, hanem inkább az elitek közötti érintkezés lenyomatai lehetnek. A Kárpát-medencén kívül a délnémet és a tőle még északabbra fekvő területeken is megfigyelhető ez a fajta északi kultúrhatás, mely a 6. században volt a legerősebb. A germán hitvilághoz és istenekhez köthető tárgyak java része is ezzel az északi „import áramlattal” hozható összefüggésbe. Ennek ellenére természetesen az északi és a déli germánok egyik közös nevezője lehetett a hasonló hiedelemvilág, mely a regionális eltérések mellett alapjaiban azért hasonló lehetett. A gepidákhoz és a langobardokhoz is az elitek közötti érintkezés és különböző exogám kapcsolatok [nemzetségen vagy csoporton kívüli házassági kötelezettség – a szerk.] (házassági ajándékok) révén kerülhettek el a brakteáták, valamint a különböző díszes skandináviai ruhakapcsoló tűk is.

ZIMONYI ISTVÁN

EGY VIKING VEZÉR TEMETÉSE

A bagdadi kalifa megbízásából 921-ben egy követség indult el Bagdadból keleti irányba, amely a mai Üzbegisztán területén (Buharán) és a Kazak-steppén keresztül érkezett meg a Volga és a Káma folyók összefolyásához, ahol a volgai bulgár uralkodó, Almis fogadta a kalifa küldöttségét. Ez a követjárás jelezte, hogy a volgai bulgárok felvéve az iszlám vallást, a kalifa jóváhagyása révén hivatalosan is az iszlám világ részévé váltak. A történesek mögött a mai Üzbegisztán területén uralkodó számanida emír, illetve annak vezírje, a korai magyar történelemre vonatkozó egyik legfontosabb tudósítást megőrző munka szerzője, Dzsajháninak a politikája állhatott, ami arra irányult, hogy a környező nomád népek között elterjessze az iszlámot, és ezáltal biztosítsa az iszlám világ békéjét. A politika sikerét a későbbiekben a török népek iszlamizációja is igazolta.

Ibn Fadlán szerepében Antonio Banderas (*A 13. harcos* című filmben) (Best Hollywood©1999)

A követség tagja volt Ahmed Ibn Fadlán muszlim tudós, aki kalandjairól, tapasztalatairól egy rendkívül izgalmas munkát (*Beszámoló a volgai bulgárokhöz tett utazásáról című művel*) írt, amelynek az összefüggő szövege (meshedi kézirat) az 1920-as években került elő.

Ibn Fadlán alapvetően azt a feladatot kapta, hogy az iszlám ügyeiben adjon tanácsot a volgai bulgár uralkodónak, amit meg is tett. De emellett éles megfigyelőként részletesen beszámolt útjáról, és értékes leírást őrzött meg a Kazak-steppén élő oguzokról, a Volgától keletre eső vidéken maradt besenyő töredékről, a baskírokról, akiket szokás a keleten maradt magyarokkal is azonosítani, de a volgai bulgárokról és a kazárokról is. 922-ben a Volga partján szemtanúja lehetett egy keleti viking/rusz előkelő temetési szertartásának is, amelyet munkájában részletesen leír. Neki köszönhetően tehát bepillantást nyerhetünk a vikingek titkos temetési szertartásaiba is.

Ibn Fadlán szerint a ruszok a Volga partján faházakban laktak tízesével-húszasával. A férfiak szőkék és magasak, talpig fegyverben vannak, állandóan náluk van fejszékük, késük és kardjuk, testüket tetoválások borítják. Hosszú hajukat naponta fésülik. Alapvetően kereskedők,

A ruszok olyan Skandináviából érkező hajós nép volt, akiket a folyók nomádjainak is neveznek. A rusz szó végső soron feltehetően az ósvéd önelnevezésnek, a *rōdR-nak („evezőscsapat”) keleti finnbe átkerült *rōtsi variánsára mehet vissza, amelynek a jelentése „svéd vikingek” lehetett, és ezt vehették át a szláv nyelvekbe. A ruszok akkor kezdtek érdeklődni Kelet-Európa iránt, amikor a 8. század végétől fellendült a kereskedelem az iszlám világ és Kelet-Európa között, és a kalifátusból nagy mennyiségű ezüstdirhem érkezett az erdővidék prémjei, méze, viasza, illetve rabszolgái fejében. A ruszok egy csoportja a volgai vízi utat használva jutott el a Volgai Bulgáriába, amely a 10. század elejétől ennek a kereskedelemnek legfontosabb központjává lépett elő. Ibn Fadlán a ruszokkal kapcsolatos ismereteit egy, a Volga menti rusz kereskedőtelepről szerzhette be, amely a volgai bulgárok területén volt.

cokkal és -párnákkal, majd kupola alakú pavilont vontak fölé. Azután az elhunytat kiemelték az ideiglenes sírból, felöltöztették aranygombos kaftánba, csizmát húztak a lábára és cobolyprémes brokátsapkát a fejére, majd az előkészített ágyra fektették és mellé tették a fegyvereit. Ezt követően enni (gyümölcsök, kenyér, hús és hagyma), valamint innivalót (sör) helyeztek mellé. Mindezek után kettébe vágott kutyát, két erősen megfuttatott lovat és két tehenet kardokkal darabokra vágva a hajóra dobtak, végül pedig egy kakast és egy tyúkot is levágva a hajóra hajítottak. Közben a halott rokonai is pavilonokat emeltek a hajó körül. A kiválasztott rabszolgány minden egyes pavilont felkeresett, és annak gazdjával közöszölt, miközben azt üzenté az elhunyt rokonnak, hogy ezt az iránta való szeretet megnyilvánulása miatt teszi. Kora délután a rabszolgányt a férfiak tenyerére állítva háromszor felmelték, s a leány átnézett egy ablakot mintázó fakereten. Ott először halott szüleit pillantotta meg, azután halott rokonait, végül pedig a már a paradicsomban lévő urát látta meg és kérte, hogy vigyék hozzá. Ekkor a hajóhoz vitték, ahol egy kupa sörrel búcsúzott a barátnőtől, majd újabb kupa sört elfogyasztva énekelni kezdett. Azután bement a hajón épített sátorba a szertartást vezető öregasszonnyal és hat férfival. Ezután minden

Arab dirhem

akik elsősorban cobolybőrök és rabszolgák eladásával foglalkoznak. Ibn Fadlán szól még bálványaikról is, amiknek áldozatokat mutatnak be, továbbá a betegeik gondozásáról és a tolvajlás büntetéséről. A ruszok leírásának központi eleme ugyanakkor egy előkelő temetési szertartásának leírása.

Az elhunyt főnököt először ideiglenesen egy fedett sírba helyezték tíz napra, hogy előkészítsék a temetést. Az előkészületek során vagyonát három részre osztották: egyharmadot kapott a család, a második harmadot az elhunyt halotti ruháira költötték, a harmadikból pedig sört vásároltak, amit a hamvasztás napján fogyasztottak el. E tíz nap alatt elkészítették a halotti ruháit, és előkészítették a szertartáshoz szükséges dolgokat, így az elhunyt rabszolgányai közül is kerestek egy önként jelentkezőt, aki elkíséri majd urát a másvilágra.

Amikor eljött a hamvasztás napja, egy hajót a partra vontattak és állványra tették azt. Az így kiemelt hajót berendezték: ágyat hoztak brokátmatra-

Idriszi világtérképe (a mai földrajzi látásmódnak megfelelően elforgatva)

Egy oldal Ibn Fadlán művének kéziratából

férfival közösült, majd odafektették ura oldalára, és két férfi megragadta a lábait, másik kettő pedig a kezeit, további kettő pedig a nyakára tekert kötél két végét. Közben az öregasszony (a „Halál Angyala”) elővette a tőrét és a lány bordái közé szúrta. Eközben a hajó körül álló férfiak folyamatosan botokkal verték a pajzsukat, hogy elnyomják a leány sikoltozását.

Miután megölték a leányt, a halott legközelebbi rokona meztelenül egy fáklával hátrafelé lépkedve a hajóhoz ment, ahol a hajó körül felhalmozott farakást meggyújtotta. Ezután mindegyik férfi további fáklákat dobott a farakásra, és a tűz fellángolt. Mivel erős szél kerekedett a Volga partján, a hajó egy órán belül elhamvadt.

A szertartáson részt vevő egyik rusz azt közölte Ibn Fadlánnal, hogy az arabok bolondok, mert halottait a földbe temetik, ahol a férgek lakomáznak belőlük, míg a ruszok a hamvasztással gyorsan a paradicsomba juthatnak. A most elhunyt rusz előkelőt különösen kedvelhette az Isten, mert még szelet is küldött, hogy mielőbb a mennybe kerülhessen.

Az elhamvadt hajó helyén egy dombot emeltek, amelynek közepére faoszlopot tűztek, amire ráírták az elhunyt és a ruszok királyának nevét.

A szertartás legközelebbi párhuzamait Skandináviából ismerjük. Snorri Sturluson izlandi költő a 13. században azt írta, hogy Odin országában elrendel-

A szóban forgó terület, a Volga és a Káma összefolyása közelében elsősorban török és finnugor nyelvű népek lakhelye volt a 10. században és ma is, tehát ilyen helyi elemekkel is számolhatunk. A kalmüköknél például sátor állítottak a halottnak, ahol tíz napig feküdt, amíg előkészítették a temetését, de az oguz előkelőket is először sátorban tartották, mielőtt végleges sírhelyükbe helyezték volna őket. A szibériai szamojéd szölkupoknál van olyan szokás, hogy a halottat többször felemelik és különböző kérdésekre várnak választ a túlvilággal kapcsolatban.

te, hogy a halottat minden vagyonával együtt hajón kell elégetni, hogy úgy jusson be a Walhallába (a harcosok mennyszigába), és halmot kell emelni föléje, majd arra emlékkövet kell helyezni. A másik viking főistennek, Thornak emberáldozatot is bemutatnak időről időre. Emberáldozatról tesz említést Brémai Ádám, középkori német történetíró és földrajztudós is, de régészeti adatok is bizonyítják ennek meglétét a vikingek körében.

A skandináv mitológia elemeinek jelenléte tehát nyilvánvaló Ibn Fadlán leírásában: így a hajóba temetkezés, az emberáldozat és a hamvasztás Skandináviában is jellemző volt, ugyanakkor a rítusban vannak olyan jellegzetességek is, amelyek több más nép halottas szokásaiban is előfordulnak, mint például a családok egyesítése a túlvilági életben. Természetesen az sem zárható ki, hogy a rusz kereskedők a helyi körülményekhez és szokásokhoz is alkalmazkodtak. Ezek közé sorolható, hogy emlékkő helyett fa emlékoszlopot állítottak a halomra.

Tehát nagyon valószínű, hogy az Ibn Fadlán által leírt halotti szertartásban a Skandináviából hozott viking elemek és a Kelet-Európában élő török és finnugor nyelvű népek halottas szokásai ötvöződtek, s mindezt Ibn Fadlán a saját muszlim világképének szűrőjén keresztül tudta csak értelmezni.

Lovast ábrázoló ezüsttál Kelet-Európából

„Viking” környezetből előkerült arab feliratos gyűrű

S. V. Ivanov 1909-es festménye a keleti szlávoknál zajló kereskedelmi tárgyalásokról

H. Siemiradzki festménye a rusz vezér temetéséről (1883)

Stílus és elegancia

AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

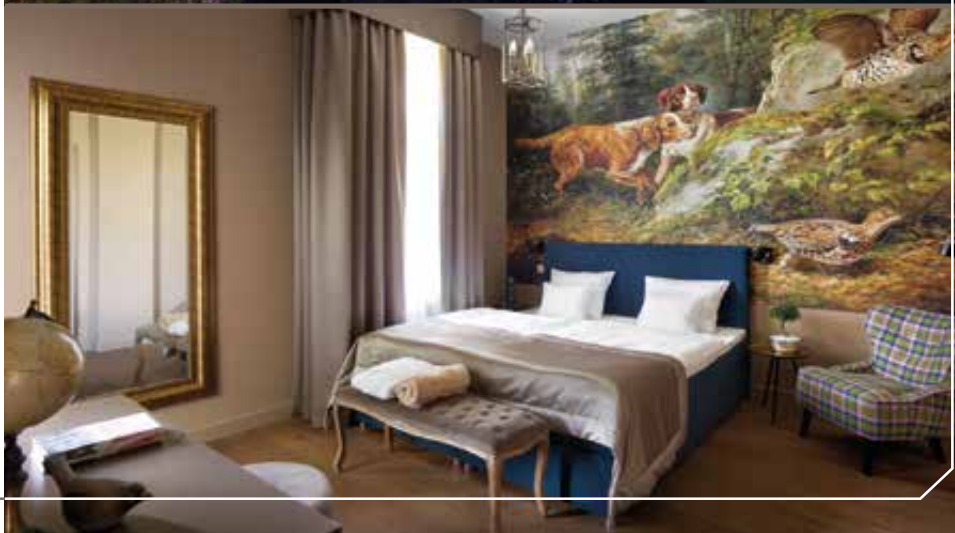

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

**ÁSATÁRS
KFT**

KECskemét, Futár utca 12.
TEL: 30/3321757

- **1 MILLIÓ M²-EN VÉGZETT KOMPLEX SZAKMAI MUNKA (ÁSATÁSVEZETÉS, TECHNIKAI LEBONYOLÍTÁS)**
- **TÖBB MINT 1,5 MILLIÓ M²-EN VÉGZETT KÉZI FÖLDMUNKA, BONTÓMUNKA**
- **TEVÉKENYSÉGI KÖRÖK: TÖBBRÉTEGŰ VÁROSI FELTÁRÁS, RESTAURÁLÁS, LELETANYAG FELDOLGOZÁS**

NORMANNOK A LOIRE-VIDÉKEN

Gálffy László

31

AZ északi viking támadások néhány 8. század végi előzmény után a 830-as, 840-es években érték el a Frank Birodalmat. Az tehát, hogy a normannok veszélyessé váltak a frank államra, már Nagy Károly halála után, a Frank Birodalom felbomlása előtti pillanatban világossá vált. Mindez még súlyosabbá tette a már meglévő belső konfliktusokat, és érthető módon tovább mélyítette a birodalom válságát. A támadások ráadásul egyszerre több partszakaszt is érintettek, ezáltal lehetetlenné téve egy igazán hatékony part menti védekezést.

Jól ismert, hogy a normann támadások a tengeri partszakaszok mellett a folyók mentén bontakoztak ki igazán és váltak különösen fenyegetővé. A birodalom nyugati részén az Escaut, a Meuse, a Szajna, a Loire és a Garonne, illetve a Dordogne folyók egyaránt alkalmasak voltak támadásaik lebonyolítására. A Loire-vidéket ért akciók azért is

Normann hagyományőrök

sajátosak, mert nem a számukra legközelebbi/legkézenfekvőbb megoldást jelentették, ugyanakkor mégis számolhatunk itt az északiak tartós jelenlétével. Emellett a Loire stratégiai szempontból is ideális terep volt a délebbre fekvő területek eléréséhez, így például a Garonne-ra vagy épp a Hispániába való áthajózáshoz. A normannok általános taktikája számos jól felismerhető vonást mutatott. A Loire-on is a folyamtorkolat közelében található szigetek nyújtottak számukra alapvetően védelmet. Itt alakítottak ki olyan szállást, mely egyszerre volt jól védhető, és alkalmas az áttelelésre, valamint a zsákmányolt kincsek, eszközök vagy foglyul ejtett rabszolgák őrzésére. Ez a támaszpont előbb Noirmoutiers, Hérió, majd a torkolatban közelebbi Biesse szigete volt. Kiűzésük ezekről a bázisokról szinte lehetetlennek bizonyult, de legalábbis komoly mozgósítást igényelt, ahogy ezt a szajnai Oscellus sziget elleni akció is mutatja. Ezt a folyamtorkolatban lévő szigetet csak egy rivális normann vezér segítségével sikerült megszerezni, több hónapos előkészület után. A döntő sikert az a taktikai lépés hozta meg, hogy a sziget elfoglalására induló normannok egy párhuzamos vízi úton hajóztak fel, majd „felülről” lepték meg a szigeten berendezkedett társaikat.

A normannok a folyamtorkolati telepekről, illetve szigetekről induló támadások

során fokozatosan merészkedtek előre a Loire-on, előbb csak Nantes környékén, majd 853-tól Angers-t és Szent Márton apátságát célba véve egészen Tours-ig, illetve még feljebb egészen Blois-ig pusztítottak. A 860-as évektől a Loire orléans-i szakasza is jól ismert volt számukra, és a folyót Saint-Benoit-sur-Loire-ig bejárva bázisaiktól mintegy négyszáz kilométeres távolságba jutottak. Mindez több napig tartó evezést igényelt, akár éjszakai felvonulással vagy támadással. Ehhez felfele menet ugyanakkor a Loire-völgyre jellemző nyugati szelet a hátukba kapták, és ennek segítségével – ahogyan az a közelmúltig gyakorlat volt – a folyón vitorlákat is használhattak. Számos adatunk szól a hajóikról is. Ezek alapján a folyami támadásaikban néhány tucat, de akár mintegy száz hajó is részt vehetett, ami a becslések szerint több száztól egy-két ezer támadóig felvonultatott sereget jelenthetett. Ismert, hogy nem riadtak meg a városostromoktól sem, és számos példa (Nantes, Angers, Le Mans, Bordeaux) mutatja, hogy ezen a téren is képesek voltak sikert aratni. Taktikájuk része volt, hogy a hajókból kiszállva rövidebb szakaszokon lóra ültek, vagy épp gyalogosan folytatták útjukat. Ezzel a folyami erezettől távolabb eső településeket vagy egyházi intézményeket is elérték, így a Loire-ról felvonulva csaptak le Le Mans-ra vagy Poitiers-re is. Ezáltal ugyanakkor sebezhetőbbé is váltak, a helyi frankok számára pedig hajóik felgyújtása kínálta a leghatékonyabb védekezést. A helyiek számára a másik lehetőség a partok szisztematikus ellenőrzése és védelme volt, amit szakaszonként egy-egy erődítménnyel, illetve erődített hídval vagy folyamzárral voltak képesek igazán jól működtetni. Ilyen védelmet ugyanakkor csak kevés helyen tud-

A Frank Birodalom felosztása után

Kopasz Károly középkori portréja

tak apróbb részleteiben is megvalósítani. Ehhez egy erősebb, kezdeményezőbb központi hatalomra lett volna szükség, ám Kopasz Károly és legfőképp utódai már egyre kevésbé uralták a Nyugati Frank Királyság egészét. A szajnai folyami erődök, hidak és partvédelmi rendszerek mindenesetre azon kevés példa közé tartoznak, amik még Kopasz Károly kezdeményezésére épültek ki a 860-as évektől, és később is használható védelmi infrastruktúrának bizonyultak. A Loire-on ilyen védművek nem épültek, ám egyedi példák előfordultak azért a folyamzárás

Rollo normann vezér ábrázolása a Grandes Chronique-ban

védekezésére, így az uralkodó kezdeményezésére Pont-de-Céné-nél, illetve Orléans alatt, ahol a helyi és a chartres-i püspök alkalmi, de hatékonyan bizonyuló akadályt volt képes létesíteni. A normannok taktikájának viszont csak egyik eleme volt a megfélemlítés, ahhoz, hogy bázisaikat hosszú távon is ellássák, szükség volt adóztatásra, illetve a folyam menti vidékek állapotállományának rekvirálására, de leginkább a békésebb úton (elsősorban a kereskedelem révén) beszerzett élelmiszerre és hétköznapi cikkekre. Feltűnő az is, hogy az északiak a 860-as évektől aktív részévé váltak a helyi politikai játszámknak, aquitániaiakkal vagy épp bretonokkal szövetségbe egy-egy várossal vagy magával a központi frank hatalommal szemben. A mai történetírás tehát semmiképpen sem pusztá betolakodóként kezeli őket, jelentőségük ennél lényegesen összetettebb, ahogy hatásuk a késői frank fejlődésre számos ponton is meghatározó volt. A normannok helyi életbe történő betagozódását azonban tovább kísérték a csupán alig ritkuló támadásaik.

Normann támadások a 9 –10. században

- Normannok által pusztított terület
- Normannoknak adott terület
- ★ Normann bázis
- Franciaország (Francia occidentalis) határa 843 után
- Normann hadjárat

A groenlandi viking leletek

873-as angers-i kalandjuk abból a szempontból is érdekes, hogy jól mutatja az ellenük alkalmazott stratégiák sokszínűségét. A várost elfoglaló normannokkal szemben a frankok és a bretonok szövetségre lépve ostromlókként jelentek meg, és a Maine vizét elterelve az egyre szorultabb helyzetbe került normannok lábai alól a számukra a legfontosabbat, a folyót húzták ki, elvágva őket ezzel a menekülés lehetőségétől. Akcióik egészen 903-ig követhetőek a forrásokban, ezután azonban a Loire-vidéket támadásaik már nem érintették. Nagy Alain halálát (907) kihasználva azonban azonnal megjelentek ugyanakkor Bretagne-ban.

911-es letelepítésük a saint-clairi szerződés következtében teljesen új helyzetet teremtett a nyugati frank (Francia occidentalis) területeken. Innentől kezdve Normandia mint konszolidált betelepített tartomány szolgált támaszul éppúgy kereskedelmi kapcsolataikhoz, mint a továbbra sem szűnő terjeszkedő akcióikhoz. 919-től majd két évtizedre sikerült is berendezkedniük Nantes közelében, ami egyszerre volt hatással Bretagne-ra, és zárta el magát a Loire torkolatát is. Végezetül angol segítséggel, a legendás erejű Alain Barbetorte breton hercegnek sikerült csak véget vetnie Nantes környéki letelepedésüknek (937).

A Loire-vidék kapcsán fontos megemlítenünk, hogy forrásaink a 850-es évek-től kezdve ott élő északiakról beszélnek, azaz folyam menti letelepedésük konkrét tényként kezelendő. Az említett 873-as angers-i eset után maga Kopasz Károly ajánlotta fel nekik a békés letelepedést és annak elismerését a Loire-torkolatban. A 10. század eleji akciójuk valami

A saint-clair-sur-epte-i szerződés III. Károly karoling uralkodó és Rollo viking vezér között 911 őszen létrejött megállapodás, melynek keretében a normannok megkapták hűbérbe az Epte folyó és a La Manche közötti területet. A felkínált hercegség tulajdonképpen a rouen-i, az évreux-i és a lisieux-i püspökség területeit érintette, azaz a későbbi vagy akár a mai Normandiának is csak egy kisebb részét. Cserébe a letelepülés lehetőségéért és a befogadás gesztusáért Rollo vállalta a hűbérésköt és a Nyugati Frank Királyság védelmét más északi támadókkal szemben, s megkeresztelkedett. A szerződés gyakorlatilag az egyedüli igazán sikeres példa a normannok amúgy másutt is tervbe vett letelepítésének a Karoling Birodalom egykori területén.

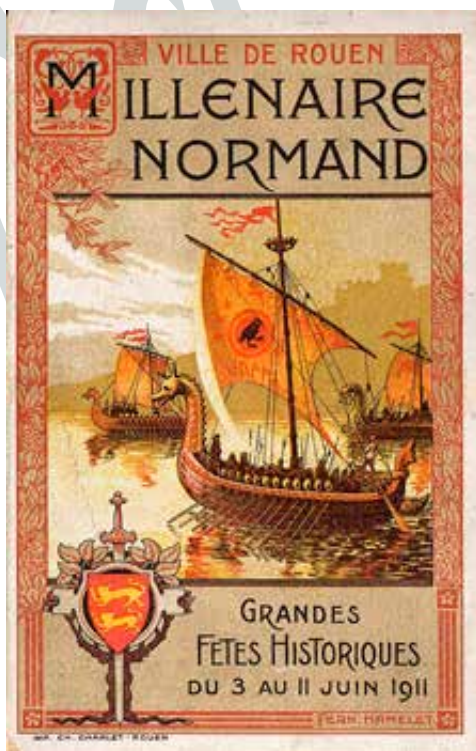
I. (Nagy) Alain Nantes és Vannes grófja (877–907), Bretagne utolsó királya (~890–907). Breton vetélytársak és a partok felől támadó vikingek legyőzése után Bretagne egyedüli ura maradt, a nyugati frank uralkodó, III. Károly is egyfajta alkirálynak tekintette. Stabil legitimációja, valamint nyugalmat és virágzást hozó uralkodása később még inkább felértékelődött és fontos vonatkoztatási ponttá vált. Életrajzi adatai ugyanakkor nagyon bizonytalanok, és számos esetben a késő középkorban szerkesztett, Nantes-i krónika eredendően is visszhangtalan adataira alapozódnak. Halálát (907) követően a vikingek újból sikeres támadások sorozatát intézték Bretagne ellen, melyeknek végül csak unokája, Bretagne hercege, Alain Barbetorte (936–952) tudott véget vetni.

normannok nagyon hasonlót tűzött ki célul, és tegyük hozzá, ezúttal a maradék helyi lakosság is elmenekült előlük. A normandiaihoz hasonló letelepítésnek tehát több szempontból is megvoltak az előzményei; hogy végül ez mégsem lett olyan sikertörténet, annak leginkább a tettere kész breton herceg és a Loire-vidéken önállósuló Anjou grófság lehettek a legfőbb akadályai.

A normannok támadásairól és telepeikről leginkább írott források tanúskodnak, Nyugat-Franciaországból, így Bretagne-ból és a Loire-vidékről sajnos csak nagyon kevés régészeti emlékünkhöz van. Probléma talán az is, hogy Franciaországban nem létezik még kimondottan helyi viking régészet, ami szakosodva tudná segíteni a helyi feltárásokat, illetve azok ütemezését.

Normandiából ismert ugyan több telepük, illetve az ottani megjelenésük közvetett nyomai is, sőt Rouen kapcsán Jacques le Maho közelmúltban végzett ásatásai a város sorsát is rövidebb szakaszokra tudták bontani, ám a szomszéd területek, így a Loire-völgy lényegesen kevesebb emléket tud felmutatni ebben a kérdéskörben. Ezen kevés közül viszont különösen értékes az a 10. századra datálható hajósír, melyet a Bretagne-i Groix szigetén találtak. Itt a hajót északi szokás szerint a vezérrel és a mellé helyezett tárgyakkal együtt elégették és elsüllyesztették. A sír azonban már nagy valószínűség szerint egy letelepedett normann közösség vezérére rejtethető.

◇ ◇ ◇

Normandia ezeréves ünneplésére készült plakát 1911-ből

A VIKING VILÁG

Polgár Szabolcs

KELETEN 35

Ha vikingekről esik szó, az emberek többsége a Brit-szigetek vagy a mai Normandia ellen vezetett hadjárataikra, esetleg Izland, Grönland vagy mostanság Észak-Amerika általuk történt felfedezésére gondol. De az északiak nem csupán nyugat és délnyugat felé rajzottak ki Skandináviából, hanem keleti, délkeleti irányban is, ahol sorsfordító szerepet töltek be a Baltikum és a Kelet-európai-síkság 8–11. századi történetében. A forrásokban ekkortájt ruszok, varégok, kölpények (kolbjagok), gotlandiak és norvégok tűnnek föl. Míg az utóbbi négy elnevezés főleg a katonai kísérettel, zsoldosokkal, illetve kereskedőkkel és utazókkal kapcsolatban fordul elő, addig a ruszok a forrásokban saját fejedelmekkel rendelkező „etnikumként” jelennek meg. A legtöbbet róluk tudunk, a következőkben is elsősorban róluk lesz szó, mégpedig elsőként a rusz Rurik-dinasztia „saját” történeti hagyományáról.

Hajóábrázolás a Radziwill-Krónikában

Az orosz őskronika, a *Régmúlt idők elbeszélése* – melynek első változata 1113-ban keletkezett – a ruszok eredetét egyértelműen Skandináviához kapcsolja. A krónika a ruszokat a varégokkal és a gotlandiakkal együtt az északi népek sorába helyezi (valójában rusz nevű nép nem lakott Skandináviában a középkorban, a név használata tehát utólagos visszavetítés a múltba, de jól jelzi a 12. század elején még létező északi eredet hagyományát). De a krónika megemlékezik a rusz fejedelem, Rurik „meghívásáról” is. Eszerint korábban a szintén a Balti-tengeren túlról érkezett varégek uralkodtak a Novgorod környéki szloven törzs felett, ami azonban fellázadt, és visszaűzte a varégekot hazájukba. Ezután azonban a szlovenek között ellenségeskedés kezdődött, mert nem tudták eldönteni, hogy ki legyen a vezetőjük. Ezért úgy határoztak, hogy fejedelmet hívnak külföldről, és választásuk végül az ugyancsak északi Rurikra esett, aki két testvérrel együtt érkezett, és elkezdett uralkodni a szlovenek földjén. Utódai pedig fokozatosan egyre nagyobb területre terjesztették ki a hatalmukat.

Ez a legendás elemekkel átszőtt történet valójában egyetlen fontos célt szolgálhatott: a Rurik-nemzetség (vagy -dinasztia) legitimitásának igazolását, tehát azt, hogy egyedül e nemzetség jogosult a Rusz vezetésére, mivel a helyi őslakossággal mintegy szerződést kötve, közös megegyezéssel, békésen, nem pedig hódítóként jutott hatalomra.

Ez az elbeszélés az utóbbi körülbelül 250 év történetírásában is kiemelt figyelmet kapott, hiszen az úgynevezett normann-antinormann vita kiindulópontjává vált. A vita lényege, hogy vajon kik voltak a Rusz létrehozói, azaz „államalapítói”: a normannok (vagyis a ruszok) avagy a szláv nyelvű helyi őslakosság? A vita többnyire a tudomány keretei között maradt, de időről időre politikai felhangokat is kapott (lásd pl. „szlavofil” vagy „nyugatos” álláspontok ütköztetése), a kérdésbe a politika leginkább a sztálini korszakban avatkozott bele, amikor is hivatalos állásponttá tették az „antinormannizmust”. Napjainkra azonban a kérdés értelmetlenné vált: a középkori etnikai tudat mai megközelítése szerint nem lehet egyetlen konkrét etnoszhoz kapcsolni a Rusz kialakulását. A vita abból a szempontból mégis hasznos volt, hogy erősen ösztönözte a ruszok korai történetére vonatkozó írott források, nyelvtörténeti adatok feltárását, valamint azokat a régészeti kutatásokat, amelyek Kelet-Európa középkori történetének jobb megismeréséhez is számos új adattal járultak hozzá. A krónikára visszatérve, még több helyen is találkozunk a ruszok és varégek skandináviai eredetére vagy

a már Kelet-Európában lakó ruszok skandináviai kapcsolataira utaló adatokkal, így például személynevekkel.

Ha ezek után megnézzük a kortárs, 9–10. századi írott forrásokat, akkor azt láthatjuk, hogy ezek megerősítik az orosz őskronika híradásait. A ruszok első nyugati említését 839-ből ismerjük, a Szent Bertin-apátság évkönyvéből. A krónikás azt jegyezte fel a Konstantinápolyból Ingelheimbe küldött bizánci követekkel együtt érkezett ruszokról, hogy azok a *sveonok* (azaz a svédek) közül valók. A 10. századból is találunk egyértelmű utalást arra, hogy a ruszok valójában azonosak a normannokkal (pl. Liutprand longobard krónikáiról vagy al-Maszúdi középkori arab földrajz- és történetíró egymástól függetlenül megerősítik ezt). A 9–10. századi leírások egyébként a ruszok két arcát mutatják: egyrészt békés kereskedők, másrészt vakmerő harcosok.

Kelet-európai útjaik során északi irányból dél felé hatolva elérték nemcsak a bizánciak, de az iszlám világ területeit is. Ha nem fosztogatni indultak, akkor prémekeket, rabszolgákat, kardokat és más árukat adtak cserébe selyemért és más értékes textíliákért, ezüstért, színes üvegyöngyökért és más árukért. Utazásaik során egészen Konstantinápolyig, illetve a Kaukázuson túlra is eljutottak, állítólag egészen el Bagdadig. Az élénk kapcsolatok ellenére a 9. században sem a bizánci, sem a muszlim szerzők leírásai nem adnak felvilágosítást a ruszok pontos lakóhelyéről, így a magyarokról is megemlékező muszlim Dzsajhání-féle földrajzi leírás szerint egy szigeten laktak, de hogy ez hol lehetett, azt csak találgatják a kutatók. A kortársakat megdöbbentette, amikor szinte minden előzmény nélkül 860-ban váratlanul egy egész hájjáddal érkezve ostrom alá vették Konstantinápolyt. Bár ez a támadás eredménytelen volt, mégis jelezte, hogy a Bizánci Biroda-

Bronzmérleg másolata, az eredeti a svédországi Värdingében látható (The Swedish History Museum©2016)

Arab feliratú ezüstérme Svédországból (The Swedish History Museum©2016)

lomnak a jövőben komolyan számolnia kell a ruszokkal. A 10. század fordulójától kezdve ismerjük a fejedelmeiket is: bár Rurikról nem tudjuk eldönteni, hogy valóban létező személy volt-e (egyesek a jütlandi Rörik királlyal azonosítják, mások szerint azonban csak mondái személy); ugyanakkor Oleg, aki a magyar Árpád kortársa volt, már bizonyosan birtokolta Kijevet és környékét. A 10. század elején ő is felvonult Konstantinápoly ellen, és rá is kényszerítette a bizánciakat egy rusz szempontból igen kedvező kereskedelmi szerződés megkötésére. Ez a szerződés egészen a 940-es évek közepéig érvényben lehetett. Ekkor viszont már Oleg utóda, Igor indult Konstantinápoly ellen. A bizánciak azonban legyőzték Igor hadait. Ennek ellenére neki mégis sikerült egy új kereskedelmi szerződést kötnie a császárral. Nagyjából ezzel egy időben egy rusz csapat a Kaukázustól délre, a muszlimok lakta területen fosztogatott. Nem ez volt az első transzkaukázusi hadjáratuk, hiszen már a 910 körüli évekre vonatkozóan is van ilyenről feljegyzésünk.

A ruszok által adófizetésre és szolgáltatásokra kötelezett terület tehát fokozatosan bővült. Ebben az időszakban sorra igázták le a Dnyeper középső folyása mentén élő szláv nyelvű törzseket, miközben az is előfordult, hogy az őslakosok törzsei, törzsszövetségei fellázadtak ellenük. Az egyik ilyen lázadás során végeztek Igorral is. Ezután viszont Igor özvegye, Olga vette át a Rusz irányítását. Ő volt az első, aki a fejedelmek közül megkeresztelkedett. Fia, Szvjatoszláv nagyszabású vállalkozásokba kezdett: folytatta a Rusz terjeszkedést a Volga-vidéken, de legyőzte a Kelet-Európa nagy részét akkoriban még mindig az uralmuk alatt tartó kazárokat is, ráadásul ő is háborút vívott a bizánciakkal. Elődeitől eltérően azonban Svjatoszláv már nem közvetlenül Konstantinápolyt ostromolta, hanem az Al-Duna stratégiai fontosságú területét akarta megszerezni. Ezért előbb benyomult Bulgáriába,

de hamarosan ott is a bizánciakkal találta magát szemben. Bár az elhúzódo háborúba a besenyőket és a magyarokat is sikerült bevonnia, de végül mégis vereséget szenvedett. Ugyanezekben

Ezüstpohár (Jellinge, Dánia)

az években a ruszok még egy támadást indítottak a kazárok ellen, ami ismét sikeres volt: a kazár uralkodói központot is ekkor foglalták el és fosztották ki. A kazárok hatalma ekkor már hanyatlóban volt, ezután pedig már csak az Észak-Kaukázusra terjedt ki. Svjatoszláv utóda, Jaropolk uralma rövid ideig tartott; testvére, Vlagyimir ölette meg, aki ezzel át is vette a hatalmat. A történelmi emlékezet azonban Vlagyimirt a testvérgyilkosság ellenére pozitívan értékelte, hiszen ő volt az, aki végül „hivatalos” vallássá tette a kereszténységet. A Rurik-dinasztia elsősorban neki köszönhetően a 11. század közepére végül az európai uralkodóházak elismert tagjává vált.

E történelmi folyamatokat a régészeti leletek is alátámasztják. Skandinávia felől már a 9. századot megelőzően érkeztek bevándorlók a Baltikumra és a Finn-öböl környékére. Itt kolóniákat alapítottak, és a helyi őslakosságot adóztatták, de össze is házasodtak velük. Tehát a Rusz valószínűleg már a kezdetektől fogva nemcsak nyelvileg és etnikailag, de régészetiileg is vegyes képet mutatott. Eredetileg lehet tehát, hogy a rusz kifejezés egy népnév volt, de később egyértelműen politikai és földrajzi elnevezés lett. A legkorábbi központjuk Óladoga volt, a mai Szentpétervár közelében. A régészeti feltárások a 8. század közepéről származó települést találtak itt. Óladoga a Finn-öböltől a Fekete-tengerig vezető útrendszer egyik kiemelkedő fontosságú pontja volt. Innen kiindulva a ruszok hódoltatták egy észak-déli tengely mentén a további stratégiai pontokat. Az Ilmeny-tónál, a későbbi Novgorod közelében Rjurikovó *gorogyiscse* (azaz „erődített település”) tanúskodik

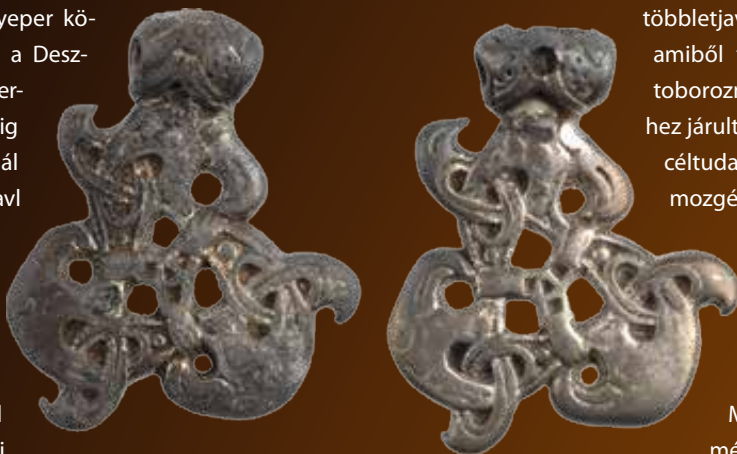
Lóabrázolásos csontfésű, Björkö lelőhelyről, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

erről, a Daugava és a Dnyeper közötti átjárónál Gnyozdovó, a Desz-na-torkolat környékén Csernyigov, kicsit délebbre pedig Kijev. A Volga felső folyásánál a mai Rosztov és Jaroszlavl közeléből ismerünk 9–10. századi központokat. Ezek a kereskedelem miatt voltak alapvetően fontosak, de egyúttal innen kiindulva, lépésről lépésre terjesztették ki

katonai-politikai hatalmukat az őslakosság törzsi területeire. Az említett központokból és a hozzájuk tartozó temetőkből nagy mennyiségben került elő a jellegzetes északi, skandináviai jellegű leletanyag: szalagfonatos, granulált, filigrán díszítésű fibulák (ruhakapcsoló tűk), csatok, veretek, nyakperecek, csontfésűk, kétélű egyenes kardok, kalapács vagy késpenge formájú kis függők, amulettek stb. A távolsági kereskedelem számtalan bizonyítéka is előkerült ezekről a lelőhelyekről: ezüstpénzek, üveggyöngyök, amforák, selyemfoslányok stb. A 10. századi leletanyagban már a bizánci és a közép-ázsiai hatás is tükröződik, az utóbbi főleg a déli területeken, Kijev és Csernyigov környékén.

E bizonyítékok alapján bizton állíthatjuk, hogy a ruszok kelet-európai megjelenése és aktivitásának erősödése az egész területre kiterjedő kereskedelem felvirágzásával hozható kapcsolatba. Ennek egyik kulcsszereplője az iszlám világ volt, ahol komoly kereslet mutatkozott a kelet-európai árukra (rabszolgák, prémek stb.), a másik főszereplő pedig a Kazár Kaganátus volt, amely döntően közvetítő szerepet vitt a térségben. Lényegében ebbe a rendszerbe kapcsolódtak be a ruszok is, akiknek a vezetői a kereskedelem és a katonai akciók révén

Egy svédországi kincslelet ezüst medál függői (The Swedish History Museum©2016)

többletjüket tudták felhalmozni, amiből fegyveres kíséretet tudtak toborozni és fenntartani. Mindehhez járult a ruszok kockázatvállalása, céltudatossága, de mindenekelőtt mozgékonyasága. Mivel mobilab-

ak voltak a helyi, főleg földművelő őslakoságnál, így a fontos stratégiai pontok megszállásával följük tudtak kerekedni. Mindezek együtt azt eredményezték, hogy a ruszok

a 10. század végére hatalmuk alá vonták a kelet-európai erdővidék jelentősebb részét (a fennmaradó területek ekkoriban még a volgai bolgárok szintén ekkor felemelkedő országához tartoztak). Egyedül a pusztaság, azaz a steppe felé nem tudtak nagyobb iramban terjeszkedni, ott ugyanis előbb a besenyők, majd a kunok állták útjukat.

E fennálló struktúra jelentős átalakulása a 10–11. század fordulóján kezdődött meg, de ez nem feltétlenül a ruszok megkeresztelkedésének következménye volt. Sokkal döntőbb szerepet játszhatott a Kazár Birodalom megszűnése és a keleti kereskedelem visszaesése, amelynek köszönhetően a ruszok mindinkább átálltak a földművelésből megszerezhető javak lefölözésére, s idővel megszervezték az ehhez szükséges intézményrendszert is (tulajdonképpen az „államot”).

Ha összehasonlítjuk a „viking világ” Nyugat-Európa egyes területein, illetve Kelet-Európában lezajló folyamatait, bizonyos hasonlóságokat tapasztalunk: rajtaütésszerű támadások, kirajzás északról, kolóniák alapítása, ezekből kiindulva újabb területek elfoglalása kereskedelemmel párosulva.

A vikingek terjeszkedésük során különböző szervezetszerű társadalmakkal kerültek kapcsolatba, a viszonyuk ezekkel attól függött, hogy le tudták-e igázni őket, vagy sem. Kelet-Európában az északorosz erdővidék őslakosságát sikerült uralmuk alá vonni, vagy legalább a helyi törzsfőkkel szövetséget kötni, ezért jelenlétük tartóssá vált.

Aranyozott ruhadíszítő tű. Alkvie, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

BÁCSMEGI GÁBOR - FOGAS OTTÓ

VIKINGEK AZ ÚJVILÁGBAN

A hajózási tudományuknak köszönhetően a vikingek egyre távolabbi területek elérésére voltak képesek, így utazásaik mind nyugatabbra tolódtak. Először Izlandot fedezték fel Kr. u. 850 körül, majd gyarmatosították is a szigetet. Innen Kr. u. 982-ben gyilkosságért száműzték Vörös Eriket (Erik Torvaldsson), aki felfedező expedícióba kezdett, és így jutott el Grönlandra, ahol családjával együtt meg is telepedett.

Vörös Erik sagája és a grönlandi sagák elbeszélései szerint egy grönlandi, Bjarni Herjólfsson volt az, aki először pillantotta meg Amerika partjait, igaz nem kötött még ki. Hazatérve említést tett a felfedezéséről, melynek hatására Vörös Erik fia, Szerencsés Leif (Leif Eriksson) Kr. u. 1000 körül 35 fős legénységgel elindult az új földrész felé. Először a mai Baffin-szigethez érhetett, melyet Hellulandnak, Sziklaföldnek nevezett el, majd Labrador déli részét fedezhette fel, melynek a Markland, Erdőföld nevet adta. Végül Vinlandon, Szőlőföldön kötött ki, ahol az átteleléshez szükséges feltételek is adottak voltak.

A kutatók körében hosszan tartó vita folyt arról, hogy hol helyezkedhet el pontosan ez a terület, de csak abban értettek egyet, hogy Vinlandot valahol Észak-Amerika partjai mentén kell keresni.

L'Anse aux Meadowst 1978-ban az UNESCO a világörökség részének nyilvánította. A területen több hosszúházat kísérleti régészeti módszerekkel állítottak helyre. Ehhez épületenként 86 fát vágtak ki, melyből tartóoszlopokat, tetőgerendákat és bútorokat készítettek. A tető befedéséhez mintegy 1500 köbméter gyeptéglára volt szükségük.

Az 1960-as évek hozták meg végül az áttörést: egy norvég kutató, Helge Ingstad Új-Fundland (Kanada) szigetén, L'Anse aux Meadowsnál vikingek nyomaira bukkant. A terület teljes feltárása hét évig tartott.

A település három épületegyüttesből – összesen hét házból – és egy kovácsműhelyből állt. A hároomból kettő tipikus, egyhelyiséges viking hosszúház volt – a legnagyobb 29×16 méteres –, melyhez kunyhók tartoztak; a harmadikat pedig egy kis házzal egészítették ki. Úgy tűnik, hogy a vezetők a hosszúház egyik végében laktak, a többiek a csarnokokban kialakított alvóhelyeken aludtak, a szolgák pedig a kunyhókat használhatták. Az épületek izlandi stílusban gyeptéglából és tetővel készültek, amely belső oszlopokkal volt megerősítve.

L'Anse aux Meadows-i hosszúház rekonstrukciója

A kovácműhely egy vasolvasztó és egy faszénégető kemencéből állt. A környék gyepvasércben igen gazdag volt, melyből elsősorban szögeket készíthettek. (Egy hosszúhajó építéséhez kb. 7000 db, közel 440 kg összsúlyú szögre volt szükség, melyet mintegy 30 tonna gyepvasból tudtak csak kinyerni.) A nagy épületekben volt egy asztalosműhely is, ahol a faanyagot dolgozták fel a hajók számára. Ha az összes házat egyidejűleg lakták, akkor mintegy 70–100 ember, vagyis két-három hajó legénysége fért el bennük.

Abban a kérdésben, hogy ez lenne-e a sokat emlegetett Vinland, egyelőre még nincs teljes egyetértés. Annyi azonban megállapítható, hogy egy rövid életű településről van szó, melyet 5–10 év közötti időnél tovább nem használhattak. A kutatók egy része éppen ezért valamilyen átmeneti állomásnak, vagy a hajók javítására szolgáló alaptábornak gondolja ezt – erre utalna az asztalos- és kovácműhely, valamint a gyepvas feldolgozása is –, és Vinlandot délebbre, egyelőre ismeretlen helyre feltételezi.

L'Anse aux Meadows-i hosszúház belőről

A feltárás során találtak csontból készült dísztűt és zsírkből faragott orsógombot is – ezek tipikusan női használati eszközök –, így bizonyos, hogy néhányan asszonyaikkal együtt érkeztek ide. A radiokarbon vizsgálatok eredményeiből tudjuk, hogy a települést Kr. u. 990–1030 között lakták.

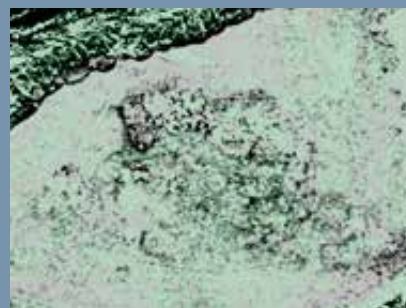
Jáspisból készült, közel 2,5 cm-es tűzkő a Notre Dame-öbölből

Az ásatások során két olyan tűzkövet is találtak, melyek az anyagvizsgálatok tanulsága szerint a mintegy 250 km-re délebbre található Notre Dame-öbölből származnak. Ez alapján igazolást nyert, hogy a vikingek elkezdtek módszeresen felderíteni, illetve körbehajózni Új-Fundlandot.

A magnetométeres vizsgálatok során a Föld mágneses mezőjében található eltéréseket vizsgáljuk. Egy-egy ilyen eltérést a földbe rejtett fémtárgyak, az összedőlt építmények, de akár egykori beásások, pl. gödrök, árkok stb. is okozhatnak.

Ezt tovább erősíti egy 2015-ben tett újabb felfedezés is: Sarah Parcak Új-Fundland másik végén, Point Rosee közelében műholdfelvételek elemzése során gyanús jeleket talált, melyek eltemetett romoknak tűntek. Először magnetométeres vizsgálatokat végeztek a helyszínen, ami igazolta, hogy a területen egykor valóban épületek álltak.

Mivel az elmúlt évszázadokban baszk halászok és bálnavadászok is felbukkantak Új-Fundlandon, így szükséges volt a helyszínen is ellenőrizni a nyomokat, ezért néhány kutatóárkot

Point Rosee-nál készült műholdfelvétel, mely felkeltette Sarah Parcak figyelmét

ástak. A feltárás során egy nagyobb és több kisebb kővel körberakott sekély gödröt találtak, melyben faszén és mintegy 14 kg vassalak keveréke volt. Ez egyértelműen a gyepvasérc megmunkálására utal, és ezzel erős párhuzamot lehet vonni a L'Anse aux Meadows-i lelőhellyel. Úgy tűnt, hogy a tűzhelyet a jellegzetesen skandináv építési stílussal, vagyis gyepfállal vették körül.

A leletek csekély száma miatt azonban egyelőre nem jelenthetjük ki biztosan, hogy egy újabb viking települést talált a kutatás, de reméljük, hogy a feltárások hamarosan perdöntő bizonyíté-

Point Rosee-i feltárás: kutatóárok

kokkal állnak majd elő. Mindenesetre további lelőhelyek megtalálásához érdemes lenne használni Sarah Parcak módszerét is.

Ezen újabb felfedezések tükrében ma már úgy tűnik, hogy Vinland nem egy konkrét település, hanem egy vidék elnevezése lehetett, és a mai Új-Fundland egészét érthették alatta.

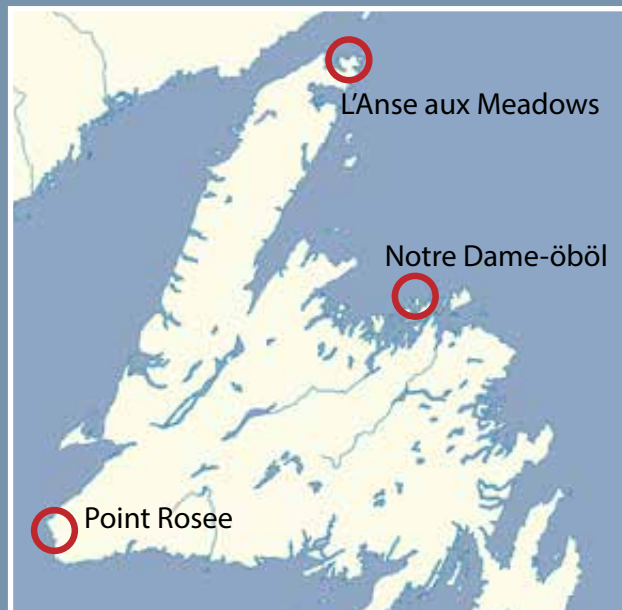

Point Rosee-i feltárás, előtérben a tűzhelyet körülvevő kövekkel

Ugyan Leif az első útja során még nem találkozott benszülöttekkel, de a vikingek és az általuk „scraelingek”-nek (barbároknak) nevezett helyiek – akikről egyelőre nem lehet tudni, hogy indiánok vagy inuitok (eszkimók) voltak-e – viszonya hamar ellenségessé vált.

Miután Leif hazatért, testvére, Thorvald Eriksson is felkerekedett és 30 emberével Vinlandra utazott, ahol Leif korábbi táborában töltötte a telet. Thorvald megtámadott kilenc helybelit, akik közül nyolcat megöltek, de a kilencedik elmenekült és hamarosan ijjal és nyíllal felfegyverzett erősítéssel tért vissza. A csatában Thorvald is meghalt, emberei Vinlandon temették el. Vörös Erik harmadik fia, Thorstein is megpróbált elhazózni Vinlandra, hogy elhozza testvére holttestét, de a szembeszéllel és a tengerrel nem tudott megküzdeni, így végül feladta és visszatért Grönlandra.

A kapcsolatok megromlásának egyik oka – bármilyen furcsának tűnhet ma – a tej lehetett, ugyanis a helybeliek korábban soha nem fogyasztottak tehéntejet. Amikor a vikingek megkínálták őket ezzel, a tejcukor-érzékenység tüneteiből arra következtettek, hogy az északiak meg akarják őket mérgezni.

Viking lelőhelyek Új-Fundlandon

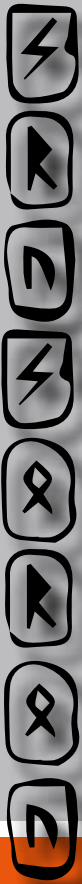
A legambiciózusabb törekvése Kr. u. 1010 környékén Bátor Thorfinn-nak volt, aki már gyarmatosítási szándékkal ment, így a háromhajónyi, 160 fős legénysége asszonyaikkal és háziállataikkal együtt követte őt. Ez az expedíció 2–4 évnyi vinlandi tartózkodást jelenthetett, de végül ő is visszatért Grönlandra, mert nem tudott megbékélni az őslakosokkal.

Egyelőre csak néhány, inkább gyanúsnak mondható, mint meggyőző lelet tanúskodik arról, hogy ezután sem szakadt meg a kapcsolat a vikingek és az Újvilág között. Az egyik ilyen lelet egy maine-i indián telep feltárásán került elő, ahol egy Olaf Kyrre király idejéből (1067–1093) származó norvég érmét találtak. Ám az előkerülési körülmények bizonytalansága miatt a legtöbb kutató ezt nem fogadja el bizonyítékként.

Egy azonban biztos: Vinland felfedezését nem követte sikeres gyarmatosítás, és az Újvilág közel 500 évre újra feledésbe merült.

A vikingekkel kapcsolatban rengeteg álhír és átverés jelent meg. Íme néhány csemege: 1. Az ún. Vinland-térkép 1957-ben bukkant fel, ekkor akarták eladni a British Museumnak, azt állítva, hogy egy 13. századi térkép 15. századi másolata. Azóta kiderült, hogy egy hamisítvány. 2. Wisconsinban egy indián lelőhelyen egy lókoponyát találtak. 1962-ben kiderült, hogy egy rejtélyes „Mr. P.” ásta el még gyerekként a koponyát a lelőhelyen. 3. Thorvald sziklája: New Hampshire-ben van egy kút, benne pedig egy nagy szikla, amelyet bevágások borítanak. Erről a kőről azt tartják, hogy egykor Thorvald sírját jelölte. 4. Nomans Land szigetén észrevettek egy nagy sziklán egy rúnafeliratot, melynek első két sorában ez olvasható: „Leif Eriksson, 1001”. A felirat rúnái azonban különböző időszakokból származnak, ráadásul római számokat is belekeverték, így hitelessége erősen kétségbevonható.

RÚNÁK RÉGÉSZETE, AVAGY KETTEL RUNSKE AJÁNDÉKA

Amikor 1894-ben, a Göteborg közelében fekvő Stora Noleby-farmon egy megriadt ló szétrúgta az istálló oldalát, kevesen gondolták volna, hogy a falból kihulló, háromsornyi írást tartalmazó kő a skandináv régészet egyik legfontosabb lelete lesz. A ma már a svéd történelmi múzeumban őrzött ritkaságon található szövegnek köszönhetően ugyanis igazolhatóvá vált, hogy legalább egy, az *Edda*-dalokból ismert fordulat már egészen korán (kb. 450 és 600 között) megjelent feliratos formában is, ráadásul nagyjából a keletkezés feltételezett helyén.

Z. Karvalics László

A hagyomány „rúnamestereket” tart számon, de egyetlen bizonyíték sem támasztja alá, hogy bármilyen vallási vagy mágikus kizárólagosság kötődne az íráshasználathoz: a megőrzött nevek mind átlagosak, hétköznapiak. A szakértők ezért a semleges „rúnairó” kifejezést használják és javasolják.

Az *Edda*-dalok ózlandi hőseinek harcosokról és istenekről, amelyek az úgynevezett prózai *Eddával* együtt a skandináv mitológia első ismert, de csak a kereszténységre való áttérést követően, a 13. század elején lejegyzett darabjai. Egyetlen kődarab, és máris majd hétszáz évvel lehet visszakúszni az időben, alátámasztva azok álláspontját, akik már a szenzációs felfedezés előtt is az északi mitológiai anyag jóval korábbi eredetét valószínűsítették.

S noha a szakértők a mai napig vitatkoznak, hogy a mondat-töredék (*runo fahi raginakundo*) jelentése a rúnák isteni eredetét sugallja, vagy csak annyit mond, hogy a jeleket az egyik isten tiszteletére vésték a kőbe, a Noleby-kő annak a hosszú útnak az egyik fontos állomása, amelynek során a titokkövezte, mágikus rúnavilágból egyre szigorodó módszertani elvekkkel felépülő írás- és művelődéstörténeti tárgy lett. A digitális világ áldásainak és az Uppsala Egyetem kutatóinak köszönhetően pedig egyetlen hatalmas adatbázisban át is tekinthető az a mostanra már 6500-at meghaladó számú szöveg- emlék, amely rúnairással készült.

A sok-sok híres és turisták által is jól fotózható, hatalmas rúnákó árnyékában azonban elhomályosul a tény, hogy a szövegek kőbe vésésének szokása csak több száz évvel a rúnairás kialakulása után terjedt el. A legkorábbi feliratokat ékszerek (aranymedálok, aranykürtök), kisebb és nagyobb használati tárgyak

(például hajók) mellett elsősorban fegyverek és fegyvertöredékekben találjuk (sisakok, pajzsok, kardpengék, lándzsavasak stb.). Ezek többnyire pogány varázsszavak vagy a feltételezett tulajdonosok nevei lehetnek. A legelső rúnáemlék (amit Kr. u. 160 körülre datálnak, és késő protonómet vagy korai protonorvég nyelvűnek tartanak) egy fésűn olvasható töredék, ami a dán Funen szigetén, egy mocsárból került elő. (Az északnémet területen talált melderfi mellű ennél kb. száz évvel öregebb, de nem eldönthető, hogy rúnák avagy római írásjelek vannak-e rajta.)

A „kövek korszaka” előtt tehát fa-, csont- és főleg fémtárgyakra került a hangértékkel rendelkező betűként és szimbólumként egyaránt olvasható 24 db „ősjel” valamelyike, ezeket ábécévé rendezett változatukban az első hat betű összeolvasásával *futharknak* (Fupark) nevezzük.

Rúnák régészete, avagy Kettil Runske ajándéka

44

A jelformák kialakulásában a fa mint hordozóanyag sajátosságai játszottak kiemelkedő szerepet, akárcsak a legrégebbi latin ábécénél. A fapálcák élébe karcoláskor nagyon nehéz szabványosnak számító görbületeket létrehozni: a rovátkák ezért a rostokra merőlegesen futottak. Amikor a 9. századra a nyelvi változásokat követve 8 betűvel lerövidült az ábécé, az immár csak 16 jelből álló „fiatalabb” (vagy skandináv) futharknak két változata alakult ki. A kőbe vésett, tartósabbnak szánt szövegek fő rovátkáihoz markánsabb, mélyebb és hosszabb „ágacs-kákat” lehetett illeszteni, a gyors információcserét (például üzenetküldést) vagy feldolgozást (nyilvántartást) szolgáló rögzítéskor viszont sokkal rövidebbek voltak a jelek, az írásra is kevesebb időt kellett fordítani. (Ilyen emlékeket főleg a Bergen kikötőjében előkerült, 11–12. századi rúnák között találunk: adósleveleket, árujegyzékeket és szerelmi üzeneteket.) A jelformák különbségei miatt az írástörténet meg is különbözteti egymástól a rúnák hosszú ágú (főleg dán) és rövid gallyú (főleg svéd és norvég) változatait. Mivel a rúnák sem vésvé, sem karcolva nem voltak alkalmasak zsinórirásra, szinte csak rövid szövegekkel ta-

A rúnafeliratok adatbázisa a Samnordisk runtext-databas nevet viseli: <http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>. 2010 óta önálló online szakfolyóirat is segíti a rúnákat kutató nyelv- és írástörténészeket: Futhark: International Journal of Runic Studies, <http://futhark-journal.com/openaccess/>

lálkozunk: az „irodalmiak” tekinthető emlékek száma nem éri el az ötvenet, ezek versrészleteket és elbeszélő jellegű mondatokat tartalmaznak.

A „hétköznapi” feliratok azonban már csak a viking kor végéhez közeledve váltak gyakoribbá, épp csak megelőzve a kereszténységgel érkező latin betűs írásforma széles körű

A Vimose-fésű: a legrégebbi rúnairás emlékek

elterjedését és a rúnairás visszaszorulását. A kettő között, nagyjából az 5. és a 11. század között volt divatos a rúnakövek állítása. A szokás feltehetően Norvégiából terjedt a többi skandináv területre. Ezek nagyobbik része sírkő, néha rövid életrajzi vagy leszármazási adatokat tartalmazó szövegekkel, máskor a sír háborgatóját sújtó átokkal. Körülbelül húsz olyan követ is ismerünk, amelyet tulajdonosa saját magának állíttatott.

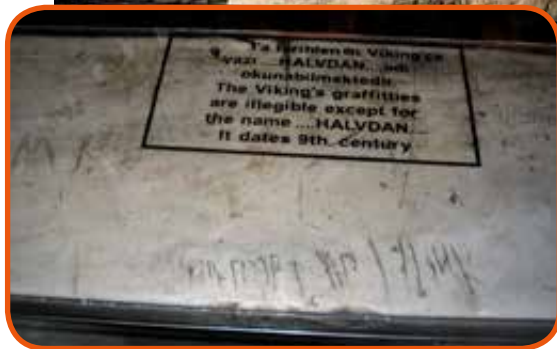
Az egyik 11. században, Örby mellett készült kétoldalas kőnek furcsa története van. A 17. században Örbyből Uppsala-ba szállították. Két másik rúnakővel együtt 1867-ben Párizsba került, az ottani világkiállításra, de a hazafelé tartó úton, Le Havre kikötőjében kitétték, és ott kallódott évtizedekig. Végül mégis csak hazatért, és ma az Uppsala Egyetem kertjében, a főépülethez közel olvasható el rajta a felirat, hogy „Vígmundr ezt a követ magának állíttatta, ő a legügyesebb ember. Isten segítse Vígmundr kormányos lelkét”.

Minden rúnakövek leghíresebbike, a közép-jütlandi, jellingi monumentális műemlékegyüttes Dánia büszkesége. 1994 óta világörökségi helyszín. Gorm király négy méter magas, közel másfél kilométer kerületű tölgyfapalánkkal körülvett halomsíráját viking szokás szerint hosszú hajó alakzatban kövekkel rakták körül. Amióta a 10. század második felében a szimbolikus hatalmi centrum létrejött itt, a jellingi rúnakövek (*Jellingstenene*) hirdetik a kereszténységre való áttérés és az egységes dán állam megteremtésének dicsőségét.

Néhány éve, 2011 februárjában a mainapig ismeretlen graffitisek zöld festékekkel megromgálták a templomkertben álló nagyobbik követ. Ezt akár a történelem fitorának is tarthatnánk,

Az egyik uppsalai rúnakő

Az összefirkált jellingi rúnakő

amióta az ortodox bazilikából mecsetté, majd múzeummá lett isztambuli Hagia Szophia déli galériájának felső szintjén, az egyik mellvéden 1964-ben megtalálták egy Halfdan nevű viking rúnávesetét, amelyben megörökíti, hogy ott járt. Később egy másik, sokkal nehezebben olvasható feliratot is találtak, majdnem ugyanott: nem lehetetlen, hogy valamelyik egykori bizánci császár varég testőrei voltak az elkövetők, akik már a 9. századtól szolgáltak ott ilyen minőségben.

Viking graffiti az egykori bizánci, ma isztambuli Hagia Szophiában

A festékes rongálás mindenesetre eldöntött egy régi vitát is. Mivel a rúnakövek porózus felszíne alá könnyen behatol a csapadék, ami a nagy hidegben jéggé fagyva megrongálja és megrepesztí azokat, a legféltebb darabok köré a legkeményebb időszakban addig is faládákat emeltek, a jellingi kövek köré azonban egyenesen üvegszekrényt építettek.

A festékes rongálás mindenesetre

... és 300 éves ábrázolása (Johan Peringskiöld)

A Vaxholm mellett előkerült U170 jelű rúnakő

Az időjárás viszontagságait azok a kövek éltek túl jobban, amelyek tartósan föld alá kerültek, vagy amelyeket beépítettek a későbbi templomokba vagy más épületekbe. A régészeknek különös kihívást jelentenek azok a kövek, amelyekről egykor már készült rajz, de aztán szem elől tévesztették őket. Az utóbbi időben egyre több ilyen rejtőzködő darab kerül elő. Az U 170 nevű rúnakőnek 300 éve veszett nyoma. Sokáig ismeretlen volt a holléte, miközben még a feliratát is ismerték: „Ez a kő Gunne-é és Asa-é volt, melyet fiuknak, Ondnak emeltek. A fiú Ekeron halt meg. A temetőben van eltemetve. A rúnákat Fastulv írta. A kőlapot Gunne emelte.” A követ végül 2013-ban a Stockholmi Egyetem diákjai találták meg Vaxholm közelében. 2016-ban egy dán kertben bukkantak rá egy másik, 1000 esztendő darabra. A több rúnakővel is dicsekvő Hagby egyik híres, a 11. század közepéről való, már a 17. században ábrával dokumentált felirata akkor tűnt el, amikor az 1830-as években lebontották a templomot. Néhány

A kisebb jellingi kő 955-ből való: „Gorm király állította ezt az emlékkövet felesége, Thyra, Dánia büszkesége emlékére”. Fiuk, Harald 965 körül egy még nagyobb kővön örököltette meg szülei emlékét: „Harald király rendelte ennek a kőnek a felállítását apja, Gorm, és anyja, Thyra emlékére; az a Harald, aki meghódította magának egész Dániát és Norvégiát, és kereszténnyé tette a dánokat.” A páratlan értékű nyelvemlék különleges művészettörténeti értéket is képvisel: három oldalát faragásokkal is díszítették, s rajta találjuk Észak-Európa egyik legrégebbi Krisztus-ábrázolását is.

fedezték fel újra a közel kétméteres követ, amelyet valószínűleg Jarl állított apjának, Gerfastnak. A jellegzetes stílusjegyek miatt a régészek szinte biztosak benne, hogy az egyik legtermékenyebb 11. századi rúnafaragó, Fot keze munkája.

Codex Runicus. Pergamenre írt kézirat az 1300-as évek elejéről

A legerjedelmesebb rúnaszöveget a híres Rök-kövön találjuk. A Dél-Svédország közepén, a Vättern-tó keleti partján álló 2,5 méter magas rúnakőnek mind a négy oldalát, de még a tetejét is teleírták a 9. század elején – ám ennek a 750 jelnek az átírása elfér egy fél A4-es oldalon. Elhunyt fia, Vaemond részére készítette rövid ágú rúnáirással egy Varin nevű férfi: s nemcsak egy nyolcsoros verset tartalmaz, hanem számos utalást is más irodalmi szövegekre.

A késő viking kor (950–1100) legismertebb rúnaemlékei harcosok és expedícióik tetteit örökítik meg. A svéd Öland szigetén álló Karlevi-kő Fuldarr fiának, a csatáiból győzelemmel és dicsőséggel visszatérő hajóskapitánynak, Sibbinek állít (verses) emléket. Rosszabbul járt Világjáró Ingvar (óészakiul *Yngvarr víðförli*), aki bátyjával, Haralddal vezetett sikertelen hadjáratot a Volga mentén, egészen a mai Grúziáig 1036 és 1041 között: „Bátran utaztak / messze aranyért / és keleten / (ételt) adtak a sasnak / meghaltak délen / Sirklandon.” A kudarcba fulladt expedíció nyomán mintegy 60 (!) Ingvar-kő (svédül *Ingvarstenarna*) született. Ezek legismertebbikén, a gripsholmin a fivérek anyja örökíti meg az esemény emlékét: „Tula állította ezt a követ az ő fiának, Haraldnak, Ingvar bátyjának”.

A hitregék Odinnak tulajdonítják a rúnák feltalálását, ám arról, hogy ez miként lett az emberek kincse, több hagyomány létezik. Némely szövegek úgy tartják, hogy egy másik isten, Rig tanította meg halandó fiát, Jalrt, a kiváló fegyverforgatót írni, de egy 16. század közepén lejegyzett változat szerint egy furfangos ember, Kettil Runse volt az, aki egyenesen Odintól lopott el három rúnarudat, hogy elsajátítsa az írás tudományát, és éljen annak erejével.

A valóságban minden sokkal prózaibban történt. Az 1. századra a római védelmi rendszer, a limes rajnai határvonala mentén intenzívebbé váltak a kereskedelmi és katonai kapcsolatok a rómaiak és a velük közvetlenül hadban nem álló germán törzsek között, olyannyira, hogy számos germán előkelő, katona és mesterember (főleg fegyverkovács) töltött huzamosabb időt Észak-Itáliában. Köztük olyanok

A rúnák számos további izgalmas kérdést vetnek fel: így például, hogy miképp lesz a középkorban részben illusztrációs-dekorációs, részben szakrális-mitikus-mágikus rúnahasználatból a huszadik század elejére ezotéria és okkultizmus. Nem utolsósorban Guido Karl Anton List osztrák írónak köszönhetően, akinek a lelki szemei előtt 1902-ben, szem-műtete utáni átmeneti vaksága alatt megjelentek az „ős-rúnák”, hogy aztán az így előállt ábécé elterjedjen, és erős muníciót adjon mindenféle áltudománynak. Nagy figyelmet érdemelne ellenben egy kiváló újkori polihisztor, Ole Worm (1588–1654), aki az első tudományos közleményt jegyzi a rúnákról. Worm már szinte modern régésznek számít: nemcsak másolt, hanem a feltalálási és feltárási helyeket is igyekezett minél pontosabban dokumentálni. Hasonlóképpen méltathatnánk kiváló szegedi paleográfusunk, Szentiványi Róbert érdemeit, aki 1926-ban közölt tudományos igényű munkát a rúnák eredetéről.

Rúnafeliratos réztábla, Stenåsa, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

is, akik az ott használatos ábécék hangrendszerét könnyen hozzá tudták illeszteni saját nyelvükhöz, s visszatérve a törzsi szállásterületre, az eltanult jeleket az ismert funkciókkal „használatba vették”. Innen került tovább északra, majd szinte mindenhová, ahová a dánok, a norvégok és a svédek eljutottak.

Gripsholm-kő, a leghíresebb az Ingvar-kövek közül. Remekül kivehető rajta a rúnakövek jellegzetes szövegszalagja, amelyet egy kis fúrfanggal gyakran alakítottak kígyóvá

Egy falba épített gamlai rúnakő

Birka - rekonstrukciós rajz az egykori városról

Guba Szilvia

Skandinávia első városai, avagy viking urbanizáció Európa északi tájain

A Skandináv-félsziget történetének első városias települései a viking kor hajnalán jöttek létre, miközben Európa nyugati és déli területein akkor már több évszázada városok sora virágzott. A viking kor meghatározó településeinek zöme alapvetően falusias jellegű volt, ami egészen a 11. század közepéig meghatározó maradt. Akad azonban néhány olyan település is, amely a városiasodás útjára lépett és döntő szerepet játszott a késő viking korban a királyságok kialakulásában, a kereszténység elterjedésében, de az írásos törvénykezés és kereskedelem kibontakozásában is. Ennek a településeken koncentráltan megjelenő kézművesek és kereskedők voltak a mozgatórugói. A korszak végére az ismert viking városok száma nem érte el a tízet sem, és itt a lakosság alig 2%-a élt.

De lássuk, milyen is lehetett az élet egy tipikus viking kori városban:

„...Birca nevű helység[et], mint a hol sok a gazdag kereskedő és bőségben van minden kincs és sok pénz.”

A leírás Anscariustól, Hamburg későbbi első érsekétől származik, aki 20 napi hajóút után érkezett Birka szigetére, ahol elmondása szerint Björn, a svéd király szívélyesen fogadta. Az út célja az itt élő közösség keresztény hitre térítése volt, s bár Anscarius miszsiója sikertelen maradt, elbeszélése a vikingek városáról hihetetlen fontos kordokumentum.

Anscarius vagy Szent Oszkár, „Észak apostola” (801–865) frank származású szerzetes volt, aki elsősorban a dánok keresztény hitre térésében segédkezett. A keresztény hit követeként a svéd vikingek térítésében több alkalommal személyesen is részt vett. Birka városában kétszer járt, de mindkét miszsiója sikertelenül végződött. Életének történetét – mely egyben a szentté avatásának fontos alapküldetése – tanítványa, a későbbi brémai püspök, Rimbertus írta meg valamikor 865 és 875 között.

A város fenti jellemzői alapján egyáltalán nem csoda, hogy nyoma it már a 19. század végétől próbálták felderíteni és az egykorú forrás alapján egy ismert helyszínnel azonosítani. Ma már tudjuk, hogy a város valóban létezett, és a mai Björkö szigetén található településsel azonosítható. A sziget Stockholmtól 30 km-re nyugatra, a Mälaren-tó keleti részén található. A tó közvetlen vízi összeköttetésben állt a Balti-tengerrel, Björkö szigete pedig földrajzi és geopolitikai szempontból is egyaránt kitűnő helyzetben volt. Az elnevezés valójában csak a sziget északi felére vonatkozott, míg déli részét Adelsőnek hívták. A két külön elnevezés utal arra, hogy a viking korban valójában még víz választotta el egymástól ezt a két szá-

Viking kori városok a mai Norvégia, Svédország és Dánia területén

Hjalmar Stolpe (1841–1905), Birka első feltárója

Hjalmar Stolpe (1841–1905), Björkö első feltárója nem régésznek tanult, az uppsalai egyetemen zoológiát, botanikát és ásványtan/geológia tárgyakat hallgatott. Björkö szigetére is geológusként érkezett, hogy az ott található ásványokat és kőzeteket, valamint borostyánt feltérképezze. Az első kirándulását 1871-ben aztán közel 15 év szinte folyamatos régészeti kutatás követte, és az egyik legnagyobb svédországi viking régészeti gyűjteményt alapozta meg a stockholmi történelmi múzeumban. A kutatása elsősorban a Birka városától északra elterülő viking temető területét érintette, ahol több, mint 1000 sírt tárt fel.

razfölddarabot. Ezer év távlatában a Skandináv-félsziget megemelkedésével a két egykori sziget közötti vízzel borított sáv eltűnt, és ma a két terület tulajdonképpen egyetlen szigetet alkot. Björkö és Adelső azonban különleges helyet töltött be a viking kor hajnalán: Adelső királyi székhely, míg Björkö kereskedelmi központ és Skandinávia legkorábbi városainak egyike volt.

A terület régészeti kutatása – hosszabb-rövidebb megszakításokkal – 150 éve szinte folyamatosan zajlik. A 19. század végén Hjalmar Stolpe volt az első kutató, aki tudományos igényű, több ásatási idényben végzett feltárást Björkö szigetén.

Elsősorban a sziget északi részén található temető területén dolgozott, ahol a ma ismert 2300 viking kori sírból mintegy 1100 sírt tárt fel. Pontos feljegyzéseket és a mai szemmel is modern ásatási dokumentációt vezetett. Stolpe ásatásainak egy részét

a viking kori település területére is kiterjesztette, ahol több kutatóárokban dolgozott, számos települési réteget, épületek maradványait azonosította és számtalan jó állapotú régészeti leletet gyűjtött be. Sajnos a településfeltárásról készített dokumentációja nem maradt fenn, így ma már pontosan nem tudjuk, mely területeket érintette a kutatása.

A viking kori Birka városa mintegy 5-6 hektáros területre terjed ki, amelyet komplex védelmi rendszer védett: a település védelmi rendszere két víz alatti paliszádból állt és a várost keletről védte. A korai védmű a települést határolta és valószínűleg adminisztratív célt szolgált, vagyis leginkább a település határát jelezte. A város expanziójával a korai városfal egy részét elbontották, majd a lakott területtől távolabb újra felépítették. Az új városfal immár a fellegrát is magába foglalta és egyértelműen védelmi funkciót látott el. Mindkét védmű azonos technikával készült: a két, egy-

Hajlmar Stolpe eredeti dokumentációs rajza az egyik gazdag női viking sírról

Női ruhakapcsoló tűk és gyöngyékszerek Björkö 508-as sírjából (The Swedish History Museum©2016)

mással párhuzamosan futó, kőből rakott fal közét földdel, tőzeggel töltötték ki, majd az egészet földdel borították. Néhány falszakasz esetében épített paliszád nyomai is előkerültek.

A fellegrát, mely a településtől délre, a sziget legmagasabb pontján állt, egy kb. 350 méter hosszú, helyenként 3 méter magas fal övezte, amely a városfalhoz hasonló szerkezettel épült. Három bejáratát azonosították. A vár belső területét számos alkalommal kutatták, mely során több épület maradványa és néhány hamvasztásos sír is előkerült. A fellegrát eredeti használati módjára és funkciójára a mai napig nincs meggyugtató magyarázat.

A település központja egyébként a vízparthoz közel, a „Fekete föld” elnevezésű területen található.

A part menti terület telkei legyezőszerűen követték az egykori vízpartot, árkokkal, később alacsony fonott kerítésekkel választották el őket egymástól.

Eredetileg textilre erősített aranydrótból formázott kereszt, Björkö (The Swedish History Museum©2016)

A „Fekete föld” elnevezés természetesen a talaj színére utal: a település használata idején, közel két évszázad során felhalmozódott hamu, faszén és egyéb szerves anyag rendkívül magas humusztartalmú, termékeny talajt hozott létre. A viking kort követően a terület elnéptelenedett, de a kora újkortól újra használatba vették, immár mezőgazdasági tevékenység céljából. A kiemelkedően jó minőségű talajt a 17. század végén már tudományos igénnyel írják le, a 19. század elején pedig az első talajkémiai vizsgálatokat is elvégzik. E korai vizsgálatokkal párhuzamosan, a területen a mezőgazdasági művelés során előkerült leletek kapcsán a régészeti kutatás is kezdetét veszi. A talaj lúgos kémhatásának köszönhető, hogy a régészeti leletek nagy része igen jó állapotban került napvilágra, például csontból készült eszközök, ékszerek, valamint számos textilmaradvány.

deby, végül a mai Norvégia területén Kaupang. Közöttük a legnagyobb kiterjedésű (mintegy 24 hektáros) település Hedeby volt. A becslések szerint a város virágkorában itt annyi ember élhetett, mint a többi városban együttvéve, vagyis úgy 3000-4000 ember. A Birkával azonos korú városok szerkezete és földrajzi helyzete erős hasonlóságot mutat: mindegyiküket vízparthoz közel, a vízi közlekedést és kikötést megkönnyítő helyen hozták létre. De nemcsak ebben hasonlítanak egymásra ezek a városok, hanem abban is, hogy a 9. század végén – ma még egyelőre a szakemberek számára is megfejtetlen okokból – szinte egy időben szűntek meg.

A kora viking kor városalapításait a 9–10. században nem követték újabbak. Új alapítású városokról csak később, a kereszténység megszilárdulása után (Kr. u. 1000 körül) és a középkori királyságok létrejöttével hallunk, ezek vagy a korábbi viking városok környezetében, vagy attól jóval távolabb alakultak ki. Többségükben olyan településekről van szó, amelyek ma is létező skandináv városok településmagjait alkotják, és a mai ember számára is ismerősen csengenek, pl. Uppsala, Århus, Oslo vagy Trondheim.

Ezüstszállal hímzett selyemdarab, Björkö (The Swedish History Museum©2016)

A fából épített fa- és nádfedelesek épületek oromzatai a tóra néztek, az ásatások tanúsága szerint ezeket többször meg is újították. Ezek a különböző méretű, de kisebb épületek részben lakóházként, részben műhelyként funkcionáltak: bronzöntésre, üveglvasztásra és gyöngykészítésre, valamint textilkészítésre utaló leletek is előkerültek. A sziget belső része felé eső teraszokon helyezkedtek el a város hosszúházai, melyek lakóépületként szolgáltak. A legújabb, geofizikai módszereket felvonultató kutatások alapján egy sűrűn betelepült, szinte zsúfolt térszámítást rekonstruálható. Erre utal az a mintegy 2 méter vastag rétegsor is, amely a város életének mintegy 200 éve alatt keletkezett a háztartási és egyéb hulladékból, valamint épületek maradványaiból.

A part menti sávban több helyen kikötők nyomai is előkerültek, számos esetben eltérő magasságú területeken. Ez annak köszönhető, hogy a sziget lassú, de folyamatos emelkedésével a kikötők egyre távolabb kerültek a parttól, ezért ezeket a víz közelében időről időre megújították.

A mai ismereteink alapján a város alapítására a 8. század közepén, második felében került sor, időben pedig egy sor másik további város követte, így például a dán fennhatóságú Ribe, Lejre, majd He-

A városok területén letelepedett kézművesek a kereskedelem fellendülésével „tömeges” termelésre térhettek át. Míg a kora viking korban a falusi kézművesek műhelyeiből egyedi, gyakorta párhuzam nélküli bronz ékszerek, viseleti tárgyak kerültek ki, addig a városi kézművesek már szinte sorozatban gyártották a célra készülő tárgyaikat. Az üvegyöngy, bronz és vas megmunkálására minden városban találtak bizonyítékokat a régészek, de aranyműves műhely megléte eddig még csak Hedeby városában igazolható. A városok a kereskedelem fő színterei is voltak: Birka városában például számtalan róka-, mókus- és nyestmaradvány utal arra, hogy az északabbra lakó közösségek, főként lappok prémis állatokkal látták el a városi kézműveseket, akik feldolgozás után a kontinensre szállították a kikészített prémeket.

Viking harcos – rekonstrukciós rajz

A vikingek fegyverei

HARAMZA MÁRK

A „viking harcos” képe hosszú ideig változatlanul jelent meg az irodalmi és művészi alkotásokban: hajóban evező, baltával és pajzzsal fölszerelt, szarvas sisakot viselő szakállas óriás. Mára ezt a képet sikerült némileg árnyalni, és a közgondolkodásban is egyre nagyobb helyet kapnak a témához kapcsolódó fegyvertörténeti eredmények.

Az északi elbeszélések, a *sagák* előszere-
rettel emlékeznek meg a viking harcosok
hőstetteiről és fegyvereiről is. Fegyverek
azonban nemcsak az írott forrásokban,
de a régészeti leletgyűtéseken is
gyakorta feltűnnek. Számos elkép-
zelés van arra vonatkozóan, hogy
pontosan miért is helyezték e fegy-
vereket a sírokba: az elhunyt társadal-
mi rangjának kifejezése gyanánt, a keresz-
ténység terjedése elleni kulturális reakcióként,
a Walhalla-kultusz ápolása miatt, vagy épp a korabeli
frank szertartásrend követése miatt, esetleg az elhunyt
és közössége (vagy feljebbvalója) közti kapcsolat jelzésére?
Valószínűleg ezen okok mind szerepet játszhattak ebben, de
az is bizonyos, hogy a fegyveres temetkezések vallási-ideológiai
háttere nem volt egységes az összes skandináv területen.

A Walhalla-kultusz a skandináv mitológia ősi hitvilágának része. A Walhalla a hősök csarnoka, ahová a csatában elesettek kerülnek. Hiedelme a harcos ideált hangsúlyozta a viking társadalom értékrendjében.

hatottak a vikingek. Épp erre az időszakra helyezhető ugyanis a kétélű kardok és a nyugati lándzsák térségben történő elterjedése is. Az a kérdés, hogy ez milyen mértékben alakította át a magyar haditechnikát, és mennyire volt köthető más etnikumok betelepüléséhez, ugyanúgy vitatott, mint a megjelenő fegyverek származási helyeinek elkülönítése. Annyi bizonyos, hogy egyes leletek mind ornamentikájuk (azaz díszítőmotívumaik), mind tipológiai besorolásuk alapján a viking fegyverkulturához köthetők.

Jan Greve Thaulow Petersen norvég régész, a képen jobbról a második

A viking hadjáratok területi kiterjedtségének, az élénk katonai konfliktusoknak és kereskedelmi kapcsolatoknak köszönhetően a viking fegyverleletek Európa-szerte fellelhetők. Ennél fogva megtaláljuk nyomaint a Kárpát-medencében is, és valószínűsíthetjük, hogy a 10. századi Magyar Fejedelemség, majd a 11. századi Magyar Királyság hadviselésére és haditechnikájára is

Tipológiai rendszerekbe sorolják az egyes tárgcsoportokat, így a különféle fegyvertípusokat is. Ezek közül az egyik leghíresebb Jan Petersen (1887–1967) norvég régész máig használt fegyvertipológiája, amelyben körülbelül 1700 kardleletet csoportosított alakijellemzők (főleg a markolatszerelékek) alapján. Napjainkban a tipológiai rendszerezésekben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az egyes csoportok technológiai jellemzői is.

Harcoló és hajózó vikingeket ábrázoló rúnakő Smissből

A prágai Szent Vid-Székesegyházban őrzött fegyver, amelyet a hagyomány Szent István kardjaként tart számon

A természettudományos vizsgálatok által jobban megismerhetjük a tárgyak készítése technikáját. A képen egy Mikulčicéről (Morva Fejedelemség) származó viking kori vasberakásos kard fénykép- és röntgenfelvétele szerepel (fotó: Jiří Hošek)

Mammen faluból (Dánia) származó, gazdagon díszített baltafej (National Museum of Denmark©2016)

Támadófegyverzet

A középkori Európa, így a vikingek egyik legjellegzetesebb közelharc fegyvere az egyenes, kétélű kard volt. Ez a fegyvertípus szimbolikus értékkel bírt: a kutatók a harcos társadalmi rétegek elsődleges jelként tartják számon, a királyságok keresztény jelképrendszerében pedig az igazság és az ítélet tárgyasult formája. Előállítás költsége meghaladhatta a többi fegyverét, így joggal feltételezhető, hogy viselése és használata valóban társadalmi/gazdasági státuszt is jelölt, és valóban csak egy behatárolt társadalmi réteg használhatta. Hosszúsága 80-90 cm, szélessége a penge tövénél 5-6 cm volt. A penge kétharmadáig, annak mindkét profiljában úgynevezett pengevájat futott, amelynek célja a fegyver súlyának könnyebbé tétele és a harc közben fellépő hatásokkal szembeni ellenállóságának növelése volt. Ilyen hatásnak számított például a szúrásból történő kihajlás, ami egy gyengén kialakított pengénél maradandó alakváltozást okozhatott. A penge minőségét alaki jellemzői mellett az alapanyaga és a készítése technikája is meghatározta.

A különböző műhelyek meszterjegyekkel (a készítő saját jelével) láthatták el a fegyvereket, de találunk például kardok pengéjébe kovácsolt feliratokra is. A viking korra jellemző, hogy ezek az írások vasból megformált betűkből álltak, amelyeket a penge anyagába kovácsoltak. Sok esetben a betűk díszítő kovácshegesztéssel készültek.

Az egyik leggyakoribb felirat egy férfi személynév (*Ulfberht*) keresztjek közé foglalt megjelenítése volt (+VLFBERHT+). E feliratnak magyar vonatkozásai is vannak. Ez ugyanis a prágai Szent Vid-székesegyházban őrzött pengén is megtalálható, ezt a fegyvert

A díszítő kovácshegesztés vagy közismertebb nevén damaszkolás, díszítő céllal végzett kovácsolás, amely során különböző anyag-összetételű vas-szén ötvözeteket dolgoztak össze magas hőfokon. Az így készített fegyverek felületét csiszolás után savval maratták, ennek hatására a különböző anyagok más-más árnyalatban jelentek meg, díszes mintázatot alkotva a pengén. Az eljárás díszítő jellegét bizonyítja, hogy nem a fegyverek élén vagy hegyén, hanem idegen anyaggal kevésbé érintkező részén figyelhető meg a jelenség – például kardok vagy lándzsák pengéjének közepén.

pedig a hagyomány Szent István király kardjának tulajdonítja. Szintén északi eredetet tulajdonítanak a felsőszeli egyélű kardnak is. A kardmarkolatot markolatszerelékekkel látták el: közvetlenül a pengető fölött egy ellenzővel, ami a lecsúszott vágásoktól védte a fegyvertartó kezét, valamint egy markolatvéggel, ami egy vagy két részből állt. Az utóbbi esetben a különálló részeket szegeccsel rögzítették egymáshoz.

A balták és bárdok szintén gyakori elemek voltak a temetkezésekben. Egy-egy sírban akár egyedüli fegyverleletként is előfordulhatnak, ami alapján arra is következtethetünk, hogy egy szélesebb társadalmi réteg használhatta, olyanok is, akiknek nem volt lehetőségük kardot beszerezni. Mindazonáltal gazdag temetkezések egyedüli fegyvereként is előfordul, ami magyarázható a típus szimbolikus értékével is, de annak emlékeztével is, hogy az elhunyt melyik fegyverét részesítette előnyben. A nyél keményfából készülhetett, például juhar- vagy szilfából, ahogy azt egy grimstrupi és egy

nyugat-jütlandi lelet is sugallja. Sok esetben egyébként nehéz különbséget tenni fegyver és szerszám között, és nem is lehetünk benne biztosak, hogy egykori használójuk is különbséget tett volna. Mégis egyes példányok díszítettsége (főleg az arany-, ezüst- és rézberakások) alapján következtetni lehet e tárgyak fegyverként történő használatára.

A lándzsák szintén fontos részét képezték a viking harci kultúrának. Hosszú, levél alakú pengéjük sokszor rombikus keresztmetszetű volt, több esetben is előfordul halszálkamintás díszítő kovácshegesztés. E díszítő technológia nyomai fedezhetők fel a Budapest-Duna-mederből előkerült lándzsa pengéjén is, miközben a hatszög keresztmetszetű köpűjét arannyal és niellóval díszítették Ringerike-stílusban (hasonló stílusjegyek találhatók a már említett „Szent István-kard” markolatszerelékein is).

Formailag hasonlóak voltak, ám használatukban különböztek a kisebb méretű, szélesebb fejű dárdák, hiszen a hosszú nyelű, szúrásra használatos lándzsákkal ellentétben ezeket hajító-fegyverként alkalmazták. Nagyobb hatósugarú távolsági fegyver volt az íj. Ezeket azonban ritkán használták, inkább csak vadászat során alkalmazták. Hedebyből (vagy Haithabu, kereskedőváros a Jütlandi-félszigeten) került elő egy hosszú íj, amelynek anyaga tiszafa. A nyílvevesszők hegye a legtöbb esetben hosszúkás levél alakú, de előfordulnak rövid vagy hosszabb vágóélű rombusz alakú, kisebb mennyiségben pedig páncéltörő nyílhegyek is, amelyek a fegyver harci alkalmazására (is) utalnak.

Védőfegyverzet

Szarvas sisakok ugyan kerültek elő több európai lelőhelyről is, ám ezeket kizárólag rituális alkalmak során viselhették. Nem-hogy csatákban nem viseltek a vikingek ilyet, de még fémsisakról is csak egyetlen esetben van biztos tudásunk: a norvég Gjermundbunál folytatott ásatás eredményeként. A keresztpántos sisak félmaszkja az orrot és a járomcsontokat is védte. A sisak peremén felfedezhető láncszemek a nyakat védő láncszövet hajdani jelenlétéről árulkodnak.

Sodronyból a törzs és karok védelmére láncinget használtak, de ismerték a lamellákat, azaz az egymást fedő fémlemez sorozatát is a páncélok elkészítése során. Az előbbire Gjermundbunál, az utóbbira a svéd Birkánál folytatott ásatások során találtak példát. Ezen kívül valószínűsíthető, hogy a kevésbé tehetős réteg bőrből vagy erős textíliából készült hadi öltözékkel védte magát.

Szintén a védőfegyverzet eleme volt a bőrrel borított kerek fapajzs, amely fogásához közepén kivágást ejtettek, majd a lyukat és a nyelet vaslemezről domborított pajzsdudorral takarták. Ezek a kézvédő elemek maradtak fenn a pajzsból a legnagyobb számban. Az idő előreha-

ladtával egyre csökkent a domborulat mértéke és a pajzsdudor karimájának szélessége. A pajzsokat élénk színekkel festhették, a források a piros, sárga és fekete színek használatáról tesznek tanúságot.

A viking harci kultúra Európára vagy a Kárpát-medencére gyakorolt hatása természetesen nem egyoldalú. Akár a feliratos kardok, akár a birka lamellák esetében feltételezhetőek idegen hatások is. Az Vlfberht-kardok eredetét névetimológia alapján az alsó-Rajna-vidéki műhelyhagyományokhoz szokás kötni, míg a lamellás vértet az akár keleti eredetre is utalhat. Különösen izgalmas kérdés, hogy vajon a magyarok is hatottak-e a vikingek harcászataira. Nem lehetetlen, hogy ennek nyomai a lovasfelszerelésben – a kantárokban és kengyelekben – akár tetten is érhetők.

A Ringerike-stílus a 10–11. századi Skandináviában elterjedt díszítőművészeti stílus, amelyben állati alakokat és indás növényi motívumokat használnak. Nevét Norvégia hasonló településéről és vidékéről kapta. Hasonló stílusok köthetők továbbá norvég és dán területekhez (Oseberg, Borre, Jelling, Mammen).

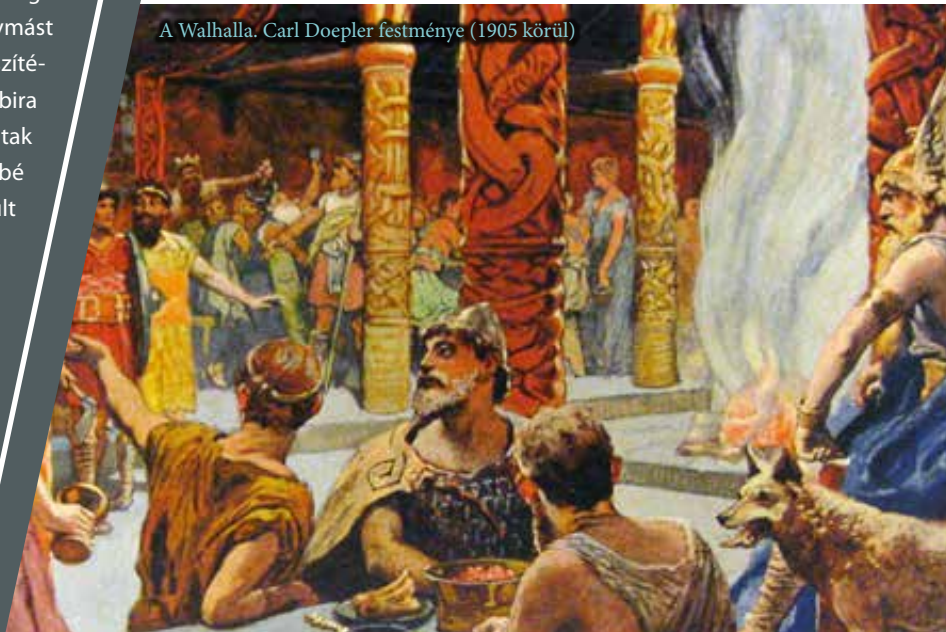

A gjermundbui sisak (Museum of Cultural History, Oslo©2016)

A follingbói lándzsafej. A fegyver köpűjén ezüstberakásos rúnafeliratok láthatók (The Swedish History Museum©2016)

Villás, fecskefarok alakú nyílhegy (The Swedish History Museum©2016)

A Walhalla. Carl Doepler festménye (1905 körül)

Viking testőrseégek

Katona Csete

Bizánci szolgálatba állt
viking testőr

A ledbergi rúnakő

Handwritten signature

A vikingek már a 9. század elején behatoltak a mai orosz területekre, és kereskedni vagy éppen fosztogatni kezdtek a nagy folyók – főként a Dnyeper és a Volga – mentén. A „Keleten” tevékenykedő skandinávokat a legtöbb forrás *rusz* vagy *varég* néven említi. A rusz és a varég fogalmak közötti különbség abban ragadható meg leginkább, hogy az előbbi magában foglalta azt a skandináv eredetű népséget – a nőkkel és a gyerekekkel együtt –, mely a helyi balti, szláv és egyéb lakossággal keveredett a 9. századtól kezdve, míg a varég az európai orosz területeken tevékenykedő professzionális skandináv fegyveres alakulatok megnevezésére volt inkább használatos. Erre utal maga a varég szó etimológiája is, mely az óészaki *væring* szóra eredeztethető vissza, és „eskütételt végző társat” jelent. A varég harcosok ugyanis felesküdték testőrként a korabeli Kelet-Európa több udvarában is megfordultak.

A vikingek keletre érkezésekor a régió nagyhatalmi státuszát a Bizánci Birodalom töltötte be, ahol már egészen az ókor vége óta bevett gyakorlatnak számított a külföldi zsoldosok alkalmazása. A birodalom mesés gazdagsága számos

külföldi szerencsevadászt vonzott, akik között az északiakat már a 9. századtól kezdve megtaláljuk. 912-ben a Konstantinápoly ellen vezetett rusz hadjáratot lezáró békekötéskor hivatalos cikkelyben is megfogalmazták, hogy a varég harcosok önként bizánci szolgálatba szegődhetnek, ha akarnak. Az egyéni vagy kisebb csoportok bizánci zsoldba állását a 10. században egy nagyobb és intakt harci egység követte. A 988. esztendőben a bizánci uralkodó, II. Baszileiosz (976–1025) a birodalom belső egységét veszélyeztető lázadásokkal nézett szembe, amiket önerőből képtelen volt kezelni, így a skandináv Rurik-dinasztiából származó kijevi Nagy Vlagyimir fejedelemhez (978/980–1015) fordult támogatásért. Vlagyimir egy bizánci hercegnoéért „cserébe” egy 6000 fős varég kontingenst menesztett a császár segítségére. Innentől datálható hivatalosan is a Varég Gárdának nevezett testőrség megszületése, mely jórészt skandináv elemekből tevődött össze. A skandináv testőrök az uralkodó elit harci csapatát és személyes testőrségét képezték, felszereléseként megtartva eredeti viking fegyverzetüket. Gyalogos harcosokként, majd haditengerészekként részt vettek Bizánc majd’ minden jelentős háborújában Ázsiától egészen Szicíliáig.

A druzsina az orosz drug („barát”) szóból eredeztethető fogalom, mely a 10. századtól kezdve a Kijevi Rusz fejedelem fegyveres kíséretének tagjait jelölte. A druzsina tagjai urukkal laktak és a hadjáratok zsákmányaiból és a fejedelem ajándékaiból éltek. A fejedelem a druzsinnyikoknak nevezett kísérettagokkal folyamatosan tanácskozott, és azok sokszor követelésekkel is éltek a fejedelem irányába. Egy ilyen esetnek lett az áldozata Igor kijevi fejedelem is, akinek druzsinája több adót követelt egy szláv törzstől (a drevljanoktól), ami az igazságtalanságon felháborodva végül szűkebb kísérettel együtt lemészárolta a fejedelmet. A druzsina kezdetben varégokból állt.

A 11. századi *Szkülitzész-krónika* ábrázolásain megfigyelhető a rettegett viking balta. Az itt látható vállon átvett nehéz harci bárd a varég gárdisták védjegye volt a korszakban

A Varég Gárda hivatalosan egészen Konstantinápoly török elfoglalásáig (1453-ig) fennállt, bár a skandináv elem ekkor már rég nem volt kimutatható a testőrök között. Az 1066-os hastingsi csatát követően a Gárda elkezdett angolszász lovagokat is befogadni, majd később frankok és főként Dél-Itáliában letelepedett normannok csatlakoztak hozzá nagyobb számban. A 11. század végére nem túl sok, magát tudatosan „vikingnek” tartó egyén maradhatott bizánci szolgálatban.

Az ebben a korban közel milliós nagyváros, Konstantinápoly gazdagsága által elbűvölt viking harcosok egyébként gyorsan alkalmazkodtak a helyi divathoz és szokásokhoz. Az említett bizánci–rusz (béke)egyezmények szerint például korlátlan bejárásuk volt a város fürdőibe. Ezek a vikingek már nyilvánvalóan más napi rutint követtek, mint azok a volgai ruszok, akiről Ibn Fadlán azt írta, hogy „az isten legpiszkosabb teremtményei”. A bizánci szolgálatból Skandináviába hazatérő harcosokról nemcsak a svédországi rúnakövek, de az izlandi sagák is nagy tisztelettel emlékeznek meg. A leghíresebb varég gárdista az „utolsó vikingnek” is nevezett későbbi norvég király, III. (Keménykezű) Harald (1046–1066) volt. Az életét feldolgozó saga szerint bizánci szolgálatban töltött hadjárata során akkora vagyont gyűjtött össze, melynek egész Észak történetében nem volt párja.

A kivételes bánásmód és a magas zsold ellenére a bizánciaknak azonban számos gondjuk akadt a varég gárdistákkal. Már maga Vlagyimir fejedelem is levélben figyelmeztette

a császárt, hogy a gárdistáival vigyázzon, mert fegyelmezhetetlenek. Nem véletlen, hogy Bizáncban külön rendelkezések szabályozták az általuk elkövetett lopásokat és erőszakos bűncselekményeket. Az engedetlenség tetőfoka az 1057-es VI. Mikhaél császár (1056–1057) elleni puccs volt, amiben az egyébként hűségükről híres varégek is részt vettek. Két izlandi *szkáld* („udvari költő”) versei alapján az is feltételezhető, hogy egy korábban lemondott császár, V. Mikhaél Kalaphatész (1041–1042) megvakítását is maga Keménykezű Harald végezte. A norvég királyok történetét feldolgozó *Heimskringla* híradása szerint az uralkodó halála esetén a varég gárdistáknak jogukban állt az úgynevezett *pólútasvarf*, vagyis „a palota kirablása” – annyi kincs elvitele, amennyit elbírtak. Gyaníthatóan Harald király busás vagyonának jó része is ilyen törvénytelen „palotaráblásokból” származott.

A Varég Gárdához hasonlóan több korabeli udvarban is a kiváló harcosok hírében álló vikingeket alkalmazták testőrként. A külföldi testőrök alkalmazásának logikája két alapkövön nyugodott. Egyrészt a javarészt törzsi vagy nemzetségi társadalmakban a külhonból érkező zsoldosokat nem kötötte hűség egyetlen nemzetséghez sem, így az uralkodóknak nem kellett attól tartaniuk, hogy vérségi kötelékeik visszatartják vagy árulásra készítik felfogadott testőreiket. Másrészt a nemzeti fegyverzetükben pompázó különleges alakulatok emelték az udvartartás fényét és ezzel „nemzetközi” tekintélyt. A keleti testőrgárdákról kiemelendő, hogy multietnikus

kíséretekről van szó, ahol az egymásra tett kulturális hatások fokozottan érvényesültek. Philótheosz bizánci főkardhordozó műve alapján tudjuk, hogy a bizánci császár zsoldjában is voltak kazár és magyar testőrök is már a 900-as évek elején, amikor a vikingek is elkezdtek bizánci szolgálatba állni. Arab forrásokból pedig az ismeretes, hogy a kazárok fővárosában, Itilben a kagán testőrségében a ruszok muszlimokkal és steppei nomád népekkel szolgáltak együtt. A Volga mentén talált viking fegyverek (főként kétélű egyenes kardok) alapján a régészek feltételezik, hogy egy hasonló kíséret működött a 10. században a muszlim hitre tért volgai bolgár uralkodó udvarában is. Ezt erősíthetik az Ibn Fadlán leírásában bemutatott ruszok is, akiknek rituáléiban már számos nomád jellegzetességet is megfigyeltek a kutatók, ami a volgai bolgárok és egyéb nomád népek körében eltöltött hosszú idő hatásának tudható be. Ibn Fadlán útleírásának egy másik kéziratában arról is olvashatunk, hogy sok helyi rusz muszlim hitre tért, ám képtelen volt a disznóhúsevésről lemondani. Kétségtelen, hogy magában a rusz „fővárosban”, Kijevben is a varégek alkották kezdetben a *druzsínának* nevezett kíséret nagy részét, amíg végül el nem szlávosodtak, és a druzsina fel nem töltött szláv és nomád elemekkel.

A kultúrák tehát itt is keveredtek. Az orosz őskronika szerint az egyezségeket megpecsételendő a kíséret tagjai skandináv szokás szerint fegyvereikre tettek esküt, ám már a szláv Perun és Volos isteneket tisztelték. A 10. században Kijevből vezetett

rusz hadjáratokban magyar és besenyő harcosok is szolgáltak. Ennek az együttműködésnek a hatása lehetett a lovasok alkalmazásának a viking hadművészetbe történő bevezetése is.

Az analógiák alapján két másik helyen is felvetették a lehetőségét a viking testőrök alkalmazásának. Egy zsidó utazó, Ibn Jákub 965-ös leírása szerint I. Mieszko (963–992) lengyel fejedelem 3000 fős lovas kíséretnek parancsolt. A Lengyelországban talált számos skandináv régészeti lelet alapján sokan feltételezték, hogy e kíséret nagyrésze vikingekből tevődött össze. Újabb, módszeres kutatások azonban már erősen megkérdőjelezzik ezt a képet, és a skandináv leleteket főként a szoros kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázzák. A másik hely Magyarország, ahol Györffy György elmélete

szerint Szent István király (1000–1038) testőrségében a német lovagok mellett varég zsoldosok is szolgáltak. E feltevés máig vita tárgyát képezi a kutatásban.

A keleti uralkodói körökben a skandináv testőrök számos kultúra elitjének szokásaival ismerkedtek meg, és másféle etnikumú testőrökkel is együtt szolgáltak. A sokszor merőben különböző kulturális sajátosságok (vallás, öltözködés, étkezés stb.) átvétele folytán néhány évtized alatt a különböző keleti udvarok vikingjei immáron egymástól is nagyban különbözhettek. A bizánci, a szláv, a nomád vagy éppen a muszlim kultúrkörnyezethez való asszimiláció folytán azonban az udvarok között vándorló viking testőrök a korban akár a kulturális globalizáció fő hordozói is lehettek.

A bizánci udvarban pogány germán hagyományra visszavezethető szertartást is tartottak, amit VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár (908/945–959) *A birodalom szertartásairól* című munkája „gót játék” címszó alatt részletesen tárgyal. A rituáléban a gótok szerepeit a varégek kapták. A játékban résztvevő „gótok” kettesével (testőrszerűen) álltak a bizánci szereplők mögött, kifordított prémeiket és különböző maszkokat viseltek, egyik kezükben a bizánci *scholae testőrség* pajzsát, a másikban botot tartottak. Hasonló germán rituálé figyelhető meg a képen látható vendel korszakbeli (6–8. század) torslundai sisak ábrázolásain is

A varégek által Bizáncban elkövetett erőszakoskodások ékes példája egy, a *Szüklitész-krónikában* feljegyzett eset, amikor egy varég gárdista egy trák asszonyt akart megerőszakolni. Az asszony megvédte magát, és ledőfte az említett varégot, akinek bajtársai a nő bátorságát megjutalmazva odaajándékozták neki az elhunyt teljes vagyont

Egy titokzatos templom nyomában

Andrási Réka
Wilhelm Gábor

„Itt az idő, itt van, itt, ásassunk már valamit!” – olvasható Móra Ferenc méltán híres *Igazlátók* című regényének kezdősoraiban. A Bács-Kiskun megyei Érsekcsanád település határában, az egykori Csanádszentgyörgy falu helyét és feltételezett kiterjedését Kőhegyi Mihály, a bajai Türr István Múzeum egykori neves régésze már 2000-ben azonosította egy terepbejárása során.

A 16. században elföldelt, megkínzott férfi váza

A középkori írásos forrásokban több ízben is megemlékeznek Csanádszentgyörgyről vagy egyszerűen Szentgyörgyről – utóbbi esetben persze óvatosan kell kezelni a korabeli forrásokat, hiszen számtalan Szentgyörgy nevű település létezett az egykori Magyar Királyságban –, azonban minden kétséget kizáróan Csanádszentgyörgyre vonatkozó, töredékes információk csak a 14–16. századból állnak a rendelkezésünkre. Az írott források *Chanadzenzgergh* néven is említik a szóban forgó települést. 1467-ből György mester, csanádszentgyörgyi plébános levele is fennmaradt számunkra, melyben Várdai Miklós özvegyével folytatott peres ügyéről értekeznek. A falu egyébként feltehetően már az Árpád-kortól lakott volt, amit a lelőhelyen előkerült kerámianyag és néhány Árpád-kori érme, köztük Könyves Kálmán (1095–1116) egyik denárja is bizonyít.

A szekkó technikát száraz vakolaton alkalmazzák – az *al secco* jelentése olaszul „szárazon” –, ilyenkor a száraz falra viszik fel a festékanyagot, amelyet egy ragasztóanyaggal kennek át, ez utóbbi rögzíti a festékszemcséket a falhoz. Ettől eltérő festészeti technika a freskó (olaszul *al fresco*), amikor is a meszes vízzel összekevert porfestéket még a friss, nedves vakolatra viszik fel, s a száradó vakolat köti magához a festékszemcséket.

A Duna–Tisza közéneke földje egyébként megannyi korai magyar templomot rejt magában, melyek nagy részét az évszázadok folyamán a helyi lakosság kőbányának használta, és sokszor teljesen elhordta. Az érsekcsanádi helyszín egy volt a sok közül, de pár szerencsés véletlen felhívta a figyelmünket arra, hogy talán érdemes alaposabban is utánajárni a helyiek szóbeszédének, s tényleg itt volt az idő, hogy végre „ásassunk már valamit” ezen a középkori lelőhelyen...

Mindehhez azonban 2016 októberében még történnie kellett valaminek. A bajai Türr István Múzeummal és a Kecskeméti Katona József Múzeummal is évek óta jó kapcsolatot ápoló amatőr fémkeresősök, Szabó Zsolt és Dömötör József ugyanis az elpusztult Csanádszentgyörgy területén egy rendkívül komoly jelet érzekeltek a műszereikkel. Lelki szemeik előtt már a település egykori templomának nagy harangja rajzolódott ki. De sejtésüket ásatásokkal kellett volna igazolni. A jelre azonban szerencsére végül nem ástak rá, hanem azonnal szóltak a múzeumi kapcsolattartóknak. Így hamarosan Érsekcsanád Község Önkormányzata és az érintett földtulajdonosok támogatásával a két múzeum régészeinek irányítása mellett mentőfeltárás indulhatott, egy 4×4 m-es kutatószelvény kijelölését követően. A kutatás igen kalandosan alakult, s napról napra egyre izgalmasabb részletek tárultak a szemünk elé. Először két égett folt, majd több emberi koponyatöredék, illetve vasszegek kerültek elő kb. 30-40 cm-es mélységben. A feltárás előrehaladtával egyre világosabbá vált, hogy itt bizony egy nem mindennapi dologra bukkantunk: végül egy különleges állapotú középkori földfalú templom nyomaira, s benne egy osszáríumra leltünk.

A földfalú szakrális építményekre eddig főként írásos forrásokból, illetve helynévi adatokból (pl. Sövényháza, Sáregyháza stb.) volt információnk, de régészeti módszerekkel rendkívül ritkán sikerült megfigyelni hasonlót. Itt az a „szerencsés” eset áll fent, hogy a 16. század során, valószínűleg a török pusztításoknak esett áldozatul a templom, felégették, majd ennek

Az osszáríum a kiürített sírokból származó csontok gyűjtőhelye. Ez esetben a földfalú templom padlózata alá helyezték el több száz ember csontjait, gyermekekét, felnőttekét egyaránt.

A kutatási felület (szelvény) egy részlete: beomlott, kiégett földfalak (a képeket Sultis László, Nievel Béla és András Réka készítette)

A dicsfénnyel ellátott faltöredék *in situ* (azaz eredeti, bolygatatlan) helyzetben

„köszönhetően” a táblaszerűen beomlott falak több száz évig nyugodtak érintetlenül a földben. Már a feltárás első napján egy gyönyörű felszentelési keresztet figyeltünk meg az egyik faltöredéken, a templom falát tehát színes festmények borították! Ekkor kezdett igazán izgalmassá válni az ásás...

Még egy további érdekes, sőt már hátborzongató jelenség került napvilágra a feltárás első napján: az omladék tetején ugyanis egy ter-

Szekkó festés

Hagyományosan 12 keresztet festettek a templomok falaira, melyek a 12 apostolt szimbolizáltak. A festett keresztet a templom felszentelésakor a környék püspöke kente fel krizmával, azaz szent kenettel.

metes férfi csontváza kezdett kirajzolódni. A teljes bontás után egyértelművé vált, hogy az elhunytnek eltörték a kezét, a lábát, s a karjait összekötötték. Továbbá a koponyáján jól látszik egy sebesülés, az akár a halálát is okozó kardsuhintás nyoma. A megkínzott férfit a templom leégése után földelték el, valószínűleg még a 16. század folyamán.

A feltárás során rengeteg kovácsolt padlószeg, középkori kerámia-töredékek, ládavasalások, s kisebb fémelemek is előkerültek, mint pl. egy rombusz alakú palástcsat töredéke vagy egy díszesebb gyűrű részlete. Továbbá egy teljesen

A szelvényből előkerült középkori edénytöredékek összeillesztve

A felszentelési kereszt és körívének töredéke

ép kapa feje, illetve egy kiváló állapotban megmaradt láda zárszerkezete. Az utóbbi tárgy típus korabeli középkori ábrázoláson is fellelhető, melyen egy nürnbergi lakatos van megörökítve, amint ezt a fajta zárszerkezetet készíti. Ezek általában nagyobb ládákhöz tartozó alkatrészek voltak.

A feltárás utolsó óráiban már épp a szelvény elfedésének időpontja közeledett, amikor az omladék alá kukkantva a falkép egy gyönyörű jelenetét, két díszes, plasztikusan kialakított (benyomkodott díszű) glóriát pillantottunk meg. Ezt a díszítéstechnikát

Díszesebb ládavasalások

A zárszerkezet előkerülésének pillanata a beomlott falak alatt

A lelőhelyen előbukkant veretek, ékszerek

III. Béla érméi a lelőhelyről

A zárszerkezet hátoldala (restaurálás alatt)

Egy nürnbergi lakatos készíti a zárszerkezetet (1451) - forrás: *Hausbuch der Mendelschen Zwölfrüderstiftung, Band 1. Nürnberg 1426-1549*

a kiváló olasz művész, Giotto is alkalmazta már a 13. századtól kezdődően. Tehát a falképeken nemcsak felfestett díszítőmotívumok, így szentek és angyalok sorakoznak, de plasztikai elemek is ékesítik azokat.

November elején még a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Karának munkatársai és hallgatói, Páll Dávid Gergely és Sipos György vezetésével talajradaros vizsgálatot végeztek a helyszínen, mely során kimutatták, hogy további 30 m²-nyi kiégett, beomlott földfal vár még a feltárássra, de volt ott még valami. Egy kb. 10×20 m alapterületű gótikus kőtemplom alapjai is kiválóan „kirajzolódtak” a talajradaros vizsgálat során. A korábbi szóbeszéd tehát igaznak bizonyult: az egykori Csanádszentgyörgy falu közösségének is volt egy temploma, s nem is akármilyen!

Jelenleg a feltárás folytatásának előkészítése zajlik, különböző szakemberek, így kiváló falrestaurátorok bevonásával. A bajai és a kecskeméti múzeum a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékével együttműködve folytatja a kutatásokat a következő esztendőben.

A VIKING KIRÁLYOK TÁBLÁJA

A HNEFATAFL

Lukács Nikoletta

A 20. században több kutatót lenyűgözött egy ősi skandináv táblajáték, amely *hnefatafl*ként vagy *tafl*ként szerepel a sagákban. A játék a Kr. u. 400-as évektől a 12. századig élte fénykorát, majd lassan eltűnt a köztudatból. Az elmúlt száz évben nyelvészek, történészek és régészek igyekeztek a korai írott források és a régészeti leletek alapján rekonstruálni a játék szabályait. Willard Fiske, amerikai nyelvészprofesszor és Harold J. R. Murray, brit sakk-történész gyűjtéseinek és következtetéseinek köszönhetően ma már újra játszhatunk vele hagyományos táblán vagy akár online verzióban is.

A kora középkorban a játék a vikingek révén először a mai Írország, Wales, Anglia és Finnország területére jutott el, majd onnan terjedt tovább Európa más vidékeire is.

A különböző területeken

a táblák és a szabályok kisebb változtatásaival újabb típusok alakultak ki, így elmondható, hogy a hnefatafl egy játékcsoportot, és nem csupán egyetlen játékot jelent.

Mindegyik változatot egy négyzetes táblán játszották, ahol a négyzetek száma horizontálisan és vertikálisan is megegyezik. A négyzetek mérete és színe egyforma, kivéve a középsőt, amely a király trónját jelképezi. A játék egy csatajelenetet szimulál, ami két nép között zajlik. Az egyik játékos fehér színű bábuja a tábla közepén helyezkednek el, ezeket körülveszik az ellenfél fekete színű, túlerővel rendelkező támadó csapatai. A támadók mind a négy oldalon azonos számú bábuval rendelkeznek, míg a védők oldalán 2:1 arányban vannak kevesebben. A király, akit egy nagyobb méretű bábu szimbolizál, a játék kezdetekor a tábla központi négyzetén található. A védők teljesen körbeveszik a szomszédos négyzeteken. A játék célja, hogy a király kitörhessen és elmenekülhessen a támadók elől. A támadók pedig akkor nyernek, ha elkapják a királyt, vagyis mind a négy oldalról közrefogják. Minden bábu bármennyit léphet vízszintes vagy függőleges irányba, mint a bástya a sakkban. Egy bábút akkor kapnak el, és akkor kerül le a tábláról, ha két ellenséges bábu vízszintes vagy függőleges irányban közrefogja. A király pedig akkor menekül meg, ha eljut a tábla valamelyik sarki négyzetébe. Amikor a királyt irányító játékos látja, hogy két szabad útja van, akkor *tuickut* kell mondania, ha pedig már csak egy útja van, akkor pedig *raickut*, ami lényegében meg-

Egy tafl-tábla rekonstrukciója

felel a sakk-mattnak. Az itt bemutatott alapszabály igen egyszerű, azonban a játékot a kiegyensúlyozatlan erővel rendelkező játékosok teszik izgalmassá. A hnefatafl az aszimmetrikus társasjátékok közé tartozik, vagyis a játékosoknak más a célja, és különböző esélyekkel indulnak.

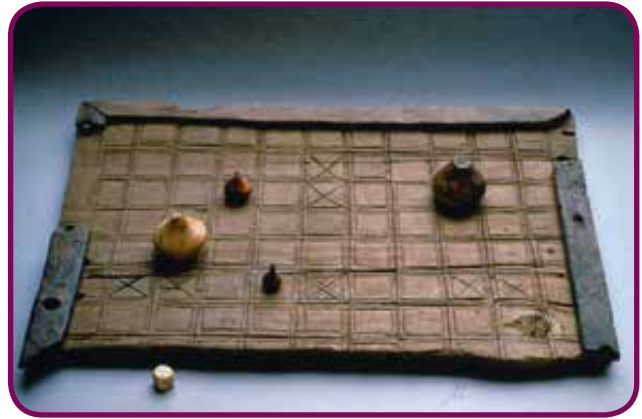
A legismertebb változata a *tablut*, aminek szabályait Carl von Linné, svéd botanikus 1732-es lappföldi útinaplójából ismerjük. Ezt a típust egy 9×9 négyzetes táblán játszották, amin a 8 fehér bábu a svédeket, a 16 sötét bábu pedig az oroszokat testesítette meg.

A játék egy másik típusa a *tawl-bwrdd*, ami Wales területén vált népszerűvé. Szabályait Robert ap Ifan 1587-es kézírata alapján Robert C. Bell játékkutató rekonstruálta. Nagyobb méretű, 11×11 négyzettel rendelkező táblán játszották 12 fehér és 24 fekete bábuval.

Az ír verzióhoz, a *brandub*hoz viszont 7×7 négyzetes táblát használtak. A játék további változatai közé tartozik a skót *Ard Rí* és a legnagyobb táblamérettel rendelkező, angolszász *alea evangelii*.

A játék eredetéről nincs pontos információ. A játékszabályok kutatása és a játékelméletek fejlődésének vizsgálata alapján a hnefatafl játékok az ismert római táblajáték, a *ludus latruncularum* elvén alapulnak. A germán népek erős kulturális befolyás alatt álltak a rómaiak fennhatósága idején, így feltételezhető, hogy a hnefatafl szabályait az említett római játékból vették át.

A táblajátékok általában fából készültek, így nem meglepő, ha napjainkra kevés maradt meg. A legkorábbi táblajáték-töredék a Kr. u. 400-as évekkel keletkezik. Dániában, a vimosei mocsárba áldozati ajándékként kerülhetett egy 18 négyzet hosszú és 1 négyzet széles táblatöredék. A tábla méretéből adódóan feltehetően *alea evangelii*t játszhattak rajta. Egy 9. századi táblatöredéket találtak egy elsüllyedt hajón Gokstadban, Norvégiában. A fából készült töredék egyik oldalára egy malomjátékot, a másik oldalára egy 13×13 négyzettel rendelkező

A trondheimi tábla

A hnefatafl terjedése

Játékosok

A viking királyok táblája – a hnefatafl

66

hnefatafl játékot vésték. Szintén két ábrával rendelkező tábla került elő a norvégiai Bergenben is. 1932-ben az írországi Ballinderryben egy művészien faragott, emberfej alakú fogantyúval ellátott 7×7 lyukkal rendelkező táblát találtak. A tábla keretén kialakított mintázat alapján a 10. századra kelteznek az ír régészek. Szintén erre az időszakra tehető egy 15×15 négyzetes fatábla, amely Coppergate-ben, Angliában került elő. Hasonló 11×11 négyzettel kialakított táblatöredék látott napvilágot Trondheimben, Norvégiában, amely a 12. században készülhetett. A játék érdekessége, hogy a középső és a négy égtáj felé mutató négyzeteket kereszttel jelölték. Az említett fatáblákon kívül előfordult, hogy kőbe vésték a mintázatot, erre jó példa a downpatricki katedrális egyik faragványja.

A táblákon kívül gyakran csak a bábuk utalnak a játék használatára. A bábukat általában üvegből, csontból, borostyánból, agyagból vagy fából készítették. Az északi országokban több száz bábuletet került elő, így nagyon nehéz megkülönböztetni, hogy azok melyik kortárs társasjátékhoz tartozhattak. A legérdekesebb játékkészlet a svédországi Björköben, egy 9. századi viking temető 750. számú sírjában hevert. Összesen 25 bábu került elő, amelyek közül 17 világoskék-zöld üvegből, 8 pedig sötétzöld opálos üvegből készült. Van egy különálló sötétzöld üvegből készült, férfifejjel ellátott darab is, ami a királyt szimbolizálhatta. Az egy extra bábu kivételével egy teljes *tablut* készletről lehet szó.

E táblajátékok a régészeti leletek mellett a korabeli írott forrásokban is megtalálhatóak. Az óízlandi sagákban és Eddákban gyakran szerepel a hnefatafl játék. Több történetben megfigyelhető, hogy a főszereplő tafl játék által teszi próbára a tudását, vagy hogy az istenek szabadidejükben vele játszanak, továbbá, hogy a gyerekeknek ugyanúgy meg kell tanulniuk hnefataflot, mint úszni. A játék a magas szellemi tudás jelképe volt a viking korban, amelyet csak a hasonló jellegű sakknak sikerült kiszorítania a köztudatból.

◇ ◇ ◇

A birikai temető 523. sírjából származó üveg bábukészlet

Gokstad - fatábla

Fa bábukészlet (Balnakeil, Skócia)

A ballinderry táblalelet

A viking mitológia „kisokosa”

Mészáros Boglárka

67

A skandináv mitológiára vonatkozó két legfőbb szövegforrást a 10. és 13. századi izlandi kultúrában találjuk meg (*Eddák*). Ezek révén tehetünk kísérletet a titokzatos viking világkép és mitológia rekonstruálására.

E világban sem tér-, sem időszerkezet nincs, csak kétféle irányultságú klíma: egy fagyos és egy forró. A két klíma egymásra hatásából teremtetlenül keletkezik az élet. Ebből a találkozásból három élőlény formálódik, melyek leszármazottai az első három ász isten, köztük a legfőbb isten, Óðin [ejtsd: Ódin]. Az istentörténetek elején hallani még úgynevezett *ván* istenekről is, akiknek genezise már teljesen a homályba vész. Valaha az ászok szomszédságában éltek, ám szó- és esküszegések miatt háború tört ki közöttük, melynek végét békekötés zárta le. Később a mítoszok nagy részében a *ván* isteneket már az ászok között említik. Érdekes, de a vikingek mitológiája szerint a mindenhatónak látszó istenek sem kerülhették el a sorsukat, végzetük a sorsot megszabó lények, az úgynevezett *nornák* alakjaiban öltött formát. Ők hárman, a Múlt, a Jelen és a Jövő az istenek világegyetemének közepén, az *Yggdrasil* [ejtsd: Iggdraszil] világfa tövében székelnék. Az egész élő világ struktúráját és gerendázatát adó világfa a *Miðgarð* [ejtsd: Midgard], azaz az emberek lakta világ közepén található. A fa sok-sok csodás élőlénynek ad otthont, akik/amik szerves részét képezik a skandináv mitológiának, hiszen minden állatnak megvan a maga feladata. Az ász istenek hatalmas, elkerített vára, *Ásgarð* [ejtsd: Ászgard] az *Yggdrasil* tején, az emberek lakta vidék felett található; ezzel ellentétben az alvilág, vagyis a *Hel* a fa egyik leágazó gyökerénél.

Az Yggdrasil

Dór csatája az óriásokkal. Márten Eskil Winge 1872-es festménye

A skandináv mitológia tele van ismert és kevésbé ismert istenekkel:

Vélhetően Freyja istennőt ábrázoló csüngő. Aska, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Freyja – a legpompásabb az istennők között

Az ősi *ván* istennő neve a germán *fraujon* gyökből (német: *Frau*) ered, melynek jelentése 'úrnő', 'asszony'. Az istennőről úgy tartották, hogy igazán kedvelte a szerelmes verseket, továbbá szerelmi ügyekben üdvös dolog hozzá fohászzkodni; tehát a szerelmet, a szépséget, a termékenységet és a jó termést képviselte. *Freyjá*hoz köthető egy jóslási ceremónia, a *seiðr* [ejtsd: szédr], amely gyakorlatot a *ván* istennő tanította meg az ászoknak, elsősorban Óðinnak. A szertartást főként nők végezték, akiket *völváknak* neveztek.

Az istennő csarnoka a gyönyörű és hatalmas *Tágastér*, ahonnan, ha útra kelt, a macskái által húzott szekerén közlekedett. Jellegzetes eszközei: a sólyomálca, amit az istenek gyakran kölcsönkértek tőle, hiszen ennek révén képessé váltak a repülésre; a *Brising* nyakék és egy kétséges azonosságú *Hildisvín* nevezetű vadkan.

Loki ábrázolása egy izlandi kéziratban

68

Frey – aki termékenységet és jólétet hoz

Frey ugyancsak a *ván* istenek közé tartozott, csakúgy mint testvére, *Freyja* – aki kezdetben a szeretője volt –, majd a már említett világ megalkotását követő első háború során, ami az ászok és *vánok* között zajlott le, mindketten az ászok közé kerültek. *Frey* termékenységisten, aki boldogságot és jólétet hoz, ezenkívül a lányok és asszonyok kívánságainak és a jó házasságoknak az előmozdítója, továbbá a foglyok is hozzá imádkoztak szabadulásuk reményében. Skandináviában neki mutatták be a legtöbb áldozatot, amiket aranylemezek jeleznek, ezek az isten köré szövődő ábrázolások könnyen felismerhetők, hiszen erős fallikus jelleggel bírtak. *Frey* isten lakhelye nem Ásgaröban található, hanem Álfheimben. *Frey*nek is számos mágikus tárgya van, övé *Skíðblaðnir* [ejtsd: Skíðbladnir], a hatalmas hajó, amit akkorára össze lehet hajtani, hogy zsebben is elfér, de rendelkezett egy magától harcoló karddal is, amit felségének ad jegyajándékba. Az isten a végzet idején fegyvertelenül kényszerül harcba szállni a tűzóriással, aki megöli őt és tűzbe borítja a világot.

Valkyrt ábrázoló ezüstveret. Klinta, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Loki – a legellentmondásosabb isten

Az isten karaktere a ravasz-ság megtestesítője, emellett egy játékos, szeszélyes tréfamester, aki hol csúfolja és felbujtja társait, hol létfontosságú tárgyakkal kedveskedik nekik. Sokrétű személyisége miatt közvetítő szerepet tölt be a jó és a rossz, a természet és a kultúra, illetve a nőiesség és férfiaság között. Ez utóbbit igazolja, hogy mindkét nem szerepében képes feltűnni. *Loki* óriások gyermeke, így egyik istencsoporthoz sem tartozik, emiatt áldozatot sem mutattak be neki. Kampós orráról, szélesen mosolygó szájáról, magas arccsontjáról, valamint egy, a homlokán található kinövésről ismerhető fel az ábrázolásokon.

A furfangos isten egyik teremtménye a skandináv mitológia véres farkasa, *Fenrir*. Az állat a végzet folyamán szabadul el és harcol apja, azaz *Loki* és testvére, a Világkígyó (*Jörmungand*) oldalán az ászok ellen.

Đór és a Fenrir farkas. John Bauer festménye

Óðin – a germán mitológia főistene

Óðin több mint 80 néven ismert a germán mondavilágban, többek között az angol *Wednesday* (szerda) szóban is az egyik névvárián-sa, a *Woden* ismerhető fel. Óðint a leghatalmasabb istenként tartják számon, de egyben a költészet atyja, a holtak vezetője, rúnamester és alakváltó varázsló is.

A fennmaradt prózai elbeszéléseknek és verseknek köszönhetően sok mindent megtudunk Óðin személyéről, megjelenéséről, képességeiről és attribútumairól. *Ásgarð* birodalmában, illetve csatákban aranysisakjáról és -páncéljáról ismerhetjük fel, azonban az emberek között *Miðgarðon* járva már kék köpenyt és széles karimájú kalapot hordott, elfedve ezzel arcát a halandók elől. Óðin palotája, a *Valhöll* [a Walhalla], egy nagy méretű csarnok, melynek teteje pajzsokból áll, és 540 kapuval rendelkezik, ahonnan a főisten harcosai mindennap kimennek gyakorlatozni, készülve a végzetkor (azaz a *Ragnarök* [ejtsd: Ragnarök]) sorra kerülő ütközetre. Óðin lányai, a *valkyrják* [a valkűrök] szolgálnak fel ételt és italt a hősöknek a *Valhöllben*, illetve ők szabják meg, hogy ki haljon meg, vagy ki essen el egy-egy csatában.

Óðin isteni jelvényei közé tartozik a vállán ülő két varja, két farkasa és nyolclábú lova. Az isten számos régészeti leleten megjelenik, de készültek róla szobrok és a stilizált madárábrázolás (sas) is hozzá köthető.

Óðint ábrázoló bronz kisplasztika. Lindby, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

69

Balta alakú amulett és aranygyűrű. Helvigsdal, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

A *Ragnarök* a világ végén vívott csata, amely során az Óðin vezette istenek és a *Lokival* erősített óriások csapnak össze. Az ütközet számos isten és teremtmény halálával zárul, azonban két embernek az *Yggdrasil* mélyén megbújva sikerül életben maradnia.

Valkyrt ábrázoló ezüsthüvely. Sibbe, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Þór [ejtsd: Thór] – a legnépszerűbb istenek egyike

Az ászok közé tartozó istenről számos történet kering. Személyének helynevek mellett a *Thursday* (angol: 'csütörtök') szó is emléket állít. Þór a szívében viseli a világ sorsát, ezért örökké a Földet járja, és védelmezi *Miðgarðot* és *Ásgarðot* a jégóriásoktól és egyéb démoni lényektől. Þór jóindulatú és barátságos az emberekkel, ezért apjával, Óðinnal szemben a fegyverforgató szabadok istene volt. Ezenkívül hatással van az időjárásra, amivel a termés növekedését befolyásolja, emiatt termékenység istenként is tisztelik. Utazásai során két sánta kecske húzza a szekérét, amiket, ha megéhezik, el is fogyaszt, ám az állatokat minden alkalommal feléleszti.

A történetekből megtudjuk, hogy Þórnak vörös haja és szakála, illetve nagy hangja és ereje van, továbbá alakja több rúnakövön és szobron is megjelenik. Csakúgy, mint a többi istennek, Þórnak is számos varázserejű tárgy van a birtokában. Legismertebb a pörölye, a *Mjöllnir*, amit vaskesztyűben fog meg, illetve öve, amely megkétszerezi az erejét. A kalapács kicsinyített mása a legnépszerűbb amulett volt Skandináviában, házasságokat és sírokat áldottak meg vele.

Miniatűr balta amulett borostyánból. Björkö, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

ZOOLÓGIA RÉGÉSZ MÓDRON,

AVAGY MI FÁN TEREM A RÉGÉSZETI ÁLLATTAN?

Csippán Péter

70

A

régészeti állattan
vagy archeozoológia a régészeti ásatások során napvilágra került állatcsontleletek vizsgálatával és régészeti értelmezésével foglalkozik.

A Kárpát-medence történetéből nem ismerünk olyan néppességet, amelynek tagjai ne fogyasztottak volna húst kisebb vagy nagyobb mennyiségben. Ennek pedig legegyszerűbb bizonyítéka a lelőhelyekről előkerülő, hulladékként hátramaradt, lerágott csont. A csontleletek java része tehát az étkezéssel áll szoros összefüggésben, tanulmányozásuk során elsősorban arról nyerhetünk információt, hogy mit is ettek az egykoron élt emberek. A húsevés ténye persze önmagában még nem meglepő jelenség, az azonban, hogy a rendelkezésre álló húsforrásokból mit és hogyan fogyasztottak el, milyen faj milyen korú és nemű egyedek húsát kedvelték, már jelentős régészeti és gazdaságtörténeti információ.

Késő rézkori szarvasmarha-áldozat
Rákoscabáról

Bökönyi Sándor és Matolcsi János tevékenységének köszönhetően 1971-ben Magyarországon került megrendezésre a *Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere* munkacímű konferencia, amelynek eredményeképp létrejött a régészeti állattannal foglalkozó szakemberek nemzetközi szervezete, az International Council for Archeozoology (ICAZ).

A szervezet mára több mint félezer tagot számlál.

A magyar archeozoológia rövid története

Magyarországon az első régészeti feltárásból származó állatcsontleletekkel foglalkozó tanulmány a paleontológus Kubinyi Ferenc nevéhez fűződik, aki 1859-ben az *Akadémiai Értesítő*ben tette közzé *A teve és a ló, állat- és őslénytani s a Magyarok keletről kijövetelére vonatkozólag történelmi tekintetben* című munkáját.

Az ásatag csontok jelentőségét a régészet berkein belül először Rómer Flóris ismerte fel, aki már 1868-ban szorgalmazta a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának és a Magyar Királyi Egyetem Állattani, Állatbonctani Gyűjteménytárának szorosabb együttműködését, hiszen mint írja: „...az első emberek házieszközei, élelmiszerei, lakásai..., melyek együttvéve az emberi őstörténelem ugyanannyi fő és nélkülözhetetlen tényezői”.

A rendszeres archeozoológiai vizsgálatokra azonban még csaknem egy évszázadot kellett várni. Az 1950-es években meginduló kutatás elsősorban az állatorvos végzettségű Bökönyi Sándor és az agrármérnök Matolcsi János nevéhez volt köthető. (Munkájukat tanítványaik, Bartosiewicz László, Alice M. Choyke és Vörös István folytatták.) Fontos azonban megemlítenünk két őslénytudós, Kretzoi Miklós és Jánossy Dénes nevét is, akik szintén számos régészeti csontanyagot dolgoztak fel és értelmeztek.

Úgy szeretlek, majd' megeszlek

Az állatcsontleletek legnagyobb része tehát lerágott csont, a húsfogyasztás tárgyi bizonyítéka. A kérdés azonban az, hogy ezen keresztül mi mindent képviselhetnek még ezek a leletek.

Az étkezés a mindennapi élet meghatározó része. Egyszerre kielégítése egy biológiai szükségletnek és komoly szociális esemény. Azokkal eszünk, akikkel tartozunk, és azt esszük, amit ők is elfogyasztanak. Nagy valószínűséggel nem volt ez másképp a régmúltban sem. Azt, hogy milyen állat mely részei fogyaszthatóak egy közösség tagjai számára, kulturális normatívák, előírások szabályozzák. Ezek a normatívák megszabják, hogy mi engedélyezett, és mi számít tiltottnak a húsfogyasztás tekintetében. Az állatcsontleletek tehát ezt az ízlés- és értékrendszert is közvetítik számunkra. E jelenségnek talán legszembetűnőbb hazai példája a hódoltság kori török katonaság lakta települések és a korabeli keresztények lakta települések csontanyagának különbsége. A muszlim hitű katonaság számára ugyanis a sertéshús fogyasztása tilos volt, így a hozzájuk köthető leletanyagból a sertéscsontok szinte teljes egészében hiányoznak. Ebben az esetben a hiány maga a bizonyíték.

A múltbéli társadalmakban az állatok társadalmi szerepe lényegesen nagyobb lehetett, mint napjainkban. Az állatok nem csupán az „élő négy lábú konzerv” szerepét töltötték be,

hanem sok esetben az emberénél nagyobb fizikai erő forrását vagy akár a társat is jelenthették.

Az egyes fajok őrző-védő funkciója, míg más fajok igaereje komoly segítséget jelenthetett a korabeli közösségeknek. E kapcsolat szorosságát jól mutatja, hogy ezek az állatok megjelennek művészi ábrázolások témájaként, de akár még a vallási életben is komoly szerepet tölthettek be. Példának okáért a késő rézkori úgynevezett badeni népség egészben elhantolt állatvázai lelő-körülményeik (azaz régészeti kontextusuk) alapján valamilyen ismétlődő, rituális cselekedet tárgyi emlékei lehetnek. A mai tudásunk alapján áldozatnak gondolt állatoknak tehát szoros kapcsolata volt e késő rézkori népséggel hiedelmvilágával.

Régészeti CSI állatokkal

A régészeti állattan azonban korántsem csupán a húsevés vizsgálatáról szól. Az állatok feldolgozásának módja úgyszintén sok mindenről árulkodik. A csontokon megfigyelhető durvább, vagy finomabb darabolásnyomok az aprításhoz használt eszközök technikai fejlettségén túl a közösség anatómiai ismereteiről is tanúskodnak. Az elsődleges, illetve a másodlagos (azaz a „konyhai”) darabolásnyomok alapján a feldolgozás folyamata sok esetben felvázolhatóvá válik. Igaz sohasem a teljes váz áll ehhez rendelkezésünkre, de az azonos csontmaradványokon újra és újra ismétlődő nyomok valószínűsítik az adott darabolási

művelet általánosságát. A régi korok embere azonban nem csupán az állatok húsát fogyasztotta, hanem leölt egyedek bőrét (prémjét), szarutülkét (szarvasféléknél az agancsot), illetve csontjait is hasznosította. Ez utóbbiak a régészeti korok műanyagjai voltak. A csont, de főleg az agancs, kedvező tulajdonságainak köszönhetően kiválóan megmunkálható és a fánál lényegesen ellenállóbb nyersanyagoknak bizonyultak, így belőlük számtalan használati eszköz vagy dísz tárgy készült.

„Viking macska”. Borostyánból készített apró macskafigura. Björkö, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

Macska megégett csontjai. Valsta, Norrunda, Svédország (The Swedish History Museum©2016)

A 19. század közepén egy dán őslénytani kutatócsoport a tengerpartokon fellelhető, úgynevezett kagylóhalmok képződését tanulmányozta. A feltárás során őskori eszközöket, cserepeket találtak, amelyek kapcsán a kutatócsoport tagjai a halmokat első alkalommal konyhahulladékként értelmezték. Az elnevezés a kutatócsoportban tevékenyen résztvevő zoológushoz, Japetus Steenstruphoz köthető.

Ugyan a húsfogyasztás szűrőjén keresztül, de a csontok méretei, formája, avagy a rajtuk megmutató kóros elváltozások alapján képet alkothatunk a régen volt állatok fizikai méreteiről, egészségi állapotáról, sok esetben neméről és koráról. Ezek az információk keresztül pedig valamelyest beleláthatunk az állatok korabeli gazdasági szerepébe, jelentőségébe is.

A csontokon megfigyelhető traumák (törések, fertőzések) nyomai pedig nem csupán a betegség jelenlétét, hanem gyógyulásuk esetében az állat túlélését is mutatják, amely annak megbecsültségét, értékét bizonyítja. Egy gyógyult törés egyben a továbbéléshez kapott esély egyértelmű jele is lehet.

Csontok között

Az állatcsontleteket feldolgozó munka ideális esetben már a terepen megkezdődhet, ha az archeozoológus szakember részt tud venni az ásatáson. Sajnos azonban erre sok esetben nincsen mód, de ha személyesen nem is, közvetlen tanácsaival segítheti az ásatás vezetőjét a csontletek felszedésével, csomagolásával, tisztításával kapcsolatban. Mint minden más leletanyag esetében, a csontleteknél is kiemelten

Ló mellső lábközépcsontjából készült késő középkori csontszálatp Debrecenből

Kubinyi Ferenc

fontos, hogy a feltárás, a csomagolás és a tisztítás során a lehető legkevesebb sérülés érje őket, hiszen bármennyire is apró legyen egy roncsolódás, az bizony jelentős információvesztés forrása lehet. (A feldolgozás során a szakember a csontletről a lehető legtöbb adatot igyekszik felvenni. Az állatfaj, a csont típusa, irányultsága, méretei és tömege, mind-mind rögzítésre kerülnek.)

A csontvégek elmozdulásával (diszlokáció) gyógyult törés nyomai fiatal macska jobb oldali combcsontján, a török kori Budáról

Azért is fontos ez, mert a csontokból kinyerhető adatok mennyisége már a földbe kerülésük előtt csökkenni kezd, és ez a folyamat a hosszú földben töltött időn keresztül egészen a végleges gyűjteményi elhelyezésig tart. A veszteség mértékét számos fizikai, biológiai és kémiai folyamat befolyásolja, jelentőségük összesen azonban olyan nagy, hogy a leletképződéssel mára önálló altudomány is foglalkozik: ez a tafonómia.

A fentiekből talán látszik, hogy a régészeti állattan mennyire összetett tudomány. A szemre sokszor jelentéktelennek tűnő, töredezett állatcsontleletek jelentős mennyiségű információt hordoznak a korabeli emberekről, állatokról egyaránt. Fiatal, formálódó tudományunknak mára különböző kutatási irányvonalai alakultak ki, amelyek megmutatják és egyszerűsítik meg a kereteit. Ilyenek például a háziállatok történetének, a vadászott állatok történetének, az állatok társadalmi szerepének kutatása, amelyek mellett természetesen jelentős szerepet játszik a klasszikus őslénytani-zoológiai, valamint a napjainkban egyre fontosabb iránynak mutató archeogenetikai kutatás is.

Jóllehet az archeozoológia minden egyes megállapítását csupán a húsfogyasztáson keresztül teheti meg, ez már önmagában is kulturális következtetést enged, hiszen: az vagy, amit megesszel!

Vágásnyomok szarvasmarha könyökcsontján, a késő neolitikumból

A tafonómia a szovjet paleontológus, Ivan A. Jefremov nevéhez köthető, aki az 1940-es években felhívta a figyelmet ezekre a leletpusztító folyamatokra, és megalkotta az őslénytan új ágának nevezett tudományt. A név a görög *tafosz* („sír”) és *nomosz* („történet”) szavakból tevődik össze. Jóllehet Jefremov pusztán őslénytani leletekkel foglalkozott, elmélete elsősorban azokra vonatkozik, ám azonos tényezők működnek a régészeti leletek esetében is, sőt a régészeti leletképződés folyamata még további kulturális faktorokkal is kiegészül. (Jefremov tudományos munkássága mellett egyébként jelentős sci-fi szerző is volt, tudományos-fantasztikus könyvei magyar nyelven is olvashatóak.)

VIKING NAPKÖVEK ÉS NAPIRÁNYTŰK REJTÉLYEI

74

Grönlandon talált fatárcsatöredék, ami a legelfogadottabb elmélet szerint egy napiránytű része volt (fotó: Maritime Museum, Dánia)

Farkas Alexandra
Hegedüs Ramón
Horváth Gábor

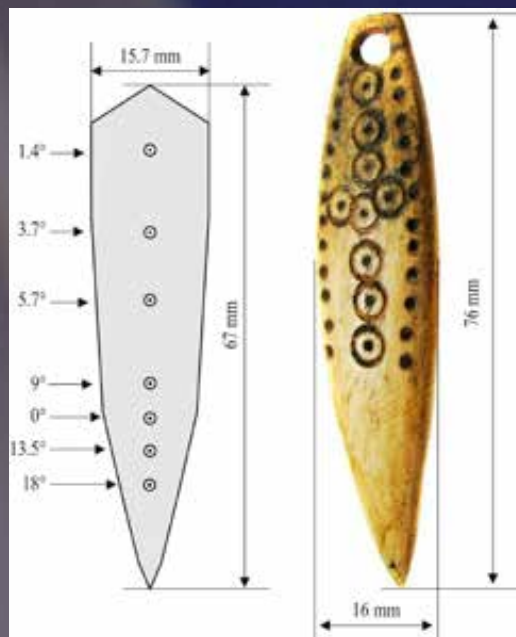
Atengeri hajózás már a kezdetektől kulcsfontosságú részét képezte a vikingek mindennapjainak, hiszen ősi településeik főként Skandinávia szűk fjordokkal csipkézett partvidékein helyezkedtek el. Norvégiai sziklarajzok szerint a tengeri kereskedelem már 3500 éve is fontos szerepet játszott életükben, a híres osebergi hajósír és a 11. század elején Kórákománnyal elsüllyesztett skuldelevi hajók pedig közvetlen bizonyítékot is szolgáltatnak elsőrangú hajóácsaik kifogástalan munkájáról. Míg tartó vita tárgya azonban, hogy a vikingek tengeri hajóútjaikon miként tudták tartani a megfelelő útirányt, hiszen nem álltak rendelkezésükre olyan segédeszközök, mint a hajózási térkép, a világítótorony, a ködkürt vagy a mágneses iránytű. Mindezen hiányosságok ellenére tenger iránti rajongásuk erősebb volt minden viszontagságnál, merész hajósaik pedig jelentős felfedezéseket is tettek: 820 körül elsőként kötöttek ki a Feröer-szigeteken, majd 861-ben Izlandot, 982-ben pedig Grönlandot is meghódították.

Az ismert helyszínek közti vitorlázás időtartamáról, az árapályról, a jégről és az éghajlatról szerzett tudásuk bizonyára fokozatosan alakult ki, és szájhagyomány útján szállt apáról fiúra. Part közeli útjaikon követhettek ugyanakkor olyan természetes tájékozódási pontokat, mint a jellegzetes hegycsúcsok és szigetek, magányos fák, kőhalmok, vagy egyes állatok élőhelyének határai. Nyílt tengeren alkalmazott navigációs módszereikről azonban csak találgathatunk. A Sark-

csillag még 6 foknál távolabb volt az égbolt északi pólusától a 10. században, így annak égi helye nem nyújtott támpontot számukra. Egy fatárcsás eszköz azonban – melynek egy töredékes példányát 1948-ban Grönlandon tárták fel – minden bizonnyal segítségükre volt.

A grönlandi fatárcsa eredetileg 7 cm átmérőjű lehetett, közepén egy 1,7 cm-es lyukkal, külső ívén pedig háromszög jelzésekkel. Kezdetben edényfedélként vagy bútordíszítő-

ként azonosították, karcolatainak pedig nem tulajdonítottak jelentőséget. Ám miután nyomelemzési vizsgálatokkal fény derült a karcok szándékos bevésésére, C. V. Sølvér navigációs szakértő új elmélettel állt elő. Véleménye szerint a grönlandi lelet egy napiránytű része volt, és a vikingek derült időben ilyen eszközzel tájékozódhattak az Atlanti-óceánon. Sølvér és követői elképzelése szerint a fatárcsa elveszett közepéből valószínűleg egy árnyékvető pálca (görögül gnomon) állt ki. Ha a nap-éj egyenlőség és a nyári napforduló napján a 61. szélességi kör mentén (azaz az egyik fő viking útvonalon) állva a tárcsát vízszintesen tartjuk, és bejelöljük rajta a pálca árnyékának csúcsa által napkeltétől napnyugtáig megtett utat, akkor a tárcsára vésettekhez igen hasonló vonalakat kapunk: nap-éj egyenlőségkor kelet-nyugat irányú egyenes, a nyári napforduló napján pedig hiperbolikus árnyékvonal adódik. Ebből kiindulva a májustól augusztusig hajózó vikingek navigátorának napsütéses időben vízszintesen kellett tartania a tárcsát, majd a gnomon mint tengely körül addig forgatnia, míg a gnomonárnyék csúcsa érintette a tárcsára karcolt árnyékvonalat. Ekkor a tárcsára vésett apró jelsor hossz tengelye a földrajzi észak felé mutatott, mely irány ismerete fontos kapcsolódó a nyílt tengeri hajóúton.

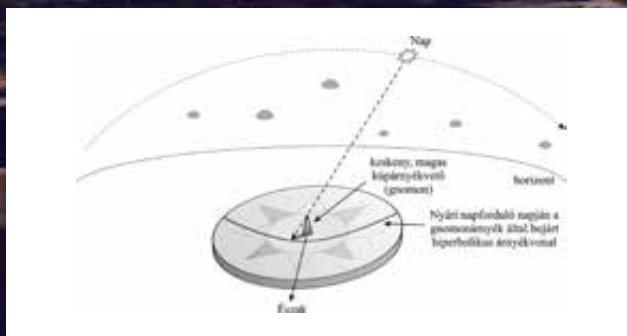

A grönlandi fatárcsatöredékhez illő árnyékpálca, amivel borult és ködös időben a hiányzó árnyékot lehet helyettesíteni. Az egyes lyukak különböző napállásokhoz tartoznak. Jobbra egy ehhez hasonló viking kori csontfüggő, amit azonban a lyukak közti távolságokból ítélve biztosan nem e célra használtak

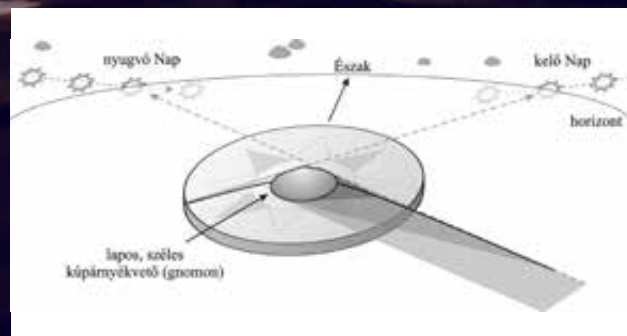
A napkö
létére utaló idézet

II. Olaf király sagájából: „Az idő nagyon borult volt, erősen havazott. A király elküldött valakit, hogy nézzen ki: az égen nem volt egyetlen felhőtlen pont sem. Ekkor megkérte Sigurdot, hogy mondja meg, hol lehet a Nap. Amikor Sigurd ezt megtette, a király fogott egy napkövet, felfelé tartotta, és látta, hogy hol sugárzott a fény a kőből, amiből kikövetkeztette a nem látható Nap helyét. Kiderült, hogy a Nap tényleg ott van, ahova Sigurd jóslta.”

Mivel az észak-atlanti-óceáni térségben gyakran takarhatta a Napot köd vagy felhő, számos olyan helyzet adódhatott, amikor a fenti módszer az árnyékok eltűnése miatt használhatatlanná vált. T. Ramskou dán régész töretlen népszerűségnek örvendő hipotézise szerint a viking hajósok ilyenkor a „sólársteinn” névvel illetett napköveket hívták segítségül. E rejtélyes kristályokat leggyakrabban az Izland keleti részén fellelhető kalcittal azonosítják, aminek valószínűségét az 1592-ben elsüllyedt viking hajóroncsban (más navigációs eszközök között) feltárt izlandi pát is növelheti, ám a napkövek turmalin-, illetve az Oslo-fjord partján fellelhető természetes módon csiszolódott kordieritkristályok is lehetnek. Ezekkel a vikingek az égboltfény rezgésíkját, más szóval polarizációirányát határozhatták meg, ami alapján először a nem látható Nap égi helyére, majd a földrajzi északi irányra következtethettek.

A klasszikus napiránytű használatához a függőleges keskeny gnomon árnyékának csúcsát nyári napforduló napján a vízszintes tárcsa forgatásával a hiperbolikus árnyékvonalra kell illeszteni, így az eszköz megmutatja a földrajzi északi irányt

A viking hajósok atlanti-óceáni hajóútvonalai mentén a Nap gyakran egész nap a horizont közelében tartózkodik, így praktikusabb egy lapos és széles kúp alakú árnyékvető. Árnyékának csúcsa messze túlnyúlik a tárcsa peremén, ám az árnyék széle könnyen ráilleszthető az árnyékvonalra

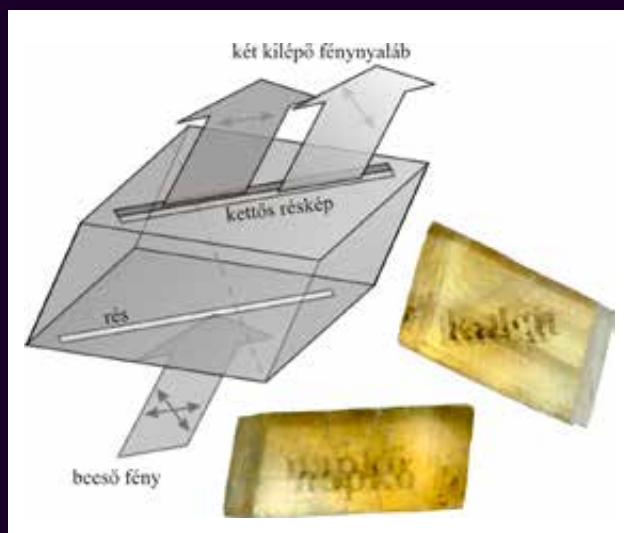
Viking napkövek és napiránytűk rejtélyei

76

A hipotézis szerint mindez több lépésben zajlott, ám a napkövet mindenekelőtt felhőtlen napsütéses időben kalibrálni kellett. Ehhez a viking navigátornak például egy turmalinkristályon át kellett néznie az ég egy tetszőleges pontját, majd meg kellett keresnie a kő azon kitüntetett állását, ahol a napkövön át figyelve az égbolt például a legfényesebbnek látszott. Ezt a pozíciót a kristályra vésett egyenes karcokkal rögzítette, mely jelzés egyúttal a Nap irányába mutatott. E kalibrációt az égbolt bármelyik kellően poláros pontján el lehetett végezni, mert a polarizációs iránymintázat Nap körüli érintő irányú jellegéből adódóan a karcolás minden esetben a Nap felé mutat.

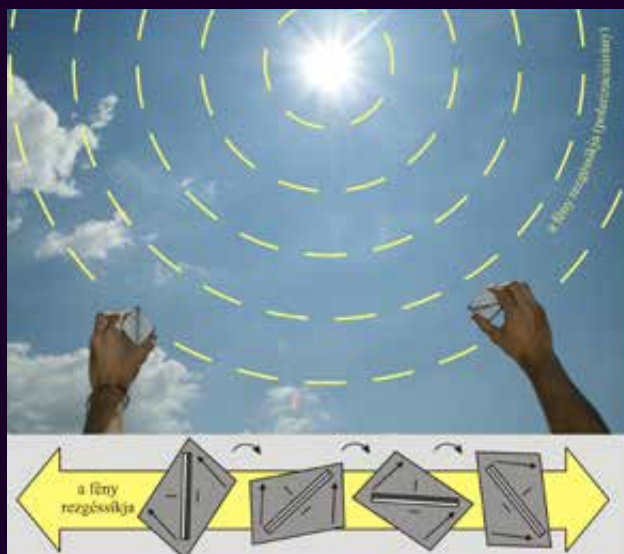
A kalibrált napkövet akkor vette elő újra a viking navigátor, ha felhő vagy köd kúszott a Nap elé, és így a napiránytűnek önmagában már nem vette hasznát. Első lépésként az ég egy felhőmentes, poláros foltját kellett nézni a napkövön át, majd újra addig forgatni azt, amíg az égbolt a legfényesebbnek látszott, így a korábban a kőbe vésett karcolás a Nap felé mutatott. Az így meghatározott égi főkörön azonban a Nap még bárhol lehetett, a mérést tehát az égbolt egy másik pontján is meg kellett ismételni. A viking navigátor a Nap égi helyét a kapott két éggömbi főkör égi metszéspontját megbecsülve kaphatta meg. Ezután a napiránytű újbóli segítségül hívásához egy másik segédeszközre volt szükség, hiszen valamivel helyettesíteni kellett az adott napállásnak megfelelő képzeletbeli gnomonárnyéket. Erre alkalmas tárgy lehetett a medálként is hordható árnyékpálca, melynek apró lyukai a Nap horizont feletti szögmagasságának diszkrét értékeit kódolták. Miután a navigátor megbecsülte a nem látható Nap magasságát például a maga előtt kinyújtott kezének ökle és ujjai segítségével ököl-ujj egységekben, ki kellett keresnie az árnyékpálca e napmagasságnak megfelelő lyukát. A navigáció harmadik lépésében úgy tudta meghatározni a földrajzi északi irányt, ha a kiválasztott lyukat a napiránytű függőleges árnyékvetőjének csúcsára helyezte, majd az árnyékpálca alsó végét a vízszintes tárcsa valamely árnyékvonalára érintette.

A megbízható napkőhasználat egyik kritériuma, hogy a méréskor kiválasztott égboltpontoknak kellően polárosnak kell lenniük. A tiszta ég polarizációját azonban a felhőzet megjelenése erősen lerontja, borult időben és ködben pedig a teljes égbolt gyengén polárossá vagy egészen polarizálatlanná válhat. Az ELTE Környezetoptika Laboratóriumában végzett kísérleteink azt mutatják, hogy egy viking navigátor derült idő esetén mindhárom napkőkristállyal igen pontosan meg tudná határozni a földrajzi északi irányt, bár a navigáció pontosságát csökkenti, ha a kiválasztott követ karcok csúfítják. Derült időben viszont tulajdonképpen nincs is szükség napkőre, hiszen kizárólag a napiránytűvel is kellően jól lehet boldogulni. A borult és ködös időnek megfelelő szituációk laboratóriumi vizsgálatában ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy a teszt navigátorok csak hasraütés-szerűen, igen nagy hibával tudták elvégezni a navigáció 1. lépését, mivel alig érzékelték fényintenzitás-változást a napkőkristályok elforgatásakor. Ez pedig ellentmond Ramskou hipotézisének azon részével, amely szerint a napkő-

Ha a kettőstörő kalcitnapkövön ejtett résen át nézzük a poláros égboltfényt, a belépő fénynyaláb két egymásra merőleges rezgéssíkú (kettős fejű nyilakkal szimbolizált) nyalábra válik szét, így a rés kettős képét látjuk. A kalcitkristályon át nézett feliratok szintén megduplázódnak a kettőstörő következtében (fotó: Farkas Alexandra)

Egy norvég partoktól Grönlandig vezető útvonal leírása:
„Először észak felé vitorlázzon az ember, a Shetland-szigetek mellett addig, amíg azok már éppen csak kivehetők teljesen tiszta látóhatáron. Azután a Feröer-szigetektől haladjunk délre, addig, hogy a víztükör a hegyek magasságának felét eltakarja. Majd Izlandtól annyira délre, amíg az ottani madarak és bálnák elkísérnek.”

A Nap helyének meghatározása két kalcit napkövel a Nap körüli koncentrikus polarizációirány-mintázat alapján. A napkőre karcolt két nyíl a napkő megfelelő irányulása esetén a Nap felé mutat (fotó: Farkas Alexandra)

„Az Alföld barbárjai”

Csongrád megye római kori emlékei

78

Felékszerezett kislány sírjának részlete
(ezüst fülbevalók, nyaklánc, ezüstfibula)

Vörös Gabriella

A szegedi Móra Ferenc Múzeum nemrégiben ismét új kiállítással örvendeztette meg a régészet iránt érdeklődő nagyközönséget. A kiállítás ötlete és megvalósulása egy újfajta kiállítási koncepciónak köszönhető, ami – úgy tűnik – meggyökerezni látszik a szegedi múzeumban, amiből olyan nagyszerű tárlatok nőttek ki, mint az egyiptomi kultúrát bemutató 2014-es vagy a római korról foglalkozó 2016-os Pompeji-kiállítás. Ennek lényege, hogy egyfajta „három az egyben” megoldással egyetlen korszakot három egymástól térben távoli, de hozzánk nagyon is közel álló terület (jelen esetben Pompeji mellett Pannónia és az alföldi Barbarikum) római korának bemutatását vállalja fel a múzeum három, a városban elszórva található kiállítóhelyén. Annak idején az egyiptomi kultúrával időben megegyező periódusban virágzó alföldi bronzkori népesség régészeti hagyatékának bemutatása kifejezetten jól sikerült, ezért várható volt, hogy a folytatás is hasonlóképpen sikeres lesz. Fogas Ottó igazgató nem kockáztatott: a szarmata kor bemutatását is a múzeum régészére, Lajkó Orsolyára bízta, aki a bronzkori kiállítás magas színvonalú megrendezésével már bizonyított. Munkatársai most Vargáné Cseh Gabriella és Paluch-Kujáni Yvett voltak.

A római korban az Alföldön megtelepedett barbár népek közül a legtöbb régészeti emléket kétségkívül a szarmaták hagyták maguk után. A 2. század elejétől egészen a szarmata népesség kb. 5. századi eltűnéséig megtalálhatók itt temetőik és településeik is. Történetük párhuzamosan futott a szomszédos római Pannóniáéval, számtalanszor érintkezett, sőt össze is fonódott azzal. A tárlat megrendezését tehát – a fenti koncepción túl – az is indokolta, hogy míg Pompeji és Pannónia jelen van a magyar közgondolkodásban, a szarmaták története és tárgyi hagyatéka, a szűkebb szakmát leszámítva, szinte teljesen ismeretlen a nagyközönség számára. Persze feltehetjük a kérdést, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága bemutatni egy olyan népet a nagyközönségnek a 21. században, amelynek még a nevét is oly kevesen ismerik. Ugyanakkor maga a kiállítás nyújt erre határozott, pozitív választ: igen, van! Mindenesetre az ötlet, hogy „csomagban” lehet megnézni három kiállítást – a szegedi múzeum főépületében, a Fekete házban és a Kass Galériában –, mindenképp jónak tűnik, hiszen így az is jó eséllyel megnézi a szarmatákról szóló kiállítást, akit eddig csak Pompeji világa csábított el a Móra Ferenc Múzeumba.

„Az Alföld barbárjai” kiállítás legnagyobb erénye, hogy nem körülményesen meg- és elmagyaráznia kar mindent, hanem érdekesen és közérthetően bemutatni egy népet és egy korszakot, leginkább a tőlük származó leletek révén. A vitrinekben rengeteg jól ismert, szakmunkákban már publikált, de számos, eddig még nyilvánosságot

Marcus Aurelius diadaloszlopának részlete

Római padlótegla Szeged belvárosából

nem kapott tárgy is szerepel. Nagyszerű dolog, hogy a nagyberuházásokat (így az M5-ös és M43-as autópályák építését) megelőző, kiterjedt ásásokon feltárt új leletek is megjelenjenek a kiállításban.

A koncepció következetes és világos, a vitrinek egymásutánja és egymásra építő elemei szépen felfűződnek a rendező régész gondolati fonálára. A legerősebb szál kétségkívül a római-szarmata kapcsolatok bemutatása, ezzel is kezdődik a kiállítás.

Két grandiózus diadaloszlop között lépünk be egy „intim térbe”, abba az egy légtérű, nagy terembe, ami otthont ad a tárlatnak. Traianus (98–117) és Marcus Aurelius (161–180) római császárok győzelmi oszlopai többet jelentenek, mint illusztrációkat vagy kiegészítő adalékokat a korszakhoz: a birodalom és a császári hatalom nyomasztó vagy épp felemelő (nézőpont kérdése) dokumentumai ezek, és azonnal nyilvánvalóvá teszik az erőviszonyokat. A spirálisan emelkedő szalagok ábrázolásain mindenütt a győztes rómaiak és a vesztes barbárok, közöttük a szarmaták jelennek meg háborús jelenetekben. A forrásokból és a leletekből kiderül azonban, hogy a kép nem ennyire egyoldalú. Már az első fontos lelet, egy 2. századi feliratos kő töredéke is ezt bizonyítja: a Lugio (a mai Dunaszekcső) és Partiscum (a mai Szeged) közötti út közös

A szarmaták főzőfazekai

(római és barbár) használatban volt, és a szarmaták lakta mai Szeged ezen az úton, amely Pannóniát Daciával (a mai Erdély területével) kötötte össze, egykor meghatározó állomás volt. A szegedi vár 19. század végi elbontása során előkerült feliratos kő, valamint a Vár utca és a Deák Ferenc utca sarkán eredeti helyzetükben talált római padlótegla ennek kétségtelen bizonyítékai.

A főként temetőkből előkerült ékszerek, terra sigillaták (római díszedények) és üvegpoharak a további bizonyítékok arra, hogy a kapcsolatok mennyire szélesek és milyen időtállóak voltak.

„Az Alföld barbárjai” – Csongrád megye római kori emlékei

A kiállítás meghatározó részlete a szarmaták kerámiakészítését és -használatát nagyszerűen illusztráló, de egyúttal a szarmaták házáit és lakókörnyezetét is jelzésekkel bemutató központi elem. Kétségtelen, hogy a szarmata kézművesség termékei közül a leghálásabb edényekkel foglalkozni, hiszen az ásatásokon ezekből kerül elő a legtöbb. Itt a főzőedényeket a kiállítás alkotói jól láthatóan elkülönítették a bravúrosan elkészített hombárokotól és a szépen díszített asztali edényektől. A kiállítás sikeréhez az orosházi múzeum egy különleges római amforával, a szarvasi múzeum pedig viseletek rekonstrukcióival járult hozzá.

Az igazi szenzációt a frissen előkerült és itt kiállított szarmata kori vastárgyak jelentik, így egy ásó, egy sarló, valamint egy zablak töredékei. Ezek, továbbá az orsógombok, a különböző kések, a ritka csonteszközök mind-mind továbbgondolkodásra sarkallnak. Bár kevés a földműveléshez, illetve állattartáshoz kapcsolható tárgyi lelet, ezek mégis jelzik, hogy a szarmata közösségek fontak, szőttek, megmunkálták a fát, a követ. Földművelő nagyállattartók voltak, ugyanúgy, mint annyi más nép is, ami megtelepedett ezen a vidéken, csak kicsit mindig másféle anyagi kultúrát kialakítva.

A kiállított tárgyak alapján a férfiakról az a benyomásunk maradhat meg, hogy kemény harcosok lehettek: méteres, nehéz kardjaik és lándzsáik alapján, míg a szarmata nők a cipőjük talpáig igazi nagybetűs NŐK voltak, ami az ékszerhasználatukból és csodálatos gyöngykészleteikből is egyértelműen kitűnik.

80

Külön öröm, hogy a természettudományok is egyre nagyobb teret kapnak a korszak kutatásában, és a természettudósok eredményei már nemcsak a szakcikkekben, hanem végre a kiállításokban is megjelenhetnek. A feltárt és természettudósok által alaposan elemzett, elszenesedett magvak a természet gabonafélékről árulkodnak (így archaikus búzafajtákról, rozsról és kölesről). A legnagyobb számban tenyésztett állatok képét pedig (többek között a szarmaták által legnagyobb arányban tartott szarvasmarha, juh és ló ábráit) a kiállítás

A kiállítás részlete

A szarmata edénművesség kiváló minőségű darabjai

„alsó” régióban elhelyezett, a közönséget aktivitásra serkentő piktogramok mögötti képecskék rejtik. Marcsik Antónia antropológiai vizsgálatainak köszönhetően a kiállításon fény derül a szarmata népeiség – a csontokon megfigyelhető nyomokat hagyó – gyakori betegségeire is. Két csontváz és a hozzájuk tartozó leletek pedig a temetkezési szokások általános és egyedi, ritka előfordulásait is jól illusztrálják.

Egy remek kiállítást láthatnak tehát Szegeden a Kass Galéria felé „tévedők”. Egy olyan kiállítást, mely végre talán felteszi a magyar közgondolkodás térképére, valahova Pompeji és Pannónia mellé, a szarmaták eddig kevésbé ismert népét is. Ők mindenesetre megérdemelnék ezt!

Gaskó Béla, a szegedi múzeum sajnós nemrégiben elhunyt tudós munkatársa húsz évvel ezelőtt pályázatot készített az állandó természettudományi kiállítás megújításához. Akkoriban már jócskán betört az interaktivitás a múzeumokba, egy kiállítást már akkor sem lehetett elképzelni 3D-s modellek, színes, lehetőleg mozgó, hangot adó elemek nélkül. Bizony a preparált rovarokat felvonultató, kitömött állatokkal operáló forgatókönyvben nem láttam túl nagy aktivitást, mint az idők szavára érzékeny, fiatal igazgató. Te, Béla – kérdeztem tőle aggódva –, mondd, EMBER nem lesz a sok holt állat között a kiállításban? Dehogynem – felelte Béla végtelen nyugalommal és meggyőződéssel –, a LÁTOGATÓ. Ezt kívánom a mostani kiállításnak is: rengeteg LÁTOGATÓ!

Hogyan lettem viking?

Tóth György

Kalandjaim a *Vikingek* című sorozat forgatásán

81

Évek óta Írországból éltem már, amikor 2012-ben tavasz végén valahogy betévedtem egy szereplőválogatásra. Bevallom őszintén, fogalmam sem volt, mi a fene az a *VIKINGS*, de egy próbát megért a dolog. Kicsivel később jött is az értesítés, hogy számítanak rám: a mai naptól kezdve ne vágassak se szakállat, se haját. Mint később kiderült, hórihorgas alkatomnak és hosszú hajamnak köszönhetően katona lettem a világ jelenleg egyik legmenőbb történelmi sorozatában.

Az első évad előkészületei során rőt szakállú, tejfehér és szeplős bőrű írek vettek körül mindenütt. Vigyorogtam is, amikor először rám is ugyanolyan hévvel kezdték el a sminkes lányok felvinni a műkoszréteget, lévén, hogy az írekhez képest én szinte fekete voltam, mivel csak egy héttel előtte értem vissza Spanyolországból. A nyár végi egynapos „kiképzőtáborban” két csapatra osztottak bennünket, majd bőszen

Saxonnak lenni sux

Amióta világsiker lett a sorozat, rengetegen csillogó szemmel lelkendeznek nekem, amikor megtudják, hogy statisztálok benne: „Aaaaah, az mennyire jó és érdekes lehet!”

Ha három szóval kellene válaszolnom nekik: hát nem az. Mármint nem jó és nem érdekes ugyanazt csinálni újra és újra...A negyedik évad második felét forgattuk épp, amikor volt egy nap, hogy 28-szor kellett le-, majd fel-

és az időnként lehorzolt ujjaink ellenére is igen jókedvűen gyakoroltuk a pajzsfalat, illetve a kardok és a csatabárdok lengetését. A nap végen közölték velünk, hogy a másik csapatból kerülnek ki a vikingek, a mi csapatunkból pedig a saxonok, azaz a szászok.

rohan-
ni egy dombon.
Mindezt persze úgy kell elképzelni, hogy több száz ember több mint tíz csoportban különböző időpontban és irányban szalad, harcol és hal meg, úgy hogy a közöttük bolyongó kamerának minél mozgalmasabb látványt nyújtsonak. Aznap délutánra nálunk csak szerencsésebb csoportok voltak, ugyanis a miénkben 12 ember kezdte el a felvételeket, de csak 3-an maradtunk a végére... A tetejébe, ha a te csapatod veszít, akkor többnyire meg is kell „halni”, ami akkor igen kellemetlen, amikor épp egész nap esett (itt, Írországból ez azért előfordul). Ilyenkor figyelni kell rá, hogy ugyanabba a pocsollyába halj bele mindig; nem melleleg lehetőleg kényelmesen, mert sosem tudhatod, meddig fogod élvezni a kellemes heverészést a jég hideg vízben. Van, amikor el kell (lehet) menekülni,

de az meg azért strapás, mert tuti, hogy legalább 8-10 alkalommal kell majd újra felvenni a jelenetet, így a végén a „menekülésed” már inkább csak erőtlen kocogásnak tűnik. A tetejében az utolsó két forgatási évben már csak decemberben volt egy-egy hónapos szünetünk. Szóval akárki is mondja, hogy Írországban nincs is igazán hideg, annak tudnám tanácsolni, hogy jöjjön el egy picit a hegyekbe viking kosztümben reggeltől estig, azután majd ismét átbeszéljük az álláspontját. Persze csak akkor, ha az állandó szél miatt esetleg halljuk majd egymás hangját, mert ugye fújni aztán mindig fúj.

82

Egy átlagos nap

Általában már 5 és 6 között rajta kell lenni a városközpontból induló buszon, amit a stáb biztosít, ami

azt is jelenti persze, hogy hajnali 4 előtt kelsz. Persze ha van saját autód, akkor jöhetsz egyenesen is a forgatási helyszínre. Sok szerencsét ugyanakkor ahhoz, hogy megtaláld azt a térképeken nem is jelzett kis utakon át. Az ír humor különös megnyilvánulása, amikor ezekre a nehezen járható utakra 80-as, néha pedig 100-as korlátozó táblát tesznek ki.

A busz általában napfelkelte éri oda, így a felkelő nap romantikus fényében kígyóznak a csipás, álmos, torzonborz alakok. A bejelentkezésnél közlik veled, ki leszel ma (viking, szász vagy valami más), majd sorban állás: kosztüm, reggeli, smink, frizura, fegyverraktár. Ezt újabb sorban állás követi: ellenőrzés, hogy a kosztüm, műkosz, művér rendben van-e, és nem lóg-e ki a tetkód, piros csíkos alsógatyád és így tovább. Az első kellemes 2-3 óra tehát várakozással és sorban állással telik. Fontos: beöltözés előtt intézd el a kávé, cigi, kaki mesterhármast (ha egyiket-másikat nem műveled a háromból, ha idekerülsz, majd idővel úgyis fogod), mert előfordulhat, hogy később problémáid lesznek a vetkőzéssel vagy üléssel.

A kosztüm nagyon fontos egyébként. Nem a „kameraszajhák” remek külsejére gondolok (ők azok, akik úgy helyezkednek mindig, hogy minden felvételen rajta legyenek, hogy azután az utómunkás technikusok szitkozódva vagdossák ki őket; majd csodálkoznak, hogy legközelebb már nem hívják őket),

hanem a kényelmességére. Nekem az első évad során viselt vastag szász marhabőr mellpáncél okozta a legtöbb gyötrelmet: állandó véraláfutásokat a kulcscsonton, illetve nettó veszélyt a nyakamnak, amikor megpróbáltam benne leülni. Szóval nagyon fontos, hogy tudj mozogni a ruhában, de a legfontosabb, hogy

használd saját bakancsot! Olyan lábbelit, ami nem papírtalpú, csúszós vagy eleve vizes tegnapról, esetleg más taposta félre korábban. A jó cipő olyan komfortérzetet biztosít az elkövetkezendő 10–14 órára, ami alapvetően meghatározza majd a napod.

A hosszú sorban állások után kihajtanak benneteket a forgatási helyszínre, ahol újabb hosszú várakozás következik, közben esetleg elmondják, hogy mi lesz a mai felvétel története/háttere, vagy éppen nem. A várakozás óráit mindenki másképp próbálja elütni: fegyverlopás, műanyag üvegek, faágak, madzagok egymásra kötözése, gombagyűjtés, alvás, léggitározás vagy a tegnap esti meccs, esetleg az időjárás szakértő megvitatása. De a sorozatról is mennek a pletykák, például, hogy Katheryn (Lagertha) Winnick azért nem öregszik, mert a szerződésében ezt előre kikötötte.

Majd végre kiválasztanak a vikingek hadából, közlik veled, mit fogsz csinálni, azután lecseréltetik a pajzsod/kosztümöd az ellenfél kosztümjére/fegyverére, majd vissza ismét. Előbb odaállítanak a főszereplő mellé mint testőrt, majd elküldenek, mert túl felismerhető/alacsony/magas vagy. Vagy éppen mert sapka van rajtad (nyuszika)?! De ez már végre nem csak a várakozás, hiszen forog a film! A felvétel során – a fentiek után nem meglepő módon – már eléggé vérszomjas arccal menetelsz a hatodik sorban a dombra, hogy a lesben álló ellenfél rád támadhasson. Odin igaz fiaként túl büszke vagy meghalni, ezért az első 10 alkalommal menekülsz az életedért, és amikor

itt ezeket hívjuk fogpiszkálóknak). Ha ő találta meg az elhagyott fegyverüket, akkor ordít egyet velük, majd visszaadja nekik, ha nem, akkor tovább ordít, majd ad valami jóval kényelmetlenebb fegyvert. Ugyanígy gutaütés közeli állapotba kerül, ha eltöröd a rád bízott darabot, így próbálsz elkerülni ezeket a helyzeteket. Nem is csak a szóbeszéd miatt – hogy már az IRA-nak is raktárosa volt –, de egyébként is, mivel szimpatikus figura, és jó vele jóban lenni, mert különben legközelebb egy zászló+kard+pajzs kombinációt kapsz, ami szívás.

visz-sz a v o -
nuló t parancsol-
nak, akkor újra! Majd azon

kapod magad, hogy már az első sorban állsz, de mielőtt eltűnődhetnél, hogy hol

is vannak a többiek, megjön az ebéd! A fegyvermester teljes terepmintás katonai hacukában, mint egy kaméleonba oltott keselyű köröz körülöttetek, csak a vörös feje és kidülledő erei árulják el, amikor azt ordítja, hogy ne hagyd hátra a felszerelésedet, majd bosszúsomjas vigyorral szedegeti össze az újoncok által mégis csak elhagyott darabokat.

Az ebéd általában véve egy igen kellemes dolog, ülsz a pajzsodon (na, végre haszna is van, nem csak cipelni kell!), és élvezed a kilátást. Csodaszép helyeket találnak általában a Wicklow-hegységben. Az ebéd tehát egy élmény, többnyire be is tudod fejezni, de azért gondoskodnak arról is, hogy még véletlenül se lustulj el, hiszen mihelyst lenyelted az utolsó falatot, már kedvesen terelnek is vissza a tetthelyre, mielőtt az emésztés folyamata túlságosan elvenne a harciasságodból. A tömegben azért ilyenkor persze repkednek az F betűvel kezdődő, nem éppen finomkodó szavak.

Mivel belátják, hogy gyors energialöketre van szükséged, osztanak némi édességnek csúfolt energiabombát, amitől a be- és kimeneti nyílásaid is beragadnak, így már nem is morogsz, csak a karamellt próbálsz kipiszkálni a fogadból, amivel jól el is foglalod magad a következő fél órára. Közben a fegyvermester verbálisan kivégez pár újoncot, amiért nincs meg a pajzsuk/dárdájuk/sisakjuk/kardjuk/baltájuk/fogpiszkálójuk (a pajzsszűzek miniatűr baltát kapnak,

itt ezeket hívjuk fogpiszkálóknak). Ha ő találta meg az elhagyott fegyverüket, akkor ordít egyet velük, majd visszaadja nekik, ha nem, akkor tovább ordít, majd ad valami jóval kényelmetlenebb fegyvert. Ugyanígy gutaütés közeli állapotba kerül, ha eltöröd a rád bízott darabot, így próbálsz elkerülni ezeket a helyzeteket. Nem is csak a szóbeszéd miatt – hogy már az IRA-nak is raktárosa volt –, de egyébként is, mivel szimpatikus figura, és jó vele jóban lenni, mert különben legközelebb egy zászló+kard+pajzs kombinációt kapsz, ami szívás.

Közben lemegy egy jelenet felvétele is, ahol, ha szerencséd volt, akkor nem is volt rád szükség. Amikor sötétedni kezd, már mindenki a kitelepülési központ felé tekinget. Persze nem ok nélkül. Még engem is meglep, hogy miképp sikerül egyes egyedeknek 15 perc alatt a forgatási helyszínről a kiiratkozási asztalhoz érni leadott felszereléssel, átöltözve, kávéval, megtekert cigarettával a kézben?! Nagy boldogság, kellemes fáradtság és igen kellemetlen szagok lengik be a gyorsan megtelző buszokat hazafele. Még röpké két óra, és már otthon is vagy, s csak remélheted, hogy talán lesz három olyan perc az egész napos melóból, ami aztán valóban bekerülhet a sorozat valamelyik részébe. Ebben a reménytelen tudatban fekszel le, úgy, hogy csak bizakodhatsz, hogy nem késed le a másnap hajnali 4 órás kelést sem, mert végül is jó ez a szakállas társaság, és vikingnek lenni azért mégiscsak menő.

◇ ◇ ◇

SKÅL!

Rövid hírek ..

84

Visby városa (Gotland, Svédország) egykor a Hanza-városokhoz tartozott, azonban a 14. századra egykori kiemelkedő szerepe letűnően volt. 1361-ben IV. Valdemár dán király úgy döntött, hogy országához csatolja Visbyt, ezért egy 2500 fős sereget küldött a városhoz. Kb. 1800 helyi lakos (főként földműves) vette fel a harcot a dán sereggel. A tapasztalt támadók a város falai előtt gyakorlatilag megsemmisítették a helyi erőket, melyek közül 1700-an maradtak a csatatéren. Tetemeiket tömegsírokba dobták. Nemrégiben régészeti feltárások során mintegy 1188 maradványt sikerült azonosítani, melyeken jól megfigyelhetőek a fegyverek okozta sérülések: főként nyílhegyek, kardok és csatacsákányok okozta nyomok. Érdekes, hogy rengeteg páncéldarabot is sikerült találni, ezeket sok esetben le sem húzták az elhunytól.

Egy gotlandi csata régészeti nyomai

Vaskori vírus nyomai Németországban

Heuneburg (Németország) vaskori erődítés közelében, egy vaskori halomsír feltárása során, a temetkezés mellett egy érdekes edényt találtak. Az edény tartalmának elemzése nem várt eredményt hozott. A laboreredmények különböző proteinek maradványait mutatták, melyek emberi vérhez és szervekhez köthetők. A legérdekesebb proteinek azonban a krími-kongói vérzéses láz vírusához tartozhattak. Ezt a vírust kullancsok terjesztik, de fertőzött állat feldolgozása során is átterülhet az emberre. A Kr. e. 600 és 450 között elhunyt előkelőséggel is valószínűleg ez a kór végzett, azonban korabeli járványról egyelőre nincs adatunk.

Vízvezeték cseréje közben bukkantak rá egy női sírra Szarvason. A jobb oldalán, zsugorított pozícióban fekvő váz egy részét a korábbi földmunkák már elpusztították. A Tessedik Sámuel Múzeum munkatársai rövid időn belül feltárták a sír érintetlen részét is. A csontok mellett 3 spondylus kagylóból (ezek a Földközi-tengerben élnek) faragott gyöngyöt találtak. Bár edénymelléklet nem került elő, az mégis jól keltezi a sírt, hogy a koponyán vörös festék nyomait figyelték meg, amelynek használata a Körös-vidéken az újkőkor késői szakaszában volt általános szokás.

7000 éves újkőkori sír Szarvason

..... a világból

Bácsmegei Gábor

A
római kori

Vindonissa (a mai Windisch közelében) katonai táborában feltárások zajlanak. Az egyik épen feltárt főzőedényben – égett állatcsontok mellett – 22 darab római mécseszt találtak, melyekben egy-egy érme is volt. A mécseseken változatos díszítések és alakok láthatók, többek között a Hold istennője, Luna, de oroszlánok és egy gladiátor is. A bronzérméket Kr. u. 66–67-ben verték. Hasonló jelenség mindeddig még nem került elő, így a régészeknek csak feltételezéseik vannak erről a nem mindennapi leletegyüttesről.

Rejtélyes római kori mécsesek Svájcban

85

7000 éves környezetszennyezés

Wadi-Faynan

patakja mentén (Dél-

Jordániában) Kr. e. 5000 körül élő

közösségek élénk rézfeldolgozással is foglalkozhattak. Számtalan kisebb gödröt, igen kezdetleges kohót találtak a régészek, ahol a rézolvastás történhetett. A fémfeldolgozás során a réz bekerült a patak medrébe is, ahol felhalmozódhatott. A réz koncentrációja jóval magasabb mind a jégkori, mind a későbbi rétegekből vett mintákénál. Egyelőre nem találtak emberi maradványokat a környéken, így még nem lehet vizsgálni a szennyezés hatásait az egykori helyilakosságon.

Górzycza

(Nyugat-Lengyelország)

közelében, egy középkori temető feltárása során 3 különleges sírt találtak a régészek. Mindhárom sírban néhány csigolyán egy-egy apró, szabályos lyuk volt megfigyelhető, melyet egy hegyes tárgy (talán szög) okozott, amivel átszúrták a testet. Megelőzve a sírokból való kikélest az egyik férfit lefejezték, egy nőnek eltörték a térdeit, míg a másik férfi fejét nagyobb kövek közé szorították a sírban. Az első két esetben az elhunytak gerincbetegekben szenvedtek, mely erős görbülettel járt. Nem zárható ki az sem tehát, hogy épp ez a betegség járult hozzá ahhoz, hogy a közösség még holtukban is fenyegetésnek érezze őket.

Lengyel „vámírsírok” a középkorból

Kori és Heka romjainál (Oszaka prefektúra, Japán), az úgynevezett Yayoi kultúra időszakából (Kr. e. 300–Kr. u. 300) származó agyagbabát találtak. Az 5,9 cm magas, 3 cm széles baba épségben került elő, szemeit, száját és füleit apró lyukakkal ábrázolták. A cilindrikus testen nincsenek jelezve a végtagok, mégis szilárdan áll a lapos aljon. A lelet érdekessége, hogy ez az első ilyen lelet az egész prefektúrából, ráadásul teljesen épen került elő.

2000 éves agyagbaba Japánban

300 éves eltűnés megoldva?

Philip Christoph Königsmark svéd grófot 1694 júliusában látták utoljára. A gróf a német Sophie Dorothea von Braunschweig und Lüneburg hercegnőnek udvarolt, aki boldogtalan házasságban élt Georg Ludwig hannoveri választófejedelemmel. 1694-ben a gróf meg akarta szöktetni a hercegnőt, és megjelent a hannoveri Leineschlossban, azonban soha többet nem látták. 2016. augusztus 11-én, a kastély renoválása közben a munkások egy csontvázra bukkantak, amelyről megállapították, hogy néhány száz éves. A Göttingeni Egyetem munkatársai DNS-vizsgálatokkal szeretnék bizonyítani, hogy a gróf maradványait találták meg. A hercegnőt az affér után száműzte férje, aki később I. György néven Anglia királya lett.

A Szegedi Tudományegyetem munkatársai idén nyáron folytatták a 2014-ben megkezdett régészeti feltárásokat a dombóvári Gólyavárban. A középkori várat a Csák nemzetségből származó Dombai család tagjai építették a 14–15. század fordulóján. A 16. század közepén nem sokkal a család kihalása után a többször átépített, reprezentatív várkastélyt az oszmán hadak elfoglalták és végvárként használták. A török kiűzése után a vár Esterházy Pál herceg birtokába került, de nem sokkal később, 1702-ben lerombolták. Az ideai ásítás során a Zsigmond-korban épült déli palotaszárny és annak környezete került feltárára. Az építészeti részletek mellett további értékes leletek is előkerültek: arany fülbevaló, az egyik latrinaaknából egy majdnem teljesen ép bronzfüstölő, Allah feliratú amulett stb.

Várfeltárás Dombóváron

METALL 5
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft

Szeged, Brüsszeli krt. 19
Tel.: 62/470-310

Szeged, Pulz u. 33. sz. alatt
Tel.: 62/553-351

METALL 5
STOKE
VILLAMOSÁGI SZAKÜZLET

A Barát Papír Kft. a Xerox Magyarország hivatalos disztribútora.

Magyarországon az egyik legnagyobb naptár választék.

BARÁT PAPÍR KFT.

Szeged, Irinyi János u. 1.
Budapest, Károlyi Sándor u. 154/A
Békéscsaba, Illésházi u. 5-7.
Tatabánya, Tavaszmező u. 2.

www.barat.hu

Gerilla Gourmet
Bemutatója

SZEGEDI PAPRIKA SHOW ÉS Chili Weekend

Széchenyi tér, 2017. október 13-14-15.

A szegedi paprika évszázados hagyományai az újgenerációs chili manufaktúrák és street food kiállítók extravagáns ízvilágával ötvözve.

starlightmarketing.hu | info@starlightmarketing.hu

Tel.: 06 30 194 1299 | 06 30 929 8409

A HISTORY CSATORNA VIKINGJEI

A T É V É S O R O Z A T E G Y R É G É S Z S Z E M É V E L

88

Ragnar Lothbrok hosszúhajói (The History Channel©2016)

Ragnar Lothbrok (Travis Fimmel) harci öltözkéjében (The History Channel©2016)

Aethelwulf wessexi herceg (Moe Dunford) és reneszánsz kori sisakot viselő katonája kémlelik az ellenséget (The History Channel©2016)

V I K I N G S

A Vikingek sorozat plakátja (The History Channel©2016)

Michael Hirst nagy népszerűségnek örvendő történelmi sorozata, a *Vikingek* kapcsán – mely, amint a címe is mutatja a „viking kor” főbb eseményeit és legfontosabb szereplőinek életét dolgozza fel – számos néző fejében él az az elképzelés, miszerint a széria a lehető legkorhűbben próbálja visszaadni az említett periódus viszonyait és látványvilágát. Az autentikusságot a sorozat készítői is igyekeznek a velük készült interjúkban kihangsúlyozni, azonban, ha részletesebben is megvizsgáljuk a képernyőn látottakat, kiderül, hogy a történelmi és a régészeti hitelesség azért hagy némi kívánnivalót maga után...

A legelső dolog, amit érdemes a *Vikingekkel* kapcsolatban megemlíteni, az maga a sorozat címe. A *viking* kifejezés használatával ugyanis a sorozat igencsak „bőkezűen” bánik, szinte népnévként használja a korabeli skandinávokra, a legkisebb gyermekektől egészen az aggastyánokig. A szó ugyanakkor valójában csak egy bizonyos foglalkozást, a „tengeri fosztogatót” jelölte. Ez kicsit olyan, mintha a mai modern társadalmunkat egy sztárszakma alapján definiálnánk, és mindenkit színésznek vagy úrhajósnak hívnánk, holott sokaknak nem ez a foglalkozása. A sorozatban feltűnő valódi történelmi személyek döntő többsége magát nagy valószínűséggel nem vikingnek, hanem dánnak nevezte. De tekintve, hogy a közbeszédben milyen mélyen rögzült a viking kifejezés és mögöttes tartalma, ezen nem érdemes csodálkozni.

A történelmi pontatlanságok azonban nemcsak a sorozat címében érhetőek tetten. Így a sorozat főszereplője, Ragnar Lothbrok („Szőrösnadrágú Ragnar”) – akinek létezése valójában máig sem bizonyított – feltehetően egy félig mitikus 9. századi dán hős lehetett, akinek az alakja igazából a legendák homályába vész. Egyes történészek szerint a később élt középkori szerzők alkották meg több híres uralkodó és hadvezér személyének összeolvasztásával.

A sorozatban a főszereplő, Ragnar faluját Kattegatnak hívják. A viking korból ilyen nevű településről nincs tudomásunk. Kattegat a valóságban a Dániát Svédországtól elválasztó tengerszoros elnevezése, eredetileg „macskakaput” jelent.

A sorozat nyitó részéből az is kiderül, hogy a Kattegatban élők nem tudnak az Északi-tenger nyugati végénél elterülő Anglia létezéséről (vagy legalábbis bizonytalanok benne), ezért egy keletre, a Baltikum irányába vezető katonai akciót támogatnak inkább. Történelmi és földrajzi ismereteinkből kiindulva ezzel kapcsolatban azonban több probléma is felmerül. Egyrészt a Baltikum és a Brit-szigetek Dániától körülbelül ugyanolyan távolságra helyezkednek el, másrészt Anglia és Skandinávia lakosai között már a késő római kortól igen szorosak voltak a kapcsolatok, hiszen az angolszászok ősei is Dániából vándoroltak át a Brit-szigetekre az 5. században. Számos régészeti bizonyítékunk jelzi ezeket a szoros kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokat; ilyenek például a Vendel-kori (6–8.

A viking kifejezés eredetére több elmélet létezik. Az egyik legelfogadottabb nézet az óészaki *vikingr* szóból eredezteti, amelynek jelentése „valaki, aki egy kis öbölből (*vík*) jön”.

Jól felszerelt viking harcos rekonstrukciós rajza. Ragnar Lothbrok így nézhetett ki a valóságban

századi) díszsisakok, melyek angliai és skandináv temetkezésekből is előkerültek.

A sorozatban kronológiai pontatlanságok is szép számmal fordulnak elő. A szériában a „viking kor” kezdetét (793) kijelölő történelmi eseményt, a Brit-szigeteken található lindisfarnei kolostor kifosztását és Párizs vikingek általi ostromát is Ragnar Lothbrok vezeti. A két esemény között a valóságban azonban 52 év telt el. Még a ma várható életkorok mellett is nehéz elképzelni, hogy ugyanaz a személy vezethette volna mindkét támadást.

Ugyancsak túlzó ötlet volt, amikor a normann Rollo (aki a sorozatban Ragnar testvére, miközben a valóságban egy évszázaddal később élt, mint az egyébként is valódi történelmi személyiségnek csak bizonytalanul tartható Ragnar Lothbrok) úgy nyerte el a frankok bizalmát, hogy le-mészároltatta az összes saját harcosát. Jobban belegondolva, ezek után semmi sem akadályozta volna meg, hogy a frankok az így veszélytelenné vált viking vezérrel is végezzenek.

De a sorozatból megismerhetjük a valóban élt norvég Széphajú Haraldot is, aki szövetséget köt Ragnarral, hogy vele tarthasson kalandozásai során. Harald fő célja azonban a valóságban ezzel szemben az volt, hogy az egyesített Norvégia királya legyen. Joggal tehetnénk fel a kérdést, hogy ha országa trónjára vágyik, akkor miért ment volna el frank földre, majd később a Földközi-tenger partvidékére hadakozni.

Több harci jelenetben is láthatjuk, hogy a vikingek soraiban nők, úgynevezett *pajzsszűzek* is harcolnak; ilyen „pajzsszűz” az egyik főszereplő, Lagertha is. Az északi harcos nők létezése régészeti bizonyítékok hiányában a mai napig kérdéses. Ha a viking harcosok között valóban sok ilyen nő lett volna, arról bizonyára több kortárs forrás is beszámolt volna.

Michael Hirst a történet írásakor nyilvánvalóan több hiteles történelmi és régészeti információt is felhasznált a vikingekkel kapcsolatban, ám ezeket meglehetősen szabadon kezelte. Ilyen például a kora középkori skandinávok messzire nyúló kapcsolatrendszere, melynek számos régészeti

I. (Széphajú) Harald Norvégia első királya volt. Története szerint egy leánykérés feltételként határozta el, hogy egyesíti Norvégiát. Beszédés (és egyben cinikus) jelzője is innen jön: megfogadta, hogy addig nem vágja és fésűli a haját, amíg meg nem szerzi az országa feletti hatalmat. Arról, hogy távoli földeken fosztogatót volna, egyáltalán nem írnak a források.

bizonyítéka van, legyen szó a dániai Tissø mellől előkerült bizánci tisztségviselő ólompecsétjéről, a Svédországból több helyről is ismert arab *dirhem*ekről (azaz középkori arab ezüstpénzekről) vagy a Helgö szigeten felfedezett Észak-Indiából származó bronz Buddha-szobrocskáról. Hirst ez utóbbiból kiindulva találhatta ki Yidu karakterét is, aki a sorozat szerint egy Kattegatban feltűnő kínai rabszolgány. Yiduról az egyik részben az is kiderül, hogy ő valójában a kínai császár egyik lánya, akit egy hajóút során kalózok raboltak el, majd egy hosszú út végén a frankoknak adták el. Igen-csak kétséges az az elképzelés, miszerint a Kínai-tenger kalózái a 9. században behajózták volna a fél világot, csak azért, hogy egy értékes rabszolgát egy olyan távoli országban adhasanak el, amelyről jó eséllyel nem is hallottak.

A sorozat történeti hitelessége tehát néhol gyenge lábakon áll, miközben régészeti szempontból is vannak igen nehezen magyarázható dolgok benne. Így gondok vannak a kosztümökkel és a fegyverekkel is. Míg az utóbbiak között időnként valóban felbukkannak régészeti leletek hiteles másolatai (egyes kardok, pajzsok stb. valóban hitelesek), de például a főbb szereplők fejét – néhány kivételtől eltekintve – jellemzően semmi sem védi. A sisakok mellőzése sajnos nem csak ennek a sorozatnak a „bűne”, ugyanis a történelmi filmekben szinte mindig kerülnek a fejevédők használatát, hiszen dramaturgiai szempontból fontos, hogy a nézők jól láthassák a színészek arckifejezéseit. Ha néha láthatunk is fejevédőket, azokat a vikingek ellenségei, az angolszász és frank katonák hordják. Igaz, a nyugat-európai királyságok fejlettebb és szervezettebb hadseregekkel rendelkeztek akkortájt, az azonban teljességgel anakronisztikus, hogy az angolszászok zöme egy közel hatszáz évvel később, a 16. században megjelent tarajos, úgynevezett *burgonet* típusú sisakot visel.

Különösen kidomborodik a hitelesség kérdése a szereplők ruházatával kapcsolatban, a kosztümök döntő többsége ugyanis kétségtelenül a fantázia szüleménye. Több forrásból is

A skandináv folklórban, sagákban és legendás történetekben előforduló harcos nőket egyébként valóban pajzszüzeknek nevezték. Ugyan a kora középkori Skandináviában a nők több joggal rendelkeztek, mint a keresztény Európában, harcban való részvételük a kevés régészeti és történelmi bizonyíték tükrében feltehetőleg igen ritkán fordulhatott elő.

(régészeti leletek és ábrázolások) rendelkezünk olyan információkkal, amelyek alapján egészen precíz képünk van arról, hogy a 8–9. századi Skandinávia lakói valójában milyen ruhákat hordtak. Ehhez képest a sorozatban időnként olyan ruhaköltemények is felbukkannak, amelyeket manapság talán egy-egy divatbemutatón lehet csak látni, de bő ezer évvel ezelőtt senki sem hordott ilyeneket. Így a szereplők kreált harci öltözékei sem sok védelmi értékkel bírnak. Az egyik főszereplő, Ragnar Lothbrok védőfelszerelése például egyfajta ujjatlan bőrmellény, melyre ötletszerűen vannak különálló fémkarikák erősítve; Floki, a hajóács pedig a csatajeleneteknél egy vékony bőrszíjából fonott öltözetet visel. Egy viking hadvezér felszerelése a valóságban teljesen más lehetett. Egy összefüggő, egymásba kapcsolódó, szegecselts láncszemekből álló páncélinget hordhatott, vaslemezekből álló, fémpántokkal összefogott sisakkal kiegészítve.

A sort hosszasan lehetne még folytatni, de igazságtalan lenne csak a negatívumokat kiemelni a *Viking*ekkel kapcsolatban. Egyrészt teljesen korhű és száz százaléig hiteles történelmi filmet vagy sorozatot lehetetlen készíteni. S ha lehetne is, az korántsem biztos, hogy a nagyközönség számára is élvezhető lenne. Egy interjúban maga Hirst is megemlítette, hogy a *Viking*ek készítésénél engedményeket kellett tennie, hiszen „senki sem tudja biztosan, hogy mi történt a sötét középkorban”. De nem lehet elvitatni a sorozat szerepét abban, hogy nézők millióit tette jól megírt karaktereivel, remek színészeivel és látványos csatajeleneteivel e különösen izgalmas időszak rajongójává. Bár a sorozat mellényúlásainak nagy része pont olyan tévedés, amelyet az alkotókkal együttműködő történészek és régészek könnyedén korrigálhatnának, némi utánaolvasással ezt a nézők maguk is megtehetik. Szóval, a sorozatot csak ajánlhatjuk mindenkinek!

Lagertha (Katheryn Winnick) a pajzszüzekkel gyakorol (The History Channel©2016)

Rollo (Clive Standen). Kevésbé valószínű, hogy a vikingek félméztelenül vonultak csatába (The History Channel©2016)

Floki, a hajóács (Gustaf Skarsgård) gyilkosság miatt fogságba került (The History Channel©2016)

HŐSÖK HAT HÍRÓN

A viking melál zene

Szűcs Melinda

91

A történelem nagy eseményei, legendás alakjai és egykor volt népei mindig is bőséges témaválasztékkal szolgáltak a művészeknek, legyen szó képzőművészeti vagy irodalmi alkotásokról avagy zenei darabokról. Nem képeznek kivételt ez alól a vikingek sem, akiknek nem csupán a történelmi emlékezetben, az írott forrásokban vagy a régészeti leletegyüttesekben maradt fenn nyomuk.

Mindenki fejében él a kép a szakállas, nagydarab bárharcos férfiakról, rettenthetetlen fegyveres asszonyaikról, s a félelmetes sárkányos orrdíszsel ékített hajóikról, amik a ködből előszva keltének félelmet a szívekben. Ezeknek a történelmi toposzoknak széles körű elterjedésében nagy szerepet játszanak éppúgy a klasszikus zeneművészet nagyjai, mint a modern idők zeneszerzői. Az évszázadok múlásával a zene egyre jelentősebb szerepet játszott az emberek életében. A technika fejlődé-

Peter Nikolai Arbo norvég festőművész a *Valkür* című képe

sével nemcsak a hangszerek kínálata és a belőlük előcsalható hangok lettek változatosabbak és sokszínűbbek, de a zenét hallgató emberek száma is jelentősen megugrott. Alig több mint száz éve kizárólag az élő zene volt elérhető mindenki számára, mára már nem csupán minden háztartásban, de majd' minden zsebben ott lapul egy eszköz, amivel zenét tudunk hallgatni. Ez a rohamos fejlődés, valamint a társadalmi változások kihatottak a zenei műfajokra is, színebbé vált a paletta, rengeteg új stílus és zenei irányzat jelent meg.

A stílusok változatossá válása jól követhető a rockzenei irányzatokon keresztül is. A korai rock and rollból

A legismertebb klasszikus zeneszerző, aki a 19. században előszeretettel nyúlt a germán és skandináv mitológia elemeihez, Richard Wagner volt. Míg korai operái főleg regényeken és színdarabokon alapulnak, pályája nagyobbik részében középkori mondák és eposzok ihlették műveit. Felhasználta többek között a 13. századi *Lohengrin*- és *Parsifal*-eposzt is, de egyik legmonumentálisabb művét, a *Nibelung gyűrűje* zenedrámái tetralógiát germán és skandináv mítoszokra és népmesékre alapozva írta meg. Ebbe a ciklusba összesen 4 opera tartozik: *A Rajna kincse*, *A walkür*, *a Siegfried* és *Az istenek alkonya*. Érdekesség, hogy e művek esetében mind a szöveggönyvet, mind a zenét maga Wagner írta. A szöveggönyv megalkotásához az alapokat az 1755-ben felfedezett *Nibelungenlied* („Nibelung-ének”) adta, amelyet német nemzeti eposzá emeltek. De Wagner feldolgozta a 13. századi *Völsunga sagát* és az *Edda-énekeket* is. Az operaciklus legismertebb részlete *A walkürök lovaglása*, amely több ismert filmben (pl. *Apokalipszis most*) és reklámokban is feltűnik.

Richard Wagner

mára már nagyjából 200 különböző irányzat jött létre alig fél évszázad alatt. Érdekes színfoltjai a palettának azok a műfajok, amelyek témáikban és hangulatukban történelmi korokat idéznek fel. Gyakran nemcsak a zene eszközeit használva, de színpadi elemekkel, valamint performance-okkal is erősítve karakterüket. Ebbe a kategóriába tartozik a viking metál zene is.

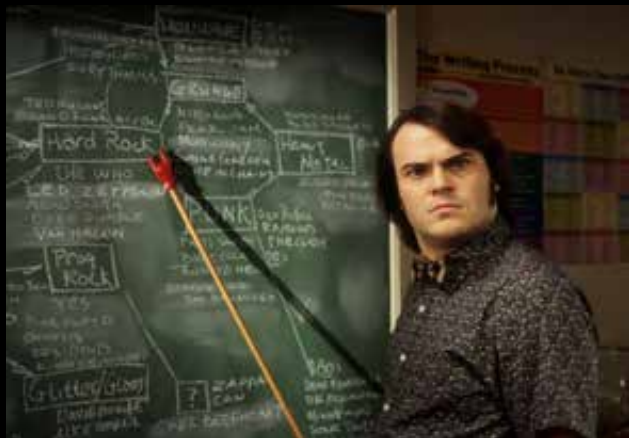
A zenei szakírók gyakran sorolják a viking metált a pagan („pogány”) metál stílus alá, amelynek fő jellemzője, hogy egy régió kereszténység előtti világát idézi meg dalszövegeiben és dallamvilágában. A témavariánsok közül a „viking jellegűek” mellett a legnépszerűbbek a kelták, valamint a szlávok mitológiai és történelmi jegyeinek felhasználásával készülnek. A viking metált rokonítják még a folk metállal is. Ez az irányzat alapvetően egy-egy nép népzenejét vegyíti a rock- és metálzenei alapokkal.

A viking metál stílus születését 1990-re tehetjük, ugyanis ebben az évben jelent meg a Bathory, a black metal úttörőjének számító svéd együttes *Hammerheart* című albuma. Ezen korábbi korongjaiktól eltérően a sátánista dalszöve-

nekarok, de főleg azoknál a népeknél örvend népszerűségnek, amelyek viking ősökkel büszkélkedhetnek. Jelenleg összességében 400-nál is több viking metál zenét játszó bandát tartanak számon. A ma nemzetközileg elismert együttesek főleg a 1990-es években alakultak, de a stílus népszerűsége máig töretlen.

A zenei hangzás szempontjából igen változatos műfaj klasszikusan a black metal jegyeit hordozza, de vannak ettől markánsan eltérő melodic death metalt játszó bandák is.

A hagyományos rockzenében használtos hangszerek mellett gyakran jelenik meg a hegedű, a furulya, illetve különböző népi hangszerek és kórusok. A billentyűs hangszerek nagy szerepet játszanak a hangulat megteremtésében, amely gyakran rideg, súlyos és sötét, jellemzője a teatralitás. E bandák nemcsak zenéjükben, de lemezborítóik megjelenésében, színpadi látványvilágukban is megidézik a vikingek szellemét. A viking metál együttesek gyakorta jelennek meg viking hagyományörző viseletben.

A death metal extrém metálműfaj, amely a trash metalból alakult ki. Jellemzőek rá a mélyebbre hangolt gitárok, torzított disszonáns riffek, gyors és intenzív dob-témák, valamint a mélyhangú, hörgő énekhang. Ez a műfaj gyakran keveredik más stílusokkal, így igen változatos mind zeneileg, mind a dalszövegek témáit nézve.

➤ Egy kocka a *Rocksuli* című filmből (UIP-Duna film©2003)

➤ Bathory: *Hammerheart* albumborító

A black metal a heavy metal egyik irányzata, amelyre jellemző az erősen disszonáns és torz zeneszerkezet, valamint a károgó énekhangok. A dalszövegek tartalma változatos, legjellemzőbb vonása a szélsőségeség, és gyakran depresszív vagy nihilista hangulatúak.

gek helyett előtérbe került a skandináv mitológia, valamint a vikingek történelme. Innentől számítva a zenéjükben állandó elem lett ez a téma, 2004-ig, a banda feloszlásáig összesen 12 lemezt adtak ki.

A *Hammerheart* megjelenése óta a viking metál hódító útjára indult a világon, Japántól az Egyesült Államokig mindenütt alakultak ze-

Az Amon Amarth nevű banda

A grind-core extrém zenei műfaj, amely a death metalból, a hardcore punkból és más irányzatokból táplálkozik. Jellemzői a torzított és mélyre hangolt gitárok, a gyors tempó, valamint a hörgést és fejhángú visítást tartalmazó énekhang. Dalaik témái gyakran társadalmi vagy politikai üzenetet hordoznak, de jellemzőek még a horrortémák és a fekete humor használata is.

A zenekarokat összekötő közös szál leginkább a dalszövegek tartalma. Alapvetően három nagy témakör jelenik meg: az északi mitológia alakjai és történetei, idealizált harcosok és életük, valamint a viking mindennapok. Egyes zenekarok persze máshova helyezik a hangsúlyt e téren.

A melodic death metal vonalat erősíti a Magyarországon is népszerű és itthon is gyakran koncertező Amon Amarth együttes. Bár a svéd formáció 1988-ban alakult, a jelenlegi nevüket 1992-ben vették fel, és ekkor fordultak a korábbi grindcore műfaj irányából a death metal felé. Eddig összesen 11 lemezt és 2 demót adtak ki, legutolsó albumuk 2016-ban jelent meg *Jomsviking* címmel. Lemezbemutató turnéjukat Budapestre is elhozták, de pár hónappal korábban a Rockmaraton Fesztiválon, Dunaújvárosban is látványos és nagyszerű koncertet adtak. Érdekes még megemlíteni a külföldi bandák közül a norvég Enslavedet és a feröeri Týrt, amelyek jelenleg a legnagyobb népszerűségnek örvendenek a stílus követői közül.

A metálzenekarok száma egymillió főre vetítve az európai országokban

A magyar zenészek közül a Kylfingar együttes képviseli a viking metál vonalat. A jászági zenekar névválasztása igen tudatos: a kylfingar egy a keleti vikingekhez, a varégokhoz kapcsolható népcsoport, ami azonosítható a magyar korai történelemben is felbukkanó kölpényekkel. A 2012-ben alakult banda eddig egy kislemezt, valamint egy nagylemezt adott ki *Hallhatatlanok* címmel 2014-ben, jelenleg második nagylemezük megjelentetésén dolgoznak. Figyelemre méltó, hogy az északi témák mellett a Botond-mondát is feldolgozták.

A viking metál zenei stílus, mint a metálműfajok általában, viszonylag szűk rajongói réteggel rendelkezik. Ennek ellenére én bátorítanék mindenkit, hogy egy zenei kalandzás erejéig hallgasson bele egy balladába, vagy látogasson el egy koncertre. Megéri.

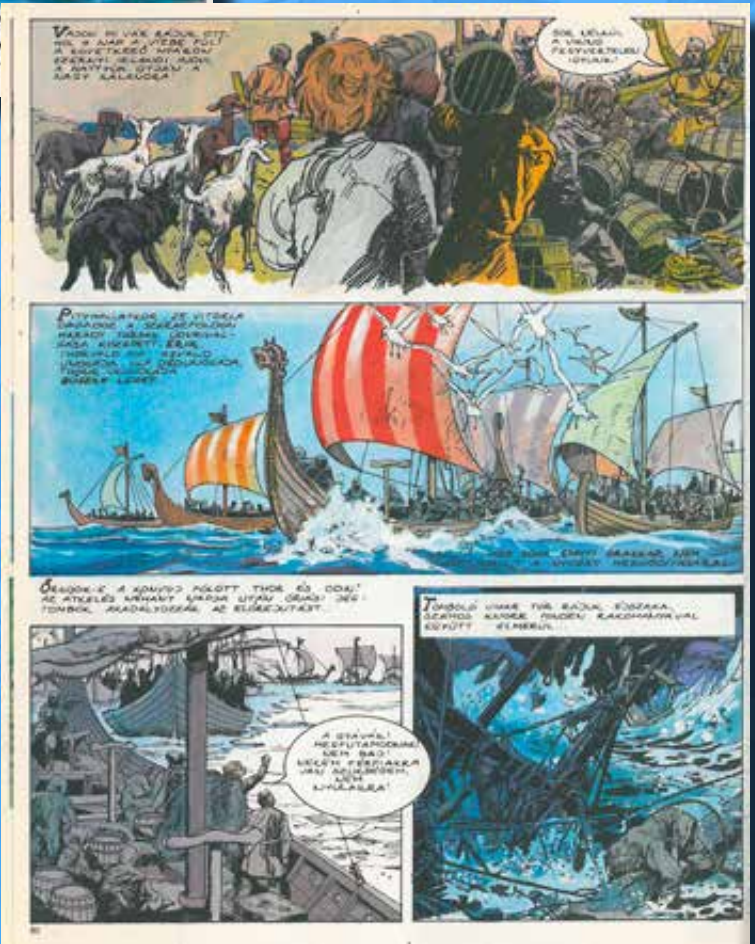

Az Amon Amarth koncertjén

A Týr

VIKING SISAK

96

A mesékben, képregényekben, filmekben és számítógépes játékokban találunk bő-
séges példát arra, hogy a vikingek „szarvas sisakot”, helyesebben, oldalt két szarvval
ellátott harci sisakot viseltek volna. A téves elképzelés gyökere a 19. századi Wag-
ner-operákra vezethető vissza. A mítosz természetesen ebben az esetben is távol áll a
valóságtól, s ezeket a sisakokat biztosan nem használták, pusztán praktikus okokból
sem (könnyen beakadhat). Annyi bizonyos, a szarvas sisakot viselő harcost tekinté-
lyessé és rettenthetetlenné tette, s ellenfeleiben félelmet kelthetett.

A mesék és legendák világába veszve készítsük el saját mitikus viking sisakunkat!

Szükséges eszközök és kellékek: ezüst-
színű és barna/csontszínű karton vagy
vastag papír, vonalzó, olló, tűzőgép vagy
ragasztó és ceruza.

Jelölj be az ezüstszerű kartonon egy 5-7
cm vastagságú sávot, majd vágd ki és is-
mételd meg ezt a folyamatot.

Az egyik ezüst kartoncsíkot mérd a fejed-
hez, hogy elegendő nagyságú legyen, s ezt
követően tűzőgéppel rögzítsd vagy ragaszd
össze. A túlnyúló, felesleges papírt vágd le.

A papírgyűrű ugyanazon oldalához il-
leszd hozzá a másik papírcsíkot úgy, hogy
ez alkossa meg a sisak ívelt felső részét. Ha
lemérted, vágd a megfelelő méretre és rö-
gzítsd a papírgyűrűhöz.

A barna vagy csontszínű kartonon rajzold
meg a két szarv körvonalát, majd vágd ki
ezeket és rögzítsd tűzőgéppel a sisak alját
képező papírcsíkhöz.

Viking rúnák

F-a	B-b	h-c	∞-d
M-e	ψ-f	X-g	N-h
l-i	↔-j	<-k	l-l
∏-m	↑-n	∩-o	h-p
R-v	h-s	↑-t	∏-u
P-vw	~~∞~~	~~A-z~~	↓-y
Υ-zx	∏-th	∩-ee	∩-ng
Υ-ea	∏-st	K-?	N-?
∅	~~∞~~		

RÚNÁK TITKA

97

Móra Ferkó a lenti rúnákat akarja megfejteni. Annyit tud róluk, hogy ezek közül az egyik Odin lándzsájának neve, a másik Thor kalapácsának neve, a harmadik a hely, ahol Odin és Thor él, a negyedik pedig Odin hollóinak nevei. A bal oldali jegyzetet felhasználva biztos eredményre lehet jutni. Segíts Ferkónak!

XNØYIR
 HNIXIYY ANIYY
 A↔∩IYIR
 FSYFR∞

Szilágyi Kata

A megfejtéseket 2017. május 10-ig a hatartalanreg@gmail.com vagy a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.) kérjük elküldeni. A rejtvény megfejtői között három tárgynyereményt sorsolunk ki!

A „Nyomozz az egyiptomi istenek után!” nevű játékunk nyertesei: Gribáné Sáfrány Beáta; Szaniszló Marcell és Réka; Szeles Tamás.

Gratulálunk!

Recept

Szilágyi Kata

98

Hasonlóan más népcsoportokhoz a vikingek számára is kiemelt fontossággal bírt a táplálkozás, amelyről azonban nagyon töredékes a fennmaradt információ. A megmaradt főzőedényeken megfigyelhető használati nyomok, azoknak úrtartalma és a szenült magvak árulkodnak arról, mit is főztek. Extrém, azonban szerencsésnek mondható esetben a testek gyomrának tartamából is lehet a táplálkozásról újabb információt szerezni.

Minden bizonnyal változatos alapanyagokból készítették ételüket, amelyeknek döntő többségét szárítással és sózással tartósították. A gyűjthető szezonális gyümölcsök, magvak és csonthéjas termékek mellett, a gabonaféleségek (különösen az árpa, rosz és búza) és a hús jelentették a legfontosabb tápanyagokat. A húsételek között a halételek igen változatosak.

Viking család hagyományos zabkásája (Kornmjölsgröt)

(4–6 fő részére)

Hozzávalók:

- 10–15 csésze víz
- 2 csésze aprított búzamazag, ait egy éjszakán át érdemes vízben áztatni, hogy puhább legyen (1 csésze kb 1,5 dl vagy 90 g lisztnek felel meg)
- 2 csésze árpagyöngy
- egy marék teljes kiőrlésű búzaliszt
- egy marék összezúzott magkeverék (ízlés szerint dió, mogyoró stb.)
- 3-4 kanál méz
- egy darab alma, körte

Elkészítés:

1. A búzamazagot, árpagyöngyöt, búzalisztet és magkeveréket tegyük egy fazékba és öntsük fel vízzel, majd kezdjük el melegíteni.
2. Folyamatos kevergetés szükséges, hogy a kásafőzetet mindenhol egyenletes hő érje. Ha elfőtt a víz, és túlzottan megvastagszik a kása, kis adagokban pótoljuk a folyadékot.
3. Körülbelül fél óra kavargatást követően adjuk hozzá a mézet és a gyümölcsöket.
4. További 10-15 perc főzést igényel, amíg a kívánt kásaállagot elérjük, és a gyümölcs íze is belefő az ételbe.
5. Végezetül melegen tálaljuk.

Híd a múltba

programunk keretében támogatott kezdeményezések:

Múzeumi, régészeti kiadványok

Régészeti és képzőművészeti kiállítások

Orosz–Magyar Uráli Régészeti Expedíció

Szíriai magyar régészeti misszió

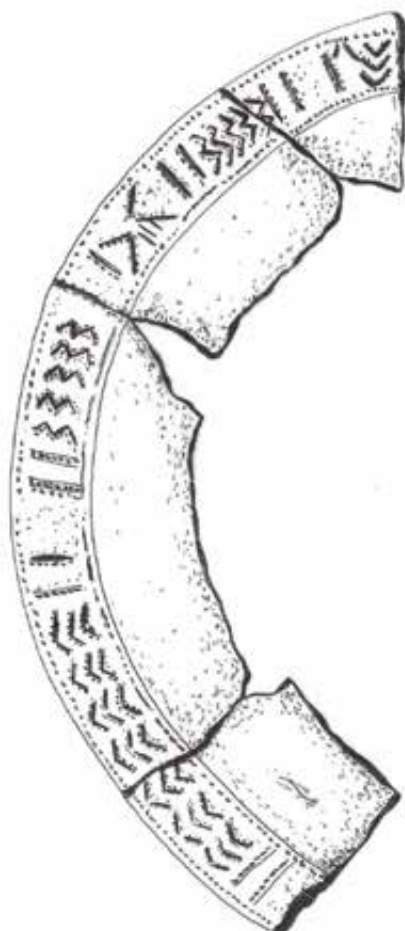
1000 éves sólyi templom

Egyetemi ösztöndíjak

Gyermekprogramok

VICVS TEVTO ÖRÖKSÉGVÉDELMI ALAPÍTVÁNY

Kérjük, támogasson adójának 1%-val! Adószámunk: 18714784213

A Salisbury Kft. a régészet és műtárgyvédelem terén hazánk egyik legrégebben működő magánvállalkozása.

Országosan akkreditált vállalkozásként a régészeti munkák valamennyi fázisához és az örökségvédelem területeihez kapcsolódva a legkorszerűbb technológia segítségével nyújt szolgáltatásokat.

www.salisbury.hu

Kulináris Rock & Roll

Gerilla Gourmet

2017. ÁPRILIS 14-15-16.
SZEGED, SZÉCHENYI TÉR

Gourmet életérzés mindenkinek -
csúcsmínőségű alapanyagokból
készült ételek, extravagáns ízek,
street food orgia és interaktív
gerilla-látványkonyha Magyarország
és Szeged elsőszámú chef-jeivel.

starlightmarketing.hu | info@starlightmarketing.hu

Tel.: 06 30 194 1299 | 06 30 929 8409

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

